

ÜZLET NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1975. ÁPRILIS

V. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

ÜZENET

irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Bodrogvári Ferenc, Brindza Károly, Fejes Szilveszter,
Grósz György, Gyollai Mihály, dr. Horváth Mátyás (elnök),
Miloš Ignjatović, Kolozsi Tibor, Ladislav Kovačić, Lázár Tibor,
Mirko Molnar, Petkovics Kálmán, Aleksandar Šarčević,
Marija Šimoković, Szekeres László, Torok Sándor,
Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopieczky Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.
Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámára:
Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4,
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

V. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM — 1975. ÁPRILIS

- 231 BANYAI JÁNOS: Az Irodalom két halottja: Ivo Andrić — az elbeszélés dicsérete; Németh László — a kritika dicsérete
- 239 KOPECZKY LÁSZLÓ: Huszonkettő (versfüzér)
- 246 LATÁK ISTVÁN: Szól a feneketlen űrbe; Nevető szívvel (versek)
- 248 GAJDOS TIBOR: Emlékvár (regény I.)

KÉZFOGÁSOK

- 263 CSUKA ZOLTÁN: Búcsú Ivo Andrićtól
- 266 SLAVKO MIHALIĆ: Néhányadmagammal; Odaadás szégyenből és megpróbáltatásból; Az ember, aki döntött; Ének akasztófa alatt; Szeretet a valóságos földért; Zürich; Kis fúga; Szerelmes levél — Dudás Kálmán fordításai (versek)

SZEMPONT

- 271 Irodalom és forradalom (kerekasztal-beszélgetés)
- 272 BODROGVÁRI FERENC: Esztétikum és forradalom
- 276 BANYAI JÁNOS: Kérdés(es) kritikánkról
- 278 BOSNYÁK ISTVÁN: Tézisek és kérdések irodalmi baloldalunk múltjáról és jelenéről
- 283 URBÁN JÁNOS: Az eszmei elkötelezettség, irodalmi kritikánk, a társadalmi erők segítségének néhány kérdése
- 286 DÉR ZOLTÁN: A kritika haszna
- 289 HORVÁTH MÁTYÁS: Korszerű irodalomszemlélet — korszerű irodalomtanítás
- 292 BOSNYÁK ISTVÁN hozzászólása
- 295 BODROGVÁRI FERENC hozzászólása

OLVASÓNAPLÓ

- 298 HERCEG JÁNOS: A Garam völgyétől a Duna deltájáig
(Duba Gyula: Vajúdó parasztvilág; Marosi Barna: Megbolygatott világ)
- 302 Dr. REHÁK LÁSZLÓ: Cseh Károly egyénisége és irodalmi hagyatéka
(Fáklyafényben)

- 305 SZAKOLCZAY LAJOS: A mondatlanig és tovább
(Pap József: Rendhagyó halászás)
- 307 VARGA ISTVÁN: Figyelmet érdemlő kísérlet
(Gion Nándor: Olyan, mintha nyár volna)
- 310 SZÚCS IMRE: Kétkezi emberek élete
(Brasnyó István: Kialudt tűz; Holdfény)
- 313 VIRÁG ÁGNES: Ritka vendég a jó gyermekvers
(Szúcs Imre: Papírsárkány)
- 314 SZEKERES LÁSZLÓ: Göröngyös utakon járva
(Nagy Sándor: Dombó)
- 315 LÉVAY ENDRE: Szüntelen hazavágyás
(Dragutin Tadijanović: Kései arató)
- 317 KOVÁCS MÁRTA: Álom és valóság
(Ivo Andrić: A lőportorony)
- 319 DÁNIEL GYÖRGY: Történelemírás — szépséghibákkal
(Sarosácz György: Magyarország délszláv nemzetiségei)

A rajzok SZILÁGYI GÁBOR munkái.

BÁNYAI JÁNOS

AZ IRODALOM KÉT HALOTTJA

Persze csak a véletlenül múlhatott — az ilyen véletlenek, az idő múltával, megtervezettnek látszanak —, hogy Németh László, nagy tudás-szomját oltva (a *Híd a Dráván* című írásában beszél erről) éppen Ivo Andrić *Pripovijetke* című könyvéből tanult szerbhorvátul.

Ez a tény számunkra, tekintet nélkül arra, hogy a véletlen műve csupán, szimbolikus értékű.

Mert az irodalom számunkra nem egynemű és nem egynyelvű. Egyszerre, ugyanazzal a szenvedéllyel szívjuk magunkba a magyar és délszláv irodalmakat, életünk és létünk mindig jelenlévő kérdéseire keresve választ (s válaszokat). Mi valóban tudjuk, amit Németh László csak sejtethetett, mert — saját megvallása szerint — csak kontárkodott Ivo Andrić nyelvében, hogy az irodalmak valahol találkoznak és a végső, az emberi életre és létre érvényes kérdésekre ugyanazt a választ adják.

Tehát már nem a véletlen műve, hogy Ivo Andrićról és Németh Lászlóról egyszerre beszélünk, még ha pusztán véletlenül múlt, hogy egyszerre temették őket.

Az »értünk való« Irodalomról beszélünk.

Amikor erkölcsant és etikát írt, amikor az életre és a bölcsességre tanított (*Ez mind én voltam egykor*), Füst Milán nemcsak a keleti világ álarcát öltötte fel, hanem egyúttal a keleti bölcsesség egyik legmegfoghatóbb és legszigorúbban betartott beszédformáját is felvette, hogy kifejezhesse magát; semmit sem közöl közvetlenül, nem mond ki örök igazságokat, hanem történeteket beszél el, mesét mond. Azt is bizonyítja ezzel, hogy az igazságnak, akárhogyan is forogtjuk, tizenöt arca van, de lehet egy tizenhatodik is... De a lényeges ebben az írói eljárásban, hogy az erkölcs és a bölcsesség a legközvetlenebbül a történetben mutatkozik meg, a »megtörténtben«. Azt is tudni kell persze, hogy mielőtt definícióvá válna, kiszűrhetővé, az igazság visszahúzódik a történetbe, elrejtetik a mese világában, mert ott van valójában otthon.

Ez a tapasztalat hangzik ki Ivo Andrić minden írásából. Neki sincsenek maximái, se definíciói. Egyetlen törvénye van: az elbeszélés, a történet előadása, a mesemondás. Így az igazság valójában nem más, mint az igazság utáni állandó, soha be nem fejezhető kutatás.

S ez nem pusztán az írói módszer vagy az írói tapasztalat kérdése, hanem Ivo Andrić epikai világának konstitutív eleme is. Mert külön világa van Andrić prózájának, ezt sokszor mondták már és sokfelől bizonyították. Mint Faulknernek, mint Kafkának, mint Németh Lászlónak. S ebben a világban különös emberi törvények uralkodnak. Önmagukban teljes és befejezett törvények, melyek nem vezethetők vissza az érvényben lévő, írott törvények cikkelyeire, de nem is értelmezhetők azok távlatából. Mert a mű maga teremti meg emberi törvényeit, s ezek akkor hatnak leginkább, ha a mű külön világa, a műben láttatott emberek közötti megtörténés, tehát a *történet* igazolja és érvényesíti őket.

Éppen ezért Andrić prózájának kulcsfontosságú törvénye: a történet. Mert Andrić hősei, törökök és bosnyákok, vezírek és konzulok, papok és szerzetesek, száműzöttek és kitagadottak, zsarnokok és áldozatok, mind sorra, kivétel nélkül a történetben élnek, mégpedig — leggyakrabban — az emlékezetben megőrzött történetben. Az emlékezet pedig, jól ismerjük, ha megőriz valamit, akkor azt meg is másítja, nem egyszer visszájára fordítja, a reálist, a »valóban megtörténtet« fikcióvá változtatja, a fikciót valóságnak tünteti fel. Ez a megfoghatatlan és ellenőrizhetetlen emlékezet a forrása Andrić történeteinek, még akkor is, ha történelmi dokumentumokra hivatkozhat.

Nemcsak a hősök, de Andrić egész epikai világa ilyen történetekben él. Talán ezért nem kerekedhetett Andrić egyetlen elbeszélése, története sem — bármilyen terjedelmes — valóságos és hagyományos értelemben vett regénnyé. Az emlékezetből feltörő, átalakított és alakító történet ellenáll a kikerekítés, a »regénybe fogás« szándékának. A feltörő történetesorok csak fikciós szövegrétegeket képezhetnek, nem »kerék« regényformát. Ezek a történetesorok és szövegrétegek a teljes múltat őrzik, a történelemnek az irodalomra testált világát, és egy földrajzilag is pontosan kijelölt térséget határoznak meg. Ahogyan Andrić mondta *A vezir elefántja* című története legelején:

A boszniai falvak, városok teli vannak mesékkel. Ezekben a legtöbbször koholt történetekben hihetetlen események látszata és gyakran képzeletbeli nevek álarca alatt a vidék, élő emberek és réges-rég letűnt nemzedékek valóságos, de el nem ismert története rejtőzik. Ezekről a keleti fülletésekről tartja a török szólásmondás, hogy „igazabbak minden igazságnál”.

Rejtetten és visszavonultan élnek ezek a történetek: féltve őrzött kincsek. Mert egy-egy vidék, város, családi ház, épületrész hagyománya, korszakok és nemzetségek meghatározó öröksége maradt fenn bennük:

Hónapokig élhetsz valamelyik kaszabában, anélkül, hogy akár egyet is igazán és egészében hallanál e mesék közül; s megtörténhetik, hogy véletlenül valahol egy éjszakára megszáll az ember, s három-négy ilyen mesét is elmondanak néki, éspedig a leghihetlenebbeket, melyek legtöbbet mondanak a környékről és embereiről.

Minél több ilyen történetet hallott, vagy minél több ilyen történetet tud valaki, annál bölcsőbb, annál erősebben éri az igazság keresésének kihívását. Mert minél több történetet ismer, annál jobban tudja, hogy »koholt«, képzelt történetek ezek, hogy hősei kitalált nevek csupán; az emlékezet másította meg a valóságos történeteket, vagy szőtt egykori jelenségekhez és hősökhöz meséket, fikciókat. Andrić ezt többször hangsúlyozza. Mégis, vagy éppen ezért mondhatjuk — Füst Milán életrajzájának bölcs paradoxonára is gondolva —, minél távolabb kerültek, a megmásító emlékezet útján, a tények és adatok valóságától, ezek a történetek annál mélyebben, lényegbevágóbban ragadják meg a valóságot, a történelmet, annál többet mondanak el a »környékről és embereiről«. Ezeket a történeteket tehát mint az igazi emberi valóság részeit kell értelmeznünk. Ahogyan látszatok csupán a valósághoz és történelemhez mérten, olyképpen fiktív voltuk is csak látszat csupán az igazsághoz, a lényeghez mérten. Egymást értelmező és egymás kérdéseire válaszoló párhuzamos felületek. Andrić, ha a vezír elefántjának történetét mondja el, ha hidak legendáját szövögeti, ha az elátkozott udvar vastörvényeit sorolja el, másra nem is gondol, mint arra, hogy pontos történetet, pontos legendát, pontos történet-sort mondjon el, mert jól tudja, közlései az igazsággal, az élettel párhuzamosak, mindig az igazság és az élet kérdéseire válaszolnak.

De ezt csak a bölcsék tudják.

Ezért tartozik Andrić a bölcs írók közé. Mert az irodalomban nem az a bölcs, aki jól ért filozófiához, etikához és erkölcsökhöz, és a mindentudók sem bölcsök, ők talán a legkevésbé, hanem elsősorban az, aki nem is gondol a bölcsességre, akinek nincs szándékában örök érvényűt és tökéleteset mondani. Aki, ahogyan Goethe, a nagy bölcs mondotta: »valami különöst fejez ki, anélkül, hogy az általánosra utalna, vagy gondolna.« Mert — folytatja Goethe — »Aki elevenen megragadja ezt a különöst, egyúttal megkapja az általánost is, anélkül, hogy észrevenné, vagy csak későn veszi észre.« Ez a történetmondás igazi funkciója. Ezért összpontosít Ivo Andrić is mindig a történetre. És a történetmondóra (az íróra) fordítva: aki szívósan és kitarítóan vizsgál egy tárgyat, egy jelenséget, aki minderről beszélni tud, lassan, körültekintően, megfontoltan, az olyan mélységekig hatol, ahol a különös — a koholt, a hihetetlen történet — az emberi élet nagy összefüggéseinek láncolatába kerül, ahol a tárgyat és a jelenséget reprezentálva, a világot mozgatja meg. Így

ragadta meg Andrić a történelem különös jelenségeit és témáit, így tekintett emlékek és legendák, arcok és természeti képek mélyére; mintha más gondja sem lett volna, csak feszes és szigorú formába öntött beszámolót írni a múlt-ról, a jelenbe áthajló emlékekről, egy-egy különös arcvonásról, életútról, sors-ról, vagy a kéz néhány öntudatlan mozdulatáról. Mindez azonban: a hidak, az arcok, a vezírek, a konzulok, a keleti ízek és színek, a nehéz szeszek és zamatok, az elátkozott udvar, máig jelképpé, minek következtében bölcsességgé, igazsággá minősült át. Andrić történetmondása ugrasztotta ki a történetekből a mindig visszahúzódó, a mindig rejtőzködő igazságot. Vagy, ahogyan mosta-nában mondanánk, az *írás*. Az üres felületeket betöltő, a szókincset mozgató gyakorlat.

A történetmondás, az *írás* ilyen gyakorlata Andrić epikai világában mindig sajátos és különös »íráshelyzetekben« mutatkozik meg. Néha rejtett, néha közvetlenül történetstruktúráló mozzanat ez az íráshelyzet. De mindig jelen van. Pontos tér- és időmozzanatok határozzák meg. Innen, az íráshelyzetből indul Andrić minden elbeszélése és regénye. Rendszerint a látszólagos reprodukálás szándékával: beszámoló egy — mondjuk valamelyik kaszabában — hallott, ellesett történetről, vagy valamelyik irattárban, a régi feljegyzések rengete-géből felsejülő arcélről. S ilyenkor az író kívül állhat, szerzetesi igénytelenség-gel róhatja feljegyzéseit, látszólag sohasem önmagáról, sohasem a megélt történetet mondva el, hanem mások szavait, mások életét és sorsát beszélve el. A történetmondó kívülálló, de kívülállása nem a törvényszéki írnoké, hanem a melegen együttérző és érdeklődő szemlélőé. Mert bármennyire is nyilvánvaló Andrić elbeszéléseiben a kívülállás és a reprodukálás szándéka, minden történetében van egy pont, ahol a hősök és a mesemondó, ahol a történet és az író találkozik és azonosodik. Ebből a pontból, ebből a látószög-ből tárul fel az *írás* gazdagsága és a jelenített világ teljessége. E látószögek mindig a választott íráshelyzet függvényei.

Az egyik ilyen, Andrić prózájában talán a legsajátosabb helyzet, az *Elátkozott udvar* struktúrájában figyelhető meg. Mert mintha önarcképét raj-zolta volna meg Andrić annak az »ifjú embernek« elmosdott alakjában, aki Péter barát halála utáni napon a kolostor egyik ablakában áll, a hólepte temetőt nézi, és miközben a szomszéd szobából az elhalálozott hagyatékát számbave-vők hangját hallgatja, Péter barátira és annak egész életre szóló történetére emlékezik; az elátkozott udvar történetére. Péter barát az isztambuli börtön — az elátkozott udvar — rabja volt egy ideig, és akkori élményeit gyakran mesélte el tanítványainak, kolostori barátjainak. De már halott, amikor törté-nete, a nagy élmény formát kap, írásos változatot. A kolostor téli udvarát és temetőjét szemlélő »ifjú ember« emlékszik Péter barát emlékező szavaira, s ez a kettős áttétel vonul végig a teljes elbeszéléseben, jelezve egyrésről, hogy a leírt történetet az emlékezet nyilván több helyen megmásította, másrésről viszont, hogy az *írásnak* csak ez lehet a törvénye: átalakítva, a maga törvény-rendszerébe emelve beszélni a különösről, az élményt az *írás* törvényei szerint formálni meg.

Áttételes »íráshelyzet« ez, de Andrićra nagyon jellemző. Először is, Andrić a szigorú és kemény formákat kedvelte, ez a halottra való emlékezésből fel-idézett történet pedig már eleve ilyen forma; stabil és tartalmas, mint a hidak, a falak, a várak. Másodsor, az áttételes »íráshelyzet« arra is rámutat, hogy Andrićot a tárgyilagos érdekli, nem a közvetlenül szenvedélyes és indu-latos; inkább a tények, mint az érzelem hullámmása. Csakhogy ez a kemény

forma és ez a tárgyilagos tartózkodás s megfontoltság kéreg alatt működő indulatokat, tárgyak felszíne alá sűrített látomásokat rejteget. És ezek az olvasót sokkal tartósabban kerítik hatalmukba, mint a közvetlenül közölt és óriásra méretezett indulatok és szenvedélyek; a felfedezés igazán nagy örömeit hozza, ha a felszín, a látható, a kéreg alá tekint az olvasói figyelem.

Az *Elátkozott udvar* sajátos »íráshelyzete« tehát nemcsak az elbeszélés keretét jelzi, hanem az elbeszélés menetének is belső mozgatója. Mert az „ifjú ember”, aki Péter barát szavaira emlékszik, s megőrzi történetét, arra is emlékszik, ahogyan Péter barát beszélt, töredékesen, rendszertelenül:

Ezek a töredékek nem kapcsolódtak mindig rendszeresen egymásba. Gyakran, miközben elbeszélését folytatta, megismételte azt, amit egyszer már elmondott, máskor meg előreszaladt, s átugrotta az idő jó részét. Úgy beszélt, mint akinek a szemében az időnek immár nincs jelentősége, s ezért másnak az életében sem tulajdonít sem az időnek, sem az idő természetes folyásának valami nagy fontosságot. Elbeszélése megszakadhatott, folytatódhatott, ismétlődhetett, egyes dolgokat előre elmondhatott, hogy aztán visszatérjen rájuk, sőt miután már befejeződött, ki lehetett egészíteni, magyarázni és bővíteni, tekintet nélkül helyre és időre, s tekintet nélkül az események valóságos és örök érvényű lefolyására.

Péter barát beszédmódját csak részben őrzi meg a történet, az *Elátkozott udvar* formája. A töredékesség, az időrészek kihagyása, a kiegészítések még jellemzőek az elbeszélésre, de az ismétlődések, a megszakítások már nem. Ez arra mutat, hogy az áttételes »íráshelyzet« jelezte emlékezés egyúttal megmásítás is: megőrzi Péter barát történetét, minden bölcsességével és szigorával együtt, ugyanakkor azonban át is alakítja azt, mégpedig az *írás* törvényei szerint. Mert a töredékesség, az időrészek kihagyása, a visszakanyarodás (is) az *írás* törvényei közé tartozik, nem pusztán Péter barát beszédmódja. Éppen ezért végül az elbeszéléssel is ugyanaz történik, mint Péter barát élményével: »tekintet nélkül helyre és időre, s tekintet nélkül az események valóságos és örök érvényű lefolyására«, autochton írásművé minősül át, egy önmagában teljes, a valóságot — Péter barát alakját és történetét — nemcsak felidéz, hanem meg is alkotó, elő is állító irodalmi formává. Mindez a történetből következik és nem az írói szándékból. Andrić nem azért tartozik a bölcs írók közé, mert bölcsességeket mondott az általa legjobban ismert világról, hanem azért, mert ennek a világnak a történeteit, a történetmondás — ami egyúttal azt jelenti, hogy az „elbeszélés” — leghigorúbb szabályait betartva adta elő.

Az *Elátkozott udvar* tehát — mint irodalmi forma, mint „kész mű” — két szélső pont között keletkezett feszültségtérben létezik: egyik oldalon Péter barát sajátos mesemondása, másik oldalon az emlékező „ifjú ember” felidéző képessége. És az elbeszélés mindig azt a látszatot kelti, mintha Péter barát beszédét ismételné, de ez az ismétlés képtelenség, annál is inkább, mert csak egyszeri, tovább már nem reprodukálható végső reprodukció. Az elbeszélés maximálisan igyekszik idomulni Péter barát mesemondásához, s minél teljesebb mértékben veszi fel annak jellemző jegeit, annál inkább nyilvánvaló, hogy itt nem Péter barát szavai hallatszanak, hanem az elbeszélés törvényei szerint alakul ki egy külön világ, az epikus világkép fikciója.

Péter barát után nemcsak mesébe feszülő története, hanem *szerszámai* is megmaradtak. Mert Péter barát nemcsak a történetmondásnak, hanem az óráknak és a fegyvereknek is kiváló mestere volt. A mesélő írónak, amilyen Andrić volt, éppúgy, mint a jó mester hírében álló Péter barátnak, számba vehető, lajstromozható műszerei és szerszámai vannak; ezekkel munkálja meg elbeszéléseit, ezekkel metszi ki a történelem kemény anyagából a maga különös történeteit. Andrić minden történetét a szobrász munkájára emlékeztető kitartással, kemény munkával formálta meg; elsősorban a történelmet, és mindent, ami még hozzá tartozik, legendákat, meséket írt le újra, titkokat oldott meg, hiedelmeket bontott szét, adatokat tárt fel. Párhuzamosságokat és analógiákat ismert fel egymástól térben és időben is távolra eső megtörténések, dolgok között.

Ahogy az igazi mesterek teszik, az elbeszélés és a mesemondás mesterei.

NÉMETH LÁSZLÓ — A KRITIKA DICSÉRETE

A kritikus elsősorban a véleményalkotás művésze. Ennek a képességnek a hiánya bosszúlódik meg korunk levegőbe építő irodalomtudósain. Aki nem ismeri írók és alkotások jellegbeli súlyát, üres vasgömbökkel dobálózik. Az irodalomtörténész hatások és irányok csikorgó mechanizmusát zakatoltatja az esztétikus szemlélete vérszegénységét teszi meg jóízűsé. A kritikai tapasztalatok nem adhatók át, mint a tudományosak. Itt mindenkinek a maga tapasztalataira kell építeni, s a kritikai tapasztalásnak egy módja van: a véleményalkotás. Mégis: a kritikus aligha állhat meg műveknél és alkotóknál. Törekvések ismétlődnek, felfogások szegülnek egymás ellen. A kínálkozó hasonlóságok és különbségek kényszerítenek. Az író, miután nem áll többé szemközt veled, elindul és helyet keres az írók soraiban. Az egyéni igényekről kiderül, hogy nemcsak egyéni, hanem nyelv, vers, műfaj igényei is. Nemcsak írók vannak; van irodalom is. S az irodalom épp a te víziódban van.

Németh László: *A kritika feladatai* (1929)

A magyar kritika történetében Németh László helye — valószínűleg — kiemelkedőbb és határozottabb körvonalú, mint a regényíró helye a magyar regény történetében.

Érveket és bizonyítékokat kívánó megállapítás ez, de egyelőre csak hozzászólással szolgálhatunk. Olyképpen talán; ahogyan Sükösd Mihály tette (*Küzdelem az epikával*, 1972; 169—213.). Vitathatatlan, hogy „az *Iszony* a fél tucat nagy magyar regény egyike”, hogy „a *Széchenyi*, a *Galilei* szegényes színműirodalmunk fehér foltjait zsugorította”, viszont az esszéíró Németh

László „problematikusabb”, ami azt jelenti, hogy „örvénylőbb, ellentéteesebb véleményeket kiváltó”. Mert amiről többen és szenvedélyesebben beszélnek, ami gondolkodásra és állásfoglalásra készítet, ami akár ellenvélemény formájában is, de jelen van az irodalmi tudatban, s az irodalmi ízléskategóriák rendszerében mint mozgatóerő, nyilván tartalmasabb is, de mindenképpen vitálissabb, mint aminek értékét — egyelőre — csak nyugtázzák, elismerik, „nem tagadják”. A „problematikusság” ilyen értelemben *ittlélet* jelent és értéket (is) egyúttal.

S ezt (talán) úgy lehet illusztrálni, ha mindjárt nem is igazolni, ha végignézzük azok névsorát, akikről Németh László — elsősorban az „egy könyv — egy írás” műfajában — néhány évtizednyi irodalomkritikusi tevékenysége során bírálatot írt. A névsor — ha eltekintünk az „európai utas” gazdag anyagától — így is rendkívül széles, jellegében összetett, tekintet nélkül arra, hogy elég nyilvánvaló „nemzedéki” beállítottsága. A névsor, ma már látjuk, hiányos. De nem ezért érdekes. Sokan vannak a névsoron, akik máig eltűntek az irodalomból, pedig csak néhány évtizednyi távlatról van szó. Még többen, akik mellékessé váltak, vagy visszaszorultak. Tehát dokumentumok csupán, és nem élő irodalmi értékek. Viszont, ha ennek ellenére is elolvassuk Németh Lászlónak az elfeledettekről, a mellékessé váltakról írott bírálatait, akkor kiderül, hogy a kritika *túlélte* a dokumentummá vált irodalmat. Nem menthette át az akkor megfigyelt, és az akkor élőnek látszó értékeket a mába. Ezek tőle függetlenül hültek ki. De átmentette önértékeit, a kritikai gondolkodás és ítélet, a véleményalkotás értékeit. Paradox helyzet: a kritika fennmaradt, ma is problémákkal teli, gondolatokat és indulatokat ébreszt, a kritika anyaga viszont elmerült a feledtető időben. Oláh Gábor irodalma semmit sem mond a mának, de Németh Lászlónak a róla szóló bírálata fennmaradt mint értékes „irodalomkritika”. Különös jelenség, de a kritika története közelről ismeri.

A fordítottját is persze. Mert a névsorban szereplőkről Németh László nem szólt mindig érdemlegesen és méltányosan. Megfeledkezett írókról és művekről. Ő, aki mindig arányokban és távlatokban gondolkodott, gyakran nézett el a felismertekhez képest nagyobb és jelentősebb arányok s távlatok mellett. És, függetlenül a kritikától, ezek az értékek fennmaradtak, azt is mondhatnánk, *túlélétek* a kritikát. Csakhogy itt meg kell állni egy pillanatra. Mert a kritikus tévedései vagy hibás látószöge semmit sem ront az irodalmi értéken, legfeljebb hátráltatja térhódítását. És semmit sem ront a kritika értékein. Mert Németh László tévedései nem teszik mellékessé Németh László kritikáját. A paradoxon pontos megfogalmazása ezen a szinten, hogy a kritika túléli saját tévedéseit, kilép baklövéseinek nyomasztó terhei alól.

Az irodalmi kritikát, de elsősorban Németh László kritikáját övező paradoxon sora arra figyelmeztet, hogy a kritika, az „irodalombírálat” nem passzív okozat, ami alárendelt függvénye az egyedül aktív oknak, az irodalmi alkotásnak, vagy ahogyan nálunk mondanák, a „szépirodalmi termésnek”, hanem maga is — szerencsés pillanataiban — kiteljesedik, önállósodik, aktív okká minősül át; természetes függősége az irodalmi terméstől megszakad, megszűnik a műalkotással szemben tanúsított alázata. Az irodalmi kritika itt már nem közvetítője az irodalmi értéknek, hanem maga válik értékes műfajjává. Az irodalmi beszédformák egyik sajátos változatává. Függőségéről kiderül, hogy nem tartható fenn állandóan és változatlanul. A kritika átkapcsol egy másik függőségi viszonyba: a sajátos műfaji függőség rendszerébe. Ahogyan a vers és a regény is mindig egy meghatározott tartalom formája, tehát realizál egy

vers- és regényfogalmat, vagy megvalósítja (a maga törvényeinek megfelelően) a vers és regény műfaját, éppúgy a kritika is, az irodalomról való beszéd egy sajátos formájaként realizál egy kritikafogalmat, megvalósítja a kritika műfaját. Minek következtében a kritika „hütlén” lesz az őt kiváltó és mindenkor feltételező műalkotáshoz. „Hütlensége” mindkét említett paradoxon alakjában megmutatkozik.

Németh László ilyen „hütlén” kritikus.

Csakhogy itt még egy látszólagos ellentmondásra kell figyelmeztetni. Ez a „hütlenség” — azért is tettük idézőjelbe — nem jelenti azt, hogy a kritika lemond az irodalomhoz, a műalkotáshoz kötődő minden kapcsolatáról. A függőség megszakadása még nem jelenti a kapcsolatok felszámolását. Sőt! A kritika minél teljesebb mértékben valósítja meg önmaga műfaját, minél következetesebb azokhoz a törvényekhez, amelyek létét feltételezik, annál bizonyosabban mond ítéletet, alkotja meg véleményét. Ezért nevezheti Németh László a kritikust a „véleményalkotás” *művészenek*. S ebből következik, hogy a kritika, ha „hütlensége” következtében megvalósult mint a véleményalkotás művészete, vagy az intellektuális nyelv művészete, akkor beszélhet csupán egészen megbízhatóan, akkor szólhat hozzá termékenyítően az irodalom és a költészet kérdéseihez. S így kerül bele véleménye azokba a nagy összefüggésekbe, amelyek között az irodalom létezik, így válik nyilvánvalóvá a könyvek helye a nemzedékek munkájában. A kritika, ha megfelel önmaga természetének, akkor lesz valóban értékes, s ilyenkor már aligha merülhetnek fel, legfeljebb filológiai tényként, tévedései és igazságai.

Mert *ilyen* kritikát valósított meg és hagyományozott ránk, azért mondhatjuk, hogy Németh László fontosabb helyet tölt be a magyar kritika történetében, mint amilyen helyet a magyar regény vagy a magyar dráma történetében betölthet.

KOPECZKY LÁSZLÓ

HUSZONKETTŐ

UTÁNAM A KÉRDŐJEL

Béke! . . . Béke!
Győzött a kitartás,
Mégkönnyebbül a szív és vidéke,
Ünnep ez, veres farbás!

Ezentúl hát
A hírközlő eufóriás erupciókat fog ontani?
Alig hiszem,
Hiszen, ahogy szokták mondani:
Agresszió? . . . Halál?
Aki keres, az talál.

ALTALLÉPVÉN A KÜSZÖBÖN

Bízni kell,
Bízni szép,
Anélkül, hogy rontanád
A papok businessét
A túlzott önbizalomnak,
Ámbátor
Rosszul leszel a szagától,
Drukkolj a Jóért,
A Rossza az jön magától.

Bízni kell,
Bízni jó,
Elég úszóleckét venni,
Ha már süllyed a hajó,

Optimizmusban
A legjobb formád hozzad,
Egyszer csak elmúlik a Rossz,
S marad, mi volt:
A még rosszabb.

Bízni kell,
Bízni végig,
Ha új esztendővel
Cseréled a régit.
A remény nem szalagdísz,
Girland a siváron,
Csak annyit mondok, Sors:
Ha beledöglök is,
A Jót kivárom!

NÓTA, DE NEM OLYAN . . .

Olyan az, mintha csiklandoznák
A fatalpat,

Mikor jegyzéket váltanak
A hatalmak.

Ne ijedjél meg,
Sors, ó,
Ez csak afféle
Falra hányt borsó.

Felöntve, hogy leérjen,
Aljáig az ívnek,
Történelmi blabla,
Agresszív küldi — agresszívnek...

VARIÁCIÓK UGYANARRA A TÉMÁRA

I. variáció

Mondják:
»A forradalom felfalja
Gyermekeit!«
No itt
Válaszom csak ennyi:
Az a jó,
Ha van mit enni!

II. variáció

»A forradalom
Felfalja gyermekeit!«
Így a mondás,
S ebből vajon
Mi következik?
... Gyomorrontás.

REKVIEM CIVILEKÉRT

»Fegyvert s vitézt útálok...«

Vádollak, ostoba emberiség,
Mert tetszelepsz a logika mezében,
S közben ott a fegyver
Minden eszelős kezében.

»Hadd játsszék, majd megunja.«
Nem unja! A vérontás mámor,
Könnyen gyullad, kinek szíve tűz,
S a feje fából.

Úss a kezére, pofozd fel,
Vagy tanítsd szeretni,
De az ég szerelmére, meddig fogsz még
Egy géppuskás gyilkost hősnek nevezni?!

MI VOLT ...

Mi volt az élet az évezred-mezsgyén?
Ki mondja meg a jövőnek,
Hisz kusza, bűvópatak-hangú
Igricek jönnek.
Egy se Tinódi Lantos Sebestyén.
Mégsem félek. Ráhibáznak egyből:
A Hisztériás Énekből.

A KOLDULÁS MŰVÉSZETE

Háborús heggel
És »Isten fizesse meg«-gel,
Falábbal, fekete szemüveggel,
Merthogy szájalomkeltésnek oly talmi,
Éhen lehet halni.

A kies
táj, hát már főleg ilyes:
Emitt egy Madonna,
Lesütött tekintetű,
A kaucsuk Jézuska popsiján betű:
Made in Honkong.
Amott egy clochard,
Szakállán — süllyedj, holdkompl —
Gumitetű.

A XXI. SZÁZAD ETIKADIVATJA FELE

Mindenkiék ügye,
Már csak nem is sajog,
Szívből máshoz
Nem indulnak hajók,

Néki egy miting is
Csak mise,
Akkora a hite,
Hogy nem érdemes
Elveszteni se.

TESTVÉREIM A RÍMBEN

Mondották volt, hogy
Küzdve küzdj
És bizva bízzál.
Persze, te azt hitted,

A házhoz piz áll,
Ehelyett gazdagodtál
Eszmei síkon
Közhelyet taposva laposra.

FOHÁSZ

Jere, költő,
Verd fel a lelkem,
Mert ez a hajsza
Egészen eiken.

Pérez, hírsztátusz
Meglesz lassan,

Csak erőm nem elég hozzá,
Hogy abba hagyhassam.

És felver a költő,
Árad majd malasztja,
Ha közben őt meg a köz
Éhen nem halasztja.

KÖLTŐ

Öreg és vidéki,
Romházi, szükközi,
De még a pocsolya is lehet szép,
Ha a kék eget tükrözi,

S ha megunja a külső-belső hajsztát,
Lecsapja tollát:
»Tragédia kell, — hát itt van, nesztek!«
Mindennek vége . . . Rendesen élni kezdek.

OPPORTUNISTA

Vennék egy rinocéroszt
Bármí áron,
Mert ő az én irodalmi ideálom.

Ha vastag lenne bőröm,
Elégedett rőffenést hallatnék minden dalban,
Észre sem venném, hogy az orromon szarv van.

DILEMMA

Törpék közt óriás,
Óriás közt törpe,
Mindig ez a tudat gyötörte.

Nem harmonikázik már,
De nyugodt, mióta kiötölte,
Hogy a törpék közt is törpe.

DOLCE FARNIENTE

Mézes barackot szürcsölni,
Alkonyatkor hallgatni Bachot,
Arcot rózsaszíromba temetni,
Harsogva az éjben:
»Apage mindenki!
Szabadságon vagyok!«

Bársonyfotelben
Verset morzsolni,
Sebesen falni prózát,
Miki egeret, Shakespeare-t,
Luxemburg Rosát,
Álomba hullni,

Néma vekkernél kelni,
Hetet-havat összeénekelni,
S hallgatni estig,
Miközben a szomszéd
Kerítését festik.

Vagy mint kinek a mellében ásnak,
Sóhajtni mindjárt másnap:
»Ugye be jó
Volna, te ló,
Egy kis meló! ...«

MÉG MINDIG A KÜSZÖBÖN

Ülök szárnysegetten,
Sok ezer sor megettem,
Folytassam,
Vagy hagyjam abba lassan?

Változott akár egy cseppet,
Akin elvertem a port,
Vagy miközben a Floki zord éji dala szól,
A karaván tova araszol?

S amit a forrófejű legjobban utál:
Hogy csak az idő mutál,
Pedig az is már valami lenne,
Hogy magam változnék benne.

KARRIERECSKE

S kérditek,
Mi lett az ifjonti lázból?
Az ígéret beérett,
Vagy egészen új arcot lehet kenni
A lekopot mázból?

Nos... semmi,
Nem csináltam nagyot,
Győztem-verték a hosszú tusában,
Szólista vagyok
Az énekes halottak kórusában.

AKI BÍRJA, ÍRJA...

Nagyregény, színmű, eposz
Az agyból egyszer majd csak kipattan.
Ne egyétek magatokat miattam,
A jövő műköbe vés,
És én nem voltam egy rossz befektetés.

Csak most ... Egy kézfogást,
Egy biztató veregetés a vállon,
Ne várjátok ezzel meg
A halálom ...

NÉGYSZEMKÖZT SAJÁT MAGADDAL

Alkottál
Veritékből, vérből, nyálból,
Azt hitted, kicsikarhatol
Egy döntetlent a Haláltól.

Bizony, mikor köhögő motorodnak
A hiúság gázt ad,
Észre sem veszed, hogy az Everestet
Felülről lefelé másztad.

Legtöbbször sajnós úgy érzed,
Életed tisztára meddő,
Nem is egy nagy nulla voltál,
De éppenséggel — kettő ...

MEMÓRIÁN INNEN

S ha meghal valaki,
Házhoz megy a bánat,
Szár az lelkekből is
A gyász bőven árad.

Kiderül: jó voltál,
A hazát nagy veszteség érte,
Műved kőbe vésted,
Nem fércbe.

Nagy beszéd, sok fekete kalap,
Koszorú-özön,
Lám, csak az életed kísérte
Teljes közöny.

Te pedig némán fekszel,
Posztumusz sóhajodban sem öröm, sem méreg:
»Mondják csak, elvtársak,
Én aztán ráérek!«

TÉPELŐDÉS

Kegyetlen idő,
Hogy kiforgatsz
Pillanataimból,
Már soha futni

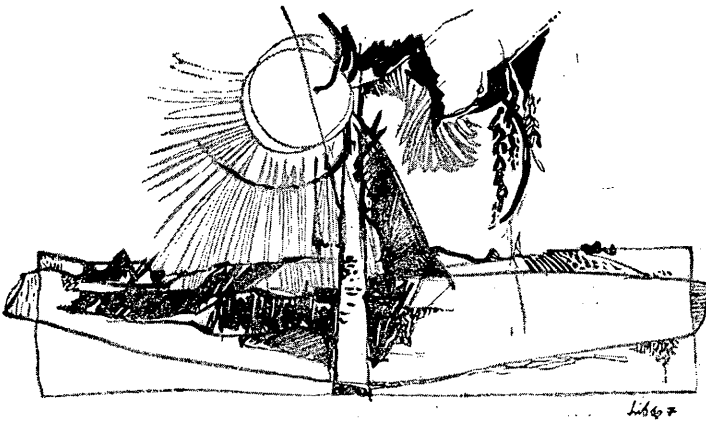
Nem fogunk
Együtt mi.
Az óra üt,
És én nem tudok
Visszaütni.

VÉGMOTTÓ

Már az is valami, hogy az vagy, ami.
Nos, bárhogy hass és alkoss,
Csak az ellenségeid számát tudod gyarapítani.

VÉGEKNEK VÉGÉN

Harsona . . .
Angyalok kara . . .
Remegve figyel milliárd lélek,
Csattan az Úr hangja zordul:
Felhangzik az utolsó ítélet,
S rá egy: »Fúj bíró!« a hátsó sorbul.

LATÁK ISTVÁN

SZÓL A FENEKETLEN ŪRBE

Varjak röpdőső felhőjét
rebbenti szét egy világos kūrthang.
Honnan szól? Ki küldi?
Miért ugrik a piros
Vasoszlopok tetejébe?
Szürke cementfalakon
miért citerálgat, mint a szél?
Úgy hív, úgy hajt, úgy ébresztget.
Csupa hūr a vizek felszíne,
Viszi az ájult dallamokat
kítátott torkába a végtelennek.
Zengő kagylókon keresztül
szól a feneketlen ūrbe,
az étert elszántan rezgeti,
hogy ūdülést vigyen talán
azoknak a bottūlűeknek,
akik csak a rikácsolást
érzik tiszta zenének.

NEVETŐ SZÍVVEL

Ó, én sosem tudtam
úgy mesélni,
fūllenteni, kalózkodni,
mint a ravasz
szorgalmasság kalmárai,
akik nyakatekert ūvegcsékben
a holdsugár harmatát
kínálják csálhatatlan gyógyszerūl,
és hangos piacokon

összegyűjtik az aranyakat
az aszfaltok szegénylegényei elől.

Én csak hinni tudtam, lelkesedni,
ha puha virágszirmot találtam
a kormos réteken,
és a csodákat itt sejtettem meg
a gyermekek őszinte szemében.
Néha csak ámuldoztam,
amikor tenni kellett volna
és elszaladtak előlem
a bejárható utak.

Tudom, repülőgépek gyakorlatoznak
naponta fejem fölött,
és benzinleű gépek
szaladgálják körül
mind a búzavirágos ösvényeket.
És nem lehet többé
falusi bábák tudatlanságával
megfejteti
az új élet titkait.
De a tisztaság
tisztaság marad,
s a zsúfolt zsebemben
nemcsak bonyolult kulcsok,
hanem egyszerű
emlékek is lapulnak,
s a cipőmre tapadt porban
ott szürkül a múlt minden nyoma,
hogy az emberek barátságáért,
napsugaras életéért
vándoroltam nevető szívvel
a vállasodó
emeletes házak között.

EMLÉKVÁR (I.)

Az egykori szabadkai hatodik kör lakóinak ajánlom. A keveseknek, akik még élnek, és azoknak is, akiknek csak emléke járja a környék sáros-poros utcáit.

ÁLOM

Sehogyan sem értem, miért éppen az a jelenet tér vissza ismételten álmomban. Miért azoknak a napoknak az emléke kísért, amikor gyermekkorom végéhez közeledett. Nem értem, miért nem álmodom legrégibb és legmélyebben belémvésődött, minden pórusomat ma is átható, tudatomban oly sokszor felbukkanó, korai gyermekéveim élményeit. Hát nem az lenne az érthető, a természetes?

Nem, én akkortájt már tizenhárom-tizennégy éves lehettem. Apámnak már nem sok volt hátra életéből, nekem még kevés jutott az iskolapadból, Illa nővérem már dolgozó nagylány volt, Ambrus, az idősebbik bátyám levetette a katonamundért, Béci, a fiatalabbik meg már Belgrádból tért haza néhány hónapos napszámoskodás után...

Anyám? Anyám az emlékeimben mindig egyforma, csaknem teljesen egyforma volt. Kicsit meggörnyedt, lágy tekintetű, beteges, de mindig dolgozó néni. Ilyennek ismertem, ilyennek láttam tudatom hajnalán, ilyennek láttam utoljára húsz év múltával is.

Nem mintha apám sokat változott volna. Nem. Ahogy rendbe jött első szélütése után, megint egyenes tartású, vastag nyakú, kefrizurás bácsi volt, akinek szavára, tekintetére összerendeztem, aki egy szempillantásával elvágta minden kísérletemet.

Illá meg a fiúk viszont változtak, nőttek és fejlődtek. Nővérem már nem játszott rongybabákkal és nem dédelgetett tüzelésre felvágott fadarabokat, Ambrus önfejűsége és iskolakerülése miatt már nem kapott verést, hanem szép kék szemű, barna hajú fiatalember lett, akit a lányok fütyüléssel csalogattak a kapuhoz. Béci már nem selypített és nem viselt fekete szemüveget, lába is meggyógyult, nem kellett kocsiban tolni. Sőt, éppen ő kószált legtöbbit. Kimaradozásában, barátok szerzésében és soha ki nem fogyó humorában utólérhetetlen volt. Meg ő volt a legmagasabb a családban. Egy egész fejjel túlnőtt zömök apámon.

Amikor az a jelenet lejátszódott, már én is majdnem akkora voltam, mint korán zsgorodó jó anyám.

Hát akkor mégis miért tért vissza álmaimban az a nyári nap, amikor már a Csatáry-házi második lakásunk előtt, a kövekkel kirakott udvaron, a pincelejárat és a padlásfeljáró mellett, a fedett kút és a füstölő közelében terítette meg anyám az asztalt? A kútban kötéllel leeresztve egy vászonzacskóba kötött görögdinnye hült, az asztalon zöld üvegben egy liter házibor állt, amelyet az utcánk vége felé lakó Miskolcziéktól vettünk. De csak vasárnaponként, mert az orvos eltiltotta apámat az italtól, és csak heti egyszeri ivást engedett meg neki.

Az abroszon cseresznyefürtöket ábrázoló minták piroslottak, a leves már ott párolgott az asztal közepén, és egyikünk kivételével mindenki a helyén ült. Apám türelmetlenül várakozott, mert a hiányzó családtag én voltam. Igen ám, de úgy gondolták, hogy még nem érkeztem meg a vasárnapi ebédhez. A valóságban örömmel teli szívvel, boldogan álltam a háziúr lakásába vezető lépcsőnél és élveztem, hogy mindannyian együtt vannak, hogy épek és szépek, hogy egészségesek, és a forró leves párja sem takarja el szemem elől az asztalra rajzolódott derűt. Csak engem várnak és senki mást. Várnak és nem látják, hogy ott állok tőlük néhány lépésre, készen, hogy közéjük szaladjak, hogy felfedjem nagy titkom: »Én is itt vagyok, én is megjöttem, mindjárt együtt ülök majd veletek a terített vasárnapi asztal mellett«.

És kacagva indultam meg a felejthetetlen vasárnapi asztal felé. Széttártam karomat és hangosan kiáltottam: »Látjátok, én is megérkeztem, most már nem hiányzik senki, együtt vagyunk, együtt is maradunk!« Nagyon örültek, amikor megláttak. Apám az üres székre mutatott, anyám belemert a forró levesbe, és mindegyikünk boldog, végtelenül boldog volt...

Ez az ismételten jelentkező álom az utolsó, gyermekkorom kései korszakát idéző, de nem az egyetlen visszatérő álom volt.

Mert ha megkísérlem felépíteni életem első tizenöt-tizenhat évének emlékvárát, ha fel akarom bontani a kuszált időfonalat, sohasem tudok megfelelőbb határkövet, jelzőoszlopot találni, mint amilyen a négy visszatérő álom, mely gyermekkorom négy, csaknem egyforma időszakát jelképezi.

Sokszor úgy érzem, hogy a négy álom tulajdonképpen a roska-dozó emlékvár négy szilárdan álló tartóoszlopa.

De az élet mégsem álmokkal kezdődik. Vagy ki tudja... Voltak már olyan esetek az életemben, hogy az álomról szentül azt hittem, valóság. És fordítva: nagyon sokszor bizonygattam magamban, hogy tulajdonképpen mindaz, ami velem történik, csak múló álom lehet, mely után föltétlenül a valóra ébredés következik. Zavaros, életemben sokszor felbukkanó jelenség ez, miért titkolnám el tehát. Különben is nem hiszem, hogy velem és csak velem történtek rendkívüli dolgok. Minden emberben felvetődhet és bizonyára fel is vetődik hasonló probléma, a különbség csupán mennyiségi kérdés. Ki mennyit foglalkozik vele.

Különös módon első tudatos emlékem ágyhoz, sötétséghez, az álomlét és az alvás közötti állapothoz fűződik. Ezerkilencszázhusz egyik őszi estéjén történhetett. Tehát hároméves voltam. Egyedül feküdtem az elsőtétített szobában, de nem félttem, mert az ablakot nyitva

hagyta anyám, a Csatáry-ház udvarán pedig nagy volt a jövés-menés. Csozogás, nevetgélés, egy-egy kurjantás hatolt fülemhez. Többször is kiáltottam, hogy vigyenek ki, látni akarom Szerént, a menyasszonyt, de kiáltásaimra csak egyszer kaptam feleletet, amikor Illa nővérem az ablakhoz jött és rámkialtott, hogy aludjak, akkor hoz majd nekem egy fánkot.

Igen, éreztem a frissen sült fánk szagát, de nem kívántam enni, csak Szerént akartam látni fehér fátyollal a fején. Mert lakodalom volt a Csatáry-ház szomszédos szögletében. Özvegy, Druckerné húga, a sápadt Szerénke menyegzőjét ünnepelték, és mert mondták, hogy a pesti taxisofőr másnap elviszi őt, sírva könnyögtem, hogy engedjenek ki hozzá még egyszer.

Nem lett belőle semmi. A falakon és a mennyezeten mozgó árnyékok egyre halványabbak lettek, a hangok meg lassan elmosódtak. Mire Illa megjött a fánkkal, csak a szagát éreztem, de nem láttam semmit. Mélyeket csukladozva röppentem át az álmok világába. De kár, hogy nem tudom, miről is álmodtam akkor.

AZ EGYIK MEG A MÁSIK HÁZ

Most, olyan sok év elteltével tudom csak femérni, milyen érdekes elrendezése volt a Csatáry-háznak. Bizonyos, hogy az egész tömb nem egyszerre, hanem egymásután, fokozatosan vagy talán lépcsőzetesen épült. A Tuba utca frontjáról csak a ház tekintélyes, elég magasra épült homlokzata látszott, melynek négy ablaka mögött a házigazda lakott. Közvetlen mellette állt a kocsmajátó és azt követte a barnára festett nagy kapu. A ház bal szárnyához egy vakközre tekintő épületrész volt ragasztva, ablakai kisebbek voltak a Tuba utcai homlokzatra nyílóknál, és a ház udvarára csak üvegezett falú előszobája nyílt. Ennek a résznek a folytatását egy alacsonyabb, kétszobakonyhás lakás alkotta, majd a szöglet fordulata után egy ennél is szerényebb és alacsonyabb gerendás mennyezetű, ugyancsak kétszobakonyhás lakás következett. Ebben laktunk mi hatan. Apám, anyám, nővérem, két bátyám meg én. De az U alakzatú épületnek nem ez volt a vége, mert utána egy, a miénknél is szerényebb egyszobás lakás képezte a ház befejező részét. Mármint a lakóházat. Mert a kis lakás falához volt ragasztva a ház közös illemhelye (ez már az U alakon kívül állt), és azt a részt még egy nagyobb disznóól és a nyitott szemetesgödör egészítette ki.

Tehát az U betű szabad része ezekkel a melléképítményekkel volt lezárva, olyanformán, hogy a nagykaputól a négyszögletű udvarig egy keskenyebb, jobb oldalról kertsávval övezett téglaošvény vezetett. Az udvar közepén is kisebb kertecske, a fedett, ásott kút meg a füstölő állt. Azért minden lakás előtt volt annyi téglával kirakott terület, hogy nyáron ki lehetett tenni egy asztalt és föl lehetett erősíteni a szárítóköteleket.

Még néhány évvel ezelőtt sokszor eljártam annak a háznak a tájára, fiamnak megmutattam az akkor még eredeti, lekopott mázú lehullott vakolatú épületet, az utcát, a vakközt, mely évtizedek múlva

sem vesztette el egykori külsejét. Az utca ma sincs kikövezve, esős napokon a sár kocsitengelyig ér. Azazhogy csak érne, ha még felszántának a nehéz stráfkocsik, melyek egykor belesüppedtek az utca sarába, bármilyen hangosan ordítottak széles hátú lovaikra a trágár kocsisok, akik néha ostor helyett nehéz lapátokkal verték a kínlódó, verítékező állatokat. Bizony felnőttek és gyerekek egyaránt összesereglettek, hogy megbámulják ezeket az ingyenes látványos előadásokat, és ilyenkor megismerhettem olyan szavakat, melyek értelmét akkor inkább csak sejtettem, mint tudtam.

Egy bizonyos, hogy a felnőttek mindig a lovak pártján álltak, nem tanúsítottak megértést a kocsismesterség nehézségei iránt, mindig hangosan szidalmazták őket, és rendszerint rendőrrel fenyegetőztek. A nóta vége általában az lett, hogy a hatalmas párák kihúzták a kátyúból a megrakott társzekereket és csak ritkább esetben kellett a terhet ledobálni, vagy a kidőlt lovakat kicserélni. De azért az is megtörtént, mint ahogy megesett, hogy némelyik előregedettebb murai ló ott, a házunk előtt lehelte ki a lelkét.

Nem tudtam elkerülni a kocsisok és a lovak történetét, mert nagyon mélyen élnék emlékezetemben, az erőlködő állatok nyerítését, a kocsisok szörnyű ordítását néha még most is hallani vélem.

Egyszer, egy őszi este egyedül barangoltam a város utcáin, talán feledni akartam a nap eseményeit, de lehet, hogy csak friss levegő után vágyakoztam, tény, hogy utamnak semmi célja nem volt. Mégis azt vettem egyszerre észre, hogy szülőházam részre nyitott kapujához értem és tétovázva tekintetem az udvar mélye felé. Gyermekkorom óta, vagyis amióta elhagytam ezt a házat, sohasem léptem be udvarába, magam se tudom, miért, egyszer sem volt bátorságom kinyitni a repedezett nagykaput. Akkor azonban úgy tűnt, hogy a házban senki sem mozdul, a lakók behúzódtak lakásaikba, és az udvaron egy lélek sem mozog. Beléptem, és lassan megindultam az egykori kocsmá, majd a házigazda lakásának főbejárata mellett.

Az udvar közepén, az ól és a kút között kifeszített köteleken nagy fehér lepedők száradtak. Az enyhe szél néha meglebbentette őket és nekem úgy rémlett, mintha valaki mozogna közöttük. Megálltam és bámultam a mozgó fehérséget, mely mögött homályba veszett az alacsony lakóépület. Mintha egy asszony keze simította volna végig a világos, vitorlára emlékeztető vásznakat. Csak egy kezet láttam és semmi mást. De az a kéz az anyám keze volt. Ott surrant lepedőtől lepedőig, mindegyiket megsimogatta, megtapogatta, száraz-e. Berothantam a lepedők közé, de a kéz akkorra már eltűnt. Nem volt ott senki, csak egy hosszú támasztófa ágaskodott a kötelek között.

Átmentem a lepedők mögé, balra fordultam, és máris ott álltam a konyha bejárata előtt. Akkor már magamhoz tértem, fordulni akartam visszafelé, de a sötét lakásból észrevettek. Egy asszony jött ki a konyhából és megkérdezte, kit keresek. Én csak köszöntem, mást nem feleltem. Ő meg megigazította fejkendőjét és hátrált az ajtó felé. Biztosan besurranó tolvajnak nézett és megjedt tőlem.

— Nem keresek semmit és senkit, nénikém — szólaltam meg, amikor megláttam az idős asszony riadt tekintetét. — Tudja, itt születtem...

Elakadtam. Az asszony csodálkozva bámult, aztán valahogy föngedett a riadalma, elmosolyodott és bólogatva szolt:

— Értem... Igen, most már értem. Hát csak azért jött... Hát csak tessék... Ha akar, bejöhet... Azt hiszem, ismerem... Úgy tűnik, hogy maga... Tudja én az edényesnél voltam cseléd... Emlékszik rájuk? Én megösmertem magát... Meg én!

Bennem is felderengett az idős asszony egykori képe. Éppen azért resteltem ezt a szokatlan és ijesztő felbukkanást. Bocsánatot kértem, a marasztalást megköszöntem, aztán még egy futó pillantást vettem az udvarra. A régi kút még ott állt a helyén, a füstölő meg a disznóól eltűnt. Mint ahogy eltűnt a percnyi, gyermekkort idéző illúzió is. Nem tudom, hogy elköszöntem-e az asszonytól, de arra határozottan emlékszem, hogy sietve hatoltam át a lepedőfalon és pillanatok alatt az utcán voltam.

Minek is kellett ez a látogatás, ez az ostoba szellemidézés, amikor abban a házban már úgysem lelek meg semmit és senkit. Nincs visszatérés a múltba, nincs menekülés a jelenből, a sötét sáros utca és a régi ház halott. A lámpák már kigyúltak a nagyobb utcákban. A sugárúton fényözön csapott szemembe és még egyszer kijózanított az emlékek részegítő mámorából. Még egyszer, mondom, mert rossz szokásom hogy a visszatéríthetetlen múlt idézésében, gyerekkorom színhelyén keresek menedéket életem nehéz óráiban. Talán azért, mert szép volt? Szép gyerekkor? Hát mi volt benne szép? A dohos szoba, a nincstelenség, a petróleumlámpa, a disznóól bűze, a sár, a por, a kocsisok?

Várjunk csak, ezek a külsőségek. Az anyai szeretet, az apai szigor... A testvérek, akik megvertek, de meg is védtek... ez él bennem mélyen. A gyerekkor érzelmi világa kiapadhatatlan bánya, melyből magától is feltör a sok drága kincs... Olyan kincsek, melyeket a felnőtt ember életében pótolni nem lehet. Feltörnek tudatomban és álmaimban, balgaság lenne visszaszorítani őket. Ezért is írok, ezért kényszerülök mesélni gyermekéveimről. Ha el tudnám mondani úgy, ahogy fölbukkannak, ahogy kikíváncoznak belőlem ezek az emlékek, boldog lennék.

Utcánk másik oldalán, alig néhány méterrel mélyebben állt Csátary István második háza, vagy ahogyan a mi udvarunkban neveztük, a »másik ház«. Ennek elhelyezkedése sokkal egyszerűbb volt a már leírt első épületnél. A nagy telek két végén egymással szemben két sor vert falú lakást építettek. Közöttük pusztá nagy udvar, melynek egyik sarkában öreg eperfa állt. A szoba-konyhás lakásoknak padlózata döngölt föld volt, melyet csak az igényesebbek kentek fel néha budai földdel. A kicsiny, udvarra nyíló ablakokon alig szűrődött be a fény. A szobában félhomály és dohos levegő terjengett. És főleg feneketlen nyomor.

A már említett sétáim egyikén láttam, hogy a Lovas utcára vakon pislogó, nagy hasat eresztett házrész egyik vége bedől. Tetőzetének romjai az udvar felé meredeztek, néhány nádköteg az utcára hullott. De senki sem igyekezett helyre hozni ezt az állapotot, csak

a mennyezetet támasztotta alá gerendákkal a szerencsétlen lakó. Lakását azonban nem hagyta el. A régi házban tehát az egykoriakhoz hasonló igényű emberek laktak.

És ha már elmondtam, hogyan festett a két ház abban az időben, amikor nagy fájdalomra nem nézhettem meg Szerént, a Pestre készülődő menyasszonyt, hadd mondjam el sorjában, kik és miféle emberek népesítették be őket.

A kocsmá az utcára nyílt és két helyiségből állott. Az elsőben a kockás abroszokkal terített asztalok és a fal egész hosszában felerősített fogas kampók álltak. Nagy ablakai a keskeny udvari részre, vagyis a szomszédos Copf-ház korhadt fakerítésére néztek. A második kisebb helyiség, üvegfallal volt elválasztva a többitől; ennek végében állott az almazöldre festett söntés. Bal oldalán padokra ülhettek a borivók, jobb oldalán volt a hátulsó kijárat, melyen keresztül a vendégek a közös illemhelyre jártak, ha volt hozzá kedvük és erejük. Ha nem, akkor a kerítés tövéig tántorogtak, vagy a senyvedő kertsávot tisztelték meg vizeletükkel.

De Liza néni, a kocsmárosné is ezen az ajtón járt ki és be lakásából vagy lakásába, egyedül vagy valamelyik vendégével. Bekötött fejű, barna asszony volt, többször meglestem, amint a cikóriakávés csomagolópapírával dörzsölte az arcát, hogy annak festékétől piros színt kapjon, ami néha túl jól is sikerült neki. Ilyenkor vastag szerezcsikaréteggel kente be magát, amitől viszont halottsápadttá vált az arca. Mindig szívesen szolgálta ki a vendégeket, és sohasem értettem, mitől kacag olyan nagyokat, ha valamelyik férfi hozzáhajolva mondott neki valamit. Pedig ez igen gyakran megtörtént, én igazán tudom, mert a kocsmába szabad bejárásom volt, előttem nem resteltek vaskos tréfákat mondani, úgysem értettem belőlük jóformán semmit...

Azt sem tudtam, miért nyúkáltak egyesek Liza néni bő szoknyája alá, csak azt tudtam, hogy a néni nagyon csiklandós volt és olyankor is rettenetesen vihogott. De azért azt láttam, hogy mikor egy neki vadult trombitás a söntés előtt ledönötte lábáról, a néni bő szoknyája egészen az álláig emelkedett, alatta meg nem volt semmi. Csak egy barna folt látszott fehér testén. Erre mégiscsak elszégyeltem magam és kiszaladtam az udvarra.

A trombitás és társai azért mással is foglalkoztak. Így például szombat esténként és vasárnap nótákat fújtak a mulató vendégek fülébe. A környéken oly sok cigányzenész élt, de Liza néninek csak a trombitások kellettek! Akárcsak a kiserdő kocsmájában, ahol ugyan-csak rezesek fújták a nótákat vasárnap délutánonként, meg esténként is. De ezt én akkoriban nem láthattam, csak az ágyból hallgattam az elcsendesedett utcákon átszálló zenebonát.

A kocsmá persze nem volt Liza néni tulajdona, őt csak iccésnek nevezte a házi bácsi, aki az igazi gazda volt. Lakásuk többlépcsős bejárata közvetlen a kocsmá udvari ajtaja mellől nyílt. A számomra elképzelhetetlenül szép és nagy szobákat három ember lakta. A Csatóry bácsi nyugdíjas mozdonyvezető, föld- és szőlő- és kétszeres háztulajdonos. Az alacsony, gondosan kipedrett bajszú ember élénk szemmel kísérte a házban történő eseményeket, minden rendellenes-

ségre azonnal közbelépett, csak az volt az érdekes, hogy a kocsmasaját, külön életét és az ivóvendégek csúnya viselkedését sohasem vette tudomásul. Mintha az a két közeli helyiség nem is létezett volna házában... a kertbe piszkító részegeken meg éppenséggel keresztülnézett.

De így tett a felesége is, a magas, szikár Maris néni, aki már a pirkadás előtti órákban elhagyta a házat, mert egyetlen hajnali misét sem mulaszthatott el. Harmadrendi volt, azt mesélték, hogy a kocsmajövedelmének javát a ferencrendi barátokhoz hordta, de ez csak olyan pletyka lehetett. Az biztos, hogy a szépen imádkozó koldusokat nem engedte el alamizsna nélkül. Viszont azt is megfigyeltem, hogy a miatyánkot meg az üdvözlégyet az utolsó szóig végig kellett mondani, csak aztán küldte le Julissal a fél dinárt vagy a darab kenyeret. Csodálkozott is a környék katolikus népe, honnan fújtam olyan folyékonyan ezeket az imákat már négy-öt éves koromban, mégpedig magyar és bunyevác nyelven.

Az ám, Julis, a szép háziúri lakás harmadik lakója cseléd volt, de nem igazi, mert a háziasszony unokahúga is volt egyben. Ami nem akadályozta abban, hogy hajnaltól késő estig dolgozzon a nagy lakásban meg a disznóólban, tavasztól őszig pedig még a földre és a szőlőbe is kijárt. Mégis bírta szusszal az aszott mellű, csontos kezű, sötét bőrű vénlány, aki szintén nagyon vallásos volt, de csak a konyha falán függő Szűz Mária-kép előtt láttam imádkozni, mert mire befejezte a napi munkáját, már egyetlen templomban sem miséztek a papok.

Mindössze három élőlény lakta a nagy hodályokat, de azért rajta kívül még sokan népesítették be a lakás minden zugát. A festett szentek. Mert Čsatáry István nyugalmazott mozdonyvezető, szőlőtulajdonos és háziúr szabad idejében képek pingálásával foglalkozott. Akkor a úrvacsorát festett, hogy befedte vele nappali szobájuk egyik falát. De voltak ott kisebb képek is: ájtatos Szűz Máriák, keresztre feszített Jézuskák, feszület előtt térdepelő lányok és imádkozó koldusok. Mindezekről azért vehettem tudomást, mert a ház rendje szerint már egész kis koromban fel kellett őket köszöntennem minden nagyobb ünnep alkalmával.

Anyám valamelyik bátyámtól rám hagyott jobb ruhába bujtatott minden újév, húsvét, karácsony, valamint materica és oca alkalmával, és el kellett mondanom a betanult köszöntőt. Szívesen tettem, mert így bámulhattam a sok szép holmit meg a szenteket, kaptam mákos kalácsot, pozsonyi kiflit, amit részben hazavittem, és néhány dinár is ütötte markomat. A pénzt szintén hazavittem, nem is próbáltam eltitkolni, ha kaptam, mert szüleim jól tudták a rendet: mikor dukál kalács, dió, pénz... Csak a kapros túróslépénnyel nem tudtam mit kezdeni, mert szagát sem bírtam, így hát, ahogy leléptem a főbejárat lépcsőjén, áthajítottam a Copf-ház kerítésén, ahol a szemfüles csirkék felfalták.

A saroklakást furcsa népek lakták. Szüleim úgy mondták, hogy az ember gróf volt hazájában, az asszony meg egyenesen hercegnő. Soványak, magasak és sápadtak voltak. Csak az após volt görnyedt

és öreg. Idegen, érthetetlen nyelven beszéltek, télen posztódarabakkal szegélyezték be lakásuk minden ablakát és ajtaját. És ami a legfurcsább volt, a gróf úr is hordta a vizet, ő mosta fel a padlót, és az egész ház csodálkozására lavórban főzték az ebédjüket.

Egyébként a fiatal asszony nagyon szép volt és minden férfi megcsókolta a kezét. Később fogtam csak fel, hogy orosz emigráns arisztokraták voltak és majdhogyan éhen nem haltak a szegénységtől, mivel dolgozni nem jártak, nem is tudtak ezek a magas, áttetsző bőrű emberek.

És utánuk következtek a Druckerék. Özvegy Druckerné, fiával, Lázival és Klári leányával lakott a kétszobás lakásban, melynek konyhája közepén állt és a szobák két oldalra nyíltak. Irigyeltem, hogy mindkét szobájuk padlós volt, sőt a konyha is, habár abban nyüzsgöttek a svábbogarak. Lázi egy nagy kereskedő raktárában dolgozott és futballista volt, Klári meg korán, talán tizenkét éves korában kezdte tanulni a kalaposmesterséget, de csak inkább masamódlánynak hívták. Mivel kevés volt a keresetük, a házbért meg pontosan kellett fizetni, egyik szobájukat egy idős házaspárnak adták ki albérletbe. Azokról nem tudtuk, miből élnek, de a kicsi asszonyka azért előteremtette a napi ennivalót, beteges, nála is öregebb férjének. Apám azt mondta, hogy snorerok, amiről később kitudódott, hogy amolyan uralmasabb koldulást jelent, mert a zsidóknál nyilvánosan koldulni nagy szégyen. Nem magára a koldusra, hanem az egész hitközségre nézve. A kis albérlő néni nemsokára eltemette élete párját, utána már nem főzött, hanem a népkonyháról hordta ebédkéjét. Megfigyeltem, hogy egész nap rágcsált valamit, ha nem beszélt. De beszélni csak addig volt kedves, amíg a férje élt, akkor is olyan nyelven, amelyet nem értettem, az idegenekkel viszont magyarul társalgott.

A Drucker fiú, a Lázi, nem tudom, mit csinált a kereskedő raktárában, de azt tudtam, hogy mit jelent futballistának lenni. Mindig nagy volt a társaság körülötte, ragasztották a kiszakadt gumibelsőket, és a kapukat ruháik kupacából, az utca közepén állították föl.

Mikor az utcáról elűzték őket, akkor a kiserdőbe vonultak, és piros színű ingeket vettek maguknak. Drucker néni mosta és szárította a dresszeket — így nevezték a Láziék —, és csapatot alakítottak, amelyet Slaviának kereszteltek el.

Tőlük kaptam a labdarúgás első leckéit, meg jóízűeket káromkodni is tanítottak nagy buzgalommal. Ezzel is jól szórakoztak, apám viszont állandó hadilábon állt velük, s romlottaknak mondta őket, mivel az ő idejében fiatalon nem illett olyan szavakat használni. Pedig használt belőlük jó egynehányat jó apám is, de hát ő már meglelt ember volt, aki szabad idejét a kocsmában tölthette.

Most a mi családunk lenne soron, de rólunk majd később mesélek, viszont ha magunkat átugrom, akkor csak Liza néni egyszobás lakása marad hátra az illemhely mellett, arról viszont már szóltam.

A düledező másik házban sok lakó váltakozott, de három lakás bérlői életük végéig ott maradtak, mert Csatáryné rokonai voltak. Elöl lakott az Éva néni, akiről azt mondták, hogy hiányzik egy kereke. Ő volt az említett rokon cseléd, a sovány Juliska édesanyja, de azért

a nagy lakásba nem járhatott be, csupán a konyháig mehetett fel. Fia még az örökké pörlekedő és kócos Éva néninél is furcsább figura volt. Neki nem egy kereke, hanem a bal szeme hiányzott, ezt fekete kötéssel takarta be. Hatalmas feje volt, de azért ész tekintetében ő sem dicsekedhetett. Ennek ellenére kitanulta a kefekötés mesterségét, ám ritkán dolgozott, akkor is saját számlájára, odahaza.

Idejének java részét a sétaerdőben töltötte, habár egyáltalán nem kedvelte a futballt. Ellenben a bujkáló szerelmes párok után leskelődött, rájuk ijesztett és odébbállt. Meg magános kislányok mellét és hátulsó felét igyekezett megfogdosni, ha azok idejében észre nem vették és sikoltozva el nem szaladtak. De nagy bajt nem csinált senkinek; még arra is jutott ideje, hogy politizáljon — mindig valami Ottót emlegetett, aki vissza fog menni Magyarországra, de azt nem értettem meg, hogy ki az az Ottó, mért lenne jó neki, ha az valahonét visszatérne.

A másik ház ellenkező oldalán lakott Krisztó néni, Csatáryné sógornője, akinek férje tüdővészben elhunyt. Mosónő volt, odahaza is, az utca több házában is örökké a mosóteknő előtt láttam, szeme mindig vörös és könnyes volt, talán a forró gőztől. Fia, Pista idősebb volt nálam néhány esztendővel, de még egész kicsiny gyerek volt ő is, amikor borbélymesterségre fogták. Tőle is sok mindent tanultam, de azoknak a dolgoknak nem volt semmi közük a borbélyszakmához.

Meletük lakot még egy Csatáry-rokon, Jani bácsi, a pincér. Őt tartottam akkoriban a világ legsoványabb emberének. Különösen hosszú nyakára illesztett, erekkel befutott arca ijesztően csúnya volt, mert színtelen szeme alaposan kidülledt. Még a szemgolyója sem volt fehér, hanem a véres erektől vörös. Mindig fekete ruhát viselt, de nadrágján a sliccet többnyire elfelejtette begombolni. Tudniillik valamilyen kényszer folytán minduntalan vizelt, és sokszor elfeledkezett a rendről. Csúfoltuk is sokszor emiatt, mire ő megzavart bennünket, de hasztalanul, mert sokkal gyorsabbak voltunk nála. Egyébként is majd mindig tántorgott. Ha dolgozott, részegen jött haza reggelenként, ha munka nélkül lődörgött, akkor a Csatáryék borából öntött fel a garatra. Ha pénze volt, sújatta a trombitásokkal és virágcsokrot vett Sárinak, mégpedig rózsavirágot, mert Sári leginkább ezt kedvelte.

Az ám, most jövök rá, hogy egy lakót kihagytam: a Sárit. A disznóól mellett lakott. A disznóól lakóit minden évben kimiskárolták és levágták, ezért névtelenek maradtak, Sári viszont szakállas kecske volt, jó sokáig élt és mekegett. Ez a Sári volt Jani bácsi kedvence, ha volt pénze, nem sajnálta tőle a szép rózsákat, amelyeket kétszarvú barátnője töviseivel együtt mindig jóízűen elfogyasztott.

A CSALÁD

Miután a ház utolsó lakóját is megemlítettem, visszatérhetek az otthonunkba. A lakás bejárata természetesen nálunk is a konyhára nyílt, itt étkeztünk, és anyánk idejének java részét ebben a helyiségben töltötte, főleg az épített tűzhely mellett, melynek padkája alatt,

a tüzelőfa között tanyázott Májkó, az öreg macska, aki tulajdonképpen családunk hetedik tagja volt. És nem is az utolsó, mert néha-néha átmenetileg megszorodtunk. A bal oldali padlásszobában álltak a brunolinós régi bútorok, két ágy meg két szekrény, egy tükörrel. Ez volt a hálószoba, nyáron csak szüleim háltak benne, de télen én is hol egyikük, hol másikuk mellett feküdtem. Ha nagyon szigorú volt a tél, akkor anyám is elhagyta ezt a fűtetlen szobát, és csak én aludtam apámmal, aki a meleg szobát nem tudta elviselni.

Az ágyban aztán szülőföldjéről hozott érdekes történetekről, a Kárpátokban rejtőzködő, igazságot tevő betyárokról, izgalmas vadászatokról, medvékről és éhes farkasokról mesélt; meg valószínűtlen, de szép vándorlegény-kalandokkal ébresztette fantáziámat, hogy talán a mesék hősein elmélkedve lépek át az álmok világába. A másik szoba, a földes, igen sok célt szolgált. Legfontosabb része az udvari ablak melletti néhány négyzetméternyi terület volt, mert apám itt állította fel munkaasztalát, a panglit, meg a két suszterszéket. Tudniillik a kapu melletti falon kívül állt a domború, még az egykori nyílt műhelyből átmentett címtábla, melyen egy hosszú szárú csizma és egy hegyes orrú női cipő hirdette apám mesterségét.

Szóval a földes szoba egyik vége nappal, vagyis esti hatig műhely volt, közben délben itt gyülekezett a család a durva asztalnál, hogy elfogyassa ebédjét. A tányérok helye — talán a gyerekek miatt — magába az agyonsúrolt, egészen elhasznált, repedt asztal deszkáiba volt bevájva.

Este aztán egy rozoga sezlonek és egy vaságyon aludt a család három-négy tagja, szükség esetén kettesben. Vagyis két fiú mindig együtt aludt, külön ágya abban az időben a szüleimnek volt; ha én nem aludtam velük, a rozoga sezlont nővérem birtokolta.

Volt is cirkusz minden este, amíg apám haza nem érkezett. Repültek a párnák, a toll is kihullott néha a cihákból és a szoba megtellett pihékkal. Anyám sopánkodott, próbálta megfélemezni a két rakoncátlan fiút, de kevés sikerrel. Illa, a nővérem meg se kísérelte a beavatkozást, habár ő volt a legidősebb. Tudta, hogy amint megmozdul, rögtön ellene fordul a fiúk szilajsága, és akkor ő húzza a rövidebbet. Én meg remekül szórakoztam, míg csak ágyba nem dugtak.

Mire megérkezett a kocsmából apám, elcsendesedett a társaság. Mert vele nem lehetett tréfálni. A lábszíz mindig kéznél volt és nem nagy kímélettel csapott le a fiúkra. Igaz, Bécire vigyázott, mert lábát és szemét egyszerre támadta meg egy számomra ismeretlen betegség. Egy ideig kocsiban toltuk, és sötét szemüveget kellett viselnie. De a betegség elmúlt és nyoma se maradt.

Még mindig csak négy-öt éves voltam, és az ágyban lezajlott csetepaték mellett, téli esteiken, vacsorára és apánkra várva a repedt vaskályha mellett, sötétben üitünk. Élvezettel néztem a kis, karikás kályha repedésén keresztül világító falakra, meg a gerendás mennyezetre vetített árnyékok játékát. A kályha mellett mesélő anyám, vagy valamelyik melegedő öreg szomszédasszony történetei elevenedtek meg, az árnyékok sárkányokká, boszorkányokká és tündérékké váltak. Ilyenkor nagyon jól éreztem magam, mert a szobát mélységes béke és szép mesék világa töltötte be.

Anyám majd minden este néhány krumplit tett a kályha tetejére, lábossal lefedte, és mi vártuk, míg a vacsorához megsült. A hajában sült krumpli finom illata töltötte meg a levegőt. Mindez egybevéve meglepéssel töltött el engem, anyámat és talán a két fiút is; csak nővérem vágyott már többre, ő néha elhagyta a gubbasztó családot és barátnői társaságában babázott, vagy a konyhában, a még mindig meleg sparherd mellett, petróleumlámpa fényénél tanult.

Ambrus krumplihéjából spirált nyesett, rászúrta egy fadarabkára vagy a piszkavasra és a pályha ringlijei közé helyezte. Az egy darabban levágott krumplihéj a melegtől forogni kezdett, mint a felnyársalt kigyó.

Igy töltöttük akkoriban az estéinket, ez volt a nagy szórakozás, a felejthetetlen esti élmény. Egyáltalán nem gondoltuk, hogy másként is lehetne. Sötét szoba, lángok fényjátéka, halk mesék és krumpli-illat... Ezerszer tér vissza emlékembe.

A nappalok? Egyszerűen nem tudom, télen hogyan teltek el. Hiszen segíteni nem tudtam, játékaim sohasem voltak... Azért felaláltam magam, mert anyám megtanított, hogyan töltssem egyedül az időt, míg testvéreim az iskolában tartózkodtak. Ollót adott kezembe, és újságpapírból képeket vágtam, vagy ahogy hosszú ideig kiejtettem ezt a szót: »kepeket«.

Az összehajtott papírdarabokból százféle figurát vagdostam. Ha valamelyik különösen érdekesre sikerült, azt apámnak is megmutattam, meg a hazaérkező gyerekeknek. Később a régi falak lehullott malterját formáltam olyképpen, hogy az udvar kiálló köveihez dörzsöltem őket. Tehát a magam módján »alkottam«. A szomszédok »kis művésznek« neveztek. De egy napon rájöttek, hogy hasznosabban is eltölthetném időmet és beírtak a Prágai híd utcai, elég távoli, úgynevezett Vörösköröszt óvodába.

Jól emlékszem annak a kísérletnek rövid történetére. Mert csak kísérlet volt és igen rövid. Ambrus bátyám megfogta kezem és elvezetett az óvodába. Egy ideig bent ültem a gyerekekkel, akik, úgy tűnt, ugyanazt az imát mondogatták, amelyet a fehér hajú köldusoktól hallottam számtalanszor. De közben figyeltem, hogy a bátyám kint van-e a folyosón és megvár-e, ahogyan — édesanyámmal együtt — megígérte. Később kimentünk az udvarra és egy nagy kupac homokban játszottunk. Bátyám velem volt, és én nyugodt lélekkel vájtam az alagutakat a puha homokba. Nagyon belemerülhettem a játékba, mert észre sem vettem az idő múlását és elfeledkeztem Ambrus jelenlétéről. Mikor felocsúdtam a nagy munkából, azonnal rájöttem, hogy bátyám elfűnt. »Becsaptak, becsaptak« — villant át agyamon, és bánatos bögésbe kezdtem. Aztán gondoltam egyet, és a megrökönyödött óvónő intelme ellenére kiszöktem az utcára és bátyám nevét kiáltozva rohantam hazafelé. Meg sem álltam lakásunk ajtajáig, hogy annak küszöbéről zúdítsam anyám nyakába a szemrehányások özönét. Kaptam egy kisebb sorozat verést, de óvodába többé sohasem mentem. Nem is próbálkoztak újabb kísérlettel; tudták, hogy az első lépést elrontották, és már ismerték makacs természetemet.

A makacsság! Ez is egészen korai emlék, de következményeit csak ké-három évvel később kezdtem érezni úgy istenigazából. Addig azonban a Csatáry-háznak környékén még lejátszódott néhány esemény. Az egyik például akkor történt, amikor egy napon beállított hozzánk egy furcsán öltözött, számomra ismeretlen ember, akiről hamarosan kiderült, hogy számos nagybácsikám egyike. Sovány volt, poros és szakáll fedte arcát. »Megjött Emőd a hadifogságból!« — sivalkodott Illa nővérem, amint meglátta a furcsa szerzetet. Anyám kiszaladt az udvarra, apám is kikászolódott a műhelyből és egyáltalán nem volt elragadtatva a jövevénytől.

Anyám ölelte, csókolta, én meg elhúzódtam tőle, és hiába csalogatott, hogy hozott nekem a tarisznyájában »valamit«, nem békéltem meg vele egykönnyen. Akármilyen nagy volt az öröm, anyám még nem engedte be a lakásba édes öccsét, hanem ott az udvaron leszedte róla minden gúnyját, és Emőd egy szál alsónadrágban, szegyenkezve toporgott a köréje gyülekezett házbeliek előtt.

A ruhák meg a mosókonyha katlanjába kerültek, ott főzte őket anyám hosszú órákon át. Utána maga a háborúból hazatérő hős is a mosókonyhába került, fürdették, súrolták, és csak késő délután jutott be lakásunkba. Azt mondta anyám, hogy tetvetlenítették meg a betegséget főzték ki a foltos katonai rongyokból. Hát nem így képzeltem el a hős nagybácsi visszatérését, akinek hadbavonulásáról és eltűnéséről sokszor mesélt anyám a sötét téli esteken.

De most nyár volt. Emőd kapott egy viselt ruhát és leült apámhoz a pangli mellé. Mondták, hogy nagyszerű cipész, keze alatt ég a munka... ha van. Hát nem mindig volt elég, apám is sokszor bámult a kapu felé a nyitott ablakon keresztül, várva, hogy jön a rendelő. Emődnek meg amúgy is szűk volt a szoba, néha idő előtt hagyta ott a munkát és eltűnt a házból. Úgy mondták, hogy sok a komája, meg hogy kártyázni megy... De egy napon nem is jelent meg a földes műhelyben. Ugyanaznap délután nálunk járt egy ember, aki detektívnek mondta magát és őt kereste.

Mert hogy előző éjszaka betörték a Magyar utca végén álló hentesüzletbe, ahonnan pénzt vittek el... És Emőd volt az egyik gyanúsított. Nesokára elfogták társaival együtt, akik mindannyian a hadifogságból jöttek. El is ítélték, de nem vitték el a fogházból, mert munkáját nagyon megbecsülték. Csak az anyám látogatta, a nagybácsik meg a sógorok szégyellték, hogy a család egy tagja rossz útra tért. Nem tudom, miért, de apám nem ellenezte, hogy bejárjunk hozzá, néha még pár dinárt is küldött neki.

Így voltunk a teüvel is. Azt sem szégyellte a házban senki. Tisztán látom magam előtt a képet, amint a ház nagylányai és asszonyai hajmosás után sámlin ültek az udvarban, és miután hajuk megszáradt a napon, újságpapírost tettek maguk elé és sűrű szarufésűvel tisztogatták hajukból a jól meghisztalt fejtetüket. Aztán a papírdarabokat összehajtogatták és a tetvekkel együtt elégették.

A jobb módú családoknál ilyesmit nem tapasztaltam, nekik tiszta maradt a fejük, vagy legalább is eltitkolták, ha volt tetűjük. De kárörvendve láttam, hogy őket meg egymás után elkapja az ótvarra-

gály — a fertályunkon viszont senki feje sem lett tele ezekkel a csúf sebekkel. Hej, de csúnyák is voltak a kopaszra nyírott úrilányok. Ki-nevettük, csúfoltuk őket, mert ők minket előbb tetveseknek neveztek.

Akkor még tartott a spanyolnátha is. Az orosz hercegnő idős apja kapta meg a házban elsőnek és majdnem belehalt. Szerettem volna megnézni a beteg öreg urat, de nem engedtek be hozzá. Mégis beleestem a csúnya náthába, és nagy lázzal feküdtem a melegen fűtött földes szobában. Az orromból állandóan folyt a vér, és az iparosok orvosa sárga színű vattával tömte tele orrlyukamat. Soha ennyit nem forgolódtak körülöttem, mint akkor. Egyik bátyám sem aludt velem, habár az ő ágyukban feküdtem, sok teát itattak velem, meg narancsot is kerítettek, s az nagyon ízlett nekem. A fiúk egy szalmazsákon háltak a földön, és lefekvés után éppen úgy hancúroztak, mint azelőtt.

Meggyógyultam, fölkeltem, és minden folytatódott úgy, ahogy azelőtt. Apám mellé kerültem újra, a hideg szobába, és hallgattam altató esti meséit.

Akkoriban jelent meg lakásunk ajtajában egy fiatal nagybácsim, a magas, barna Aladár. Arról lett emlékezetes, hogy szép hangja volt, dalaival elszórakoztatott bennünket. Szívesen hallgattuk, de apám nem túlságosan kedvelte, mert — mint mondotta — elege volt már az egyikből, minék jön nyakára a másik is. Ez a »másik« meg — azt mesélték — vöröskatona volt, és valahonnan a határon túlról került elő. Munkát úgy látszik, nem kapott, ruháján és kiálló pofacsontján is meglátszott, hogy nem a legjobb módban él. De valahogy, ő is csak hozzánk vonzódott, jobb módú testvéreinel csak ritkán jelentkezett.

Sokszor megtörtént, hogy éppen ebédidő alatt látogatott meg bennünket — véletlenül. Mi már asztalnál ültünk. Megállt a konyha és a szoba közötti küszöbön és nem akart beljebb kerülni. Anyám tessékeltte, de ő mindig szabadkozott. Akkor anyám figyelmeztetőleg a látzólag evésbe merülő apámra szögezte tekintetét. Mire apám ráförmedt a küszöbön álló, szerénykedő, hosszú Aladárra:

— Ül le az asztalhoz, egyél velünk!

Ez már parancsnak hangzott és az éhes fiatalember közénk telepedett. Tányért kapott, és együtt ettünk, aminek mi, gyerekek nagyon örültünk. Mert sajnáltuk fiatal nagybácsinkat, akiről lesírt a szegénység. Apámra pedig, akármilyen szigorú volt hozzánk, nagyon büszkék voltunk. Hallottuk nem egyszer, amikor sajtáságos módján oktatta az elfogyasztott ebéd után egészen átalakult Aladárt:

— Amazok nem bírják a szegényszagot, ugye? A szerencsétleneket csak a magunkfajta tűri. Én inkább éhen döglének, mintsem hogy rájuk szorulnék.

Így hát a mi házunk lett a bajba jutott rokonok egyedüli menedéke. Emőd is, amikor kiszabadult, nálunk kapott szállást néhány éjszakára. Aztán fölitalálta magát, munkát talált és nem volt vele többé semmi gond. Mindenütt csak dicsérték tudását és szorgalmát. Múltjából legfeljebb csak a kártyázás kísértete maradt fenn még jó ideig.

De Aladár ismételten megjelent nálunk, ha sorsa rosszra fordult. Kicsit evett, énekelt, és aztán apámmal is hetvenkedett, ha jó formába került. Egy este már jó későre járhatott az idő, amikor megjelent. Talán nem volt szállása, mert éjszakára kért menedéket. Ez nem volt könnyű dolog, de egy szalmazsákot mindig le tudtunk tenni a földre. Apám már ágyban volt, Aladár velem kezdett akrobatamutatványokat végezni. Magasba emelt, majd úgy tett, mintha elejtene, és csak a föld közvetlen közelében kapott el ismét. Apámnak az ilyen ügyeskedés nem volt ínyére, figyelmeztette Aladárt, hogy hagyjon föl vele, mire az fogott engem és szintén kunsztból apámhoz dobott.

Ezzel betelt a mérték. Apám kiugrott az ágyból és el akarta kapni hepciáskodó nagybácsimat. De az észrevette, hogy a tréfának vége, és kiszaladt a lakásból. Egy szál nadrág volt csak rajta, apámon még annyi sem. De azért futott a menekülő, hosszú lábú Aladár után egészen az utca sarkáig.

Reszgettünk, amikor egy ingben, gatyában és a izgalmaktól lihegve visszatért. Anyámra ripakodott, hogy az ő fajtája, hogy ő szoktatta a házhoz ezt a javíthatatlan csibészt, aki ahogy kissé bemelegszik, már nem fér a bőrébe. De aztán elpárolgott a dühe, és anyám néhány perc múlva kisompolygott Aladár otthagytott ruházatával.

Haragja természetesen nem volt hosszú életű. Aladár nemsokára megint megjelent, és ment minden a régi szokás szerint mindaddig, míg be nem hívták katonának. Gyerekagyam felszívó képességét jellemzi a tény, hogy pontosan emlékszem azokra a szavakra, melyeket Illa nővérem emlékkönyvébe — akkoriban minden fiatal lánynak volt emlékkönyve — beírt. »Elmegyek messzire, Szerbiának közepére, de ha egyszer vissza fogok térni, nyíló rózsza fog néked virulni«. Ezek a sorok inkább egy korabeli udvarló, vagy szerelmes ifjú kezéből lettek volna természetesek, de hát az Aladár nagybácsi ilyen csekélységen nem akadt meg. A divatos közhelyek és műdalok nagy barátja volt. Aladár hazajövele után ugyan kivirultak a rózsák, de nem a kertekben. Katonáskodása idején gümőkór támadta meg tüdejét, a lázrózsza korai halála napjáig sem került le arcáról.

Családunk hat tagján kívül megemlékeztem a két nagybácsiról, akik időről időre hozzánk csatlakoztak. Így tehát néhanapján nyolcan kerülgettük a nem valami dúsan megrakott, repedezett és hívájt, öreg »ebédlőasztalt«. Pedig még nem soroltam el mindenkit, aki, ha átmenetileg is, de családunkhoz tartozott. Mert Káposzta Matyiról még egy szót sem szóltam.

Káposzta Matyit nem lehet kihagyni a család és a Csatáry-ház krónikájából. Számomra kedvesebb személyt alig tudok felkutatni az első világháború utáni éveket idéző emlékeimből. Matyi árva fiú volt, sem anyjára, sem apjára nem emlékezett, magános nagynénje nevelte egy sétaerdő közelében álló, alacsony nádfedeles házban. Amikor elvégezte a négy elemít, továbbtanulásról szó sem lehetett, írni-olvasni különben is megtanult, ugyan mi mást tehetett volna a szűkös körülmények között élő rokon, mintsem hogy mesterségre adja. Apám, ha akkoriban nem is volt nyílt műhelye, jó és szigorú mesterember hírében állt a környéken. Így került hozzánk egy napon, talán ezerkilenc-

százhuszonhárom őszén Matyi, a szép növésű, rózsás arcú, vidám gyerek, aki akkor mindössze tizenegy éves lehetett. Ami éppen megfelelő kor volt, hogy egy szegény gyerek inasnak vagy kifutónak szegődjön. Matyi tehát inas lett. Apám mellett tanulta a mesterséget, és az akkori szokás szerint a gazdasszony — már mint anyám — segítségére volt. Persze hajnali kelésekről meg az akkori időkben szokásos házimunkarobotról szó sem lehetett. Először is, mert az apám mindennap hajnalban kelt, télen ő gyűjtötte be a sparherdet, és a világ semmi kincséért sem hagyta volna, hogy a kora reggeli munkákat, más végezze el. Jóval későbbi szélütéséig a nap sohasem találhatta őt az ágyban, de a gyerekek túl hosszú lustálkodását sem nagyon tűrte. Jellegzetes kiejtésével keltegetett bennünket, ahogy eloszlott az éjszaka sötétsége:

— Felkelni, gyerekek, már a seggetekbe sűt a nap!

De apámról később majd többet mesélek. Most Matyiról van szó, aki rövidesen családunk hetedik tagja lett, mert mindannyian nagyon megszerettük, és még apám se sejtette véka alá, hogy kedveli a szőke árva gyereket. Ő azért, mert fogékony volt és szorgalmas, a testvéreim pedig azért, mert jó pajtásnak és ötletes játszótársnak bizonyult. Édesanyám ugyanazon okból ragaszkodott Káposzta Matyihoz, mint amelyekért az én gyerekszívembe is beférkőzött. Mert engem szeretett, értem, a család legkisebb, hosszú hajú tagjáért mindent, az égvilágon mindent megtett. Ha cipőt »liferált«, magával vitt, ha szabad ideje volt, nyakába vett, és így »dócsázva« futkározott velem végig a Magyar utca aszfaltján. És játékokat faragott, rongylabdát csinált, megjavította a cipőmet, amire apám ritkán volt kapható. Ami a legfontosabb, megvédett a nagyobb gyerekektől, ha azok valamilyen okból — az pedig a gyerekeknél sűrűn akadt — meg akartak verni.

Neki köszönhetem, hogy odahaza és a környéken évekig nem is szólítottak igazi nevemen. Mert nevekkal is felruházott. Zömök termetem ihlette névadásra. Először Csumának becézett, később jó ideig Tuskó volt a nevem.

Matyi ott élt közöttünk, évekig hozzánk tartozott. A régi idők történetét nélküle el sem tudom képzelni.

(Folytatjuk)

KÉZFOGÁSOK

CSUKA ZOLTÁN

BŰCSŰ IVO ANDRIĆTÓL

Március 13-án kora délelőtt megcsörrent íróasztalomon a telefon, a Belgrádi Televízió jelentkezett. Ljubo Ršumović szerkesztő közölte a szomorú hírt, hogy az elmúlt éjjel Ivo Andrić, jugoszláv Nobel-díjas író meghalt és arra kér, hogy mint Andrić műveinek magyar fordítója, vegyek részt azon a beszélgetésen, amelyet a belgrádi tévé este kilenc órakor kiváló szerbhorvát írók és kritikusok bevonásával Ivo Andrić emlékére rendez. Arra a megjegyzésemre, hogy a déli gyorsot már nem érem el, közölték, hogy kocsit küldenek értem. Azt válaszoltam, nem hiszem, hogy ilyen gyorsan útra készen állhatok-e, de megpróbálom. Néhány perc múlva már Garai Gáborral, az írószövetség helyettes főtítkárával beszéltem. Azt mondta, ha van útlevelem és »ablak« is benne, induljak, ők a továbbiakat elintézik, sőt ha a temetésen is ott leszek, az írószövetség nevében helyezzek el koszorút és fejezzem ki részvéteimet a Jugoszláv Írószövetségnek.

Este kilenc óra előtt tíz perccel már ott álltam a Belgrádi Televízió egyik szerkesztőségi szobájában, s közölték velem, a stúdióban már folyik az írók első csoportjával a beszélgetés, amelyet egyenes adásban sugároznak. Hogy milyen kérdéseket kapok, nem tudhatják, mert a beszélgetést Ršumović vezeti; a kérdéseket majd megtudom, ha sorra kerülök. A harmadik csoportban két érettségiző gimnazista lánnyal voltam együtt, és a vezető nemcsak nekem, hanem a nézőknek is elmondta, mért is kaptam a meghívást: 1947-ben a *Híd a Drinán* c. regényt én fordítottam először idegen nyelvre, vagyis magyarra, és egy nagy müncheni cég ennek alapján kérte a szerzőtől a fordítás jogát; ezzel elindult a mű hódító hadjárata a világban, s ma már minden világnyelven ismerik. Az első kérdés az volt, hogyan birkóztam meg a szerbhorvát nyelv boszniai tájszólásának problémáival, majd Ivo Andrićyal való találkozásomról volt szó. Az utolsó kérdés adott alkalmat arra, hogy reményemet fejezzem ki: az a nagy regény, amelyen több mint egy évtizede dolgoztam, s amely — akár torzóban, akár

befejezetten, de — biztosan a hagyatékában fekszik, hamarosan szintén megjelenhet a mi nyelvünkön. Ezzel a reménnyel búcsúztam a nagy halottól, az igaz embertől és jóbaráttól.

Két évvel ezelőtt, életének nyolcvanadik évfordulóján azt írtam, hogy a *Híd a Žepán c.* hosszabb elbeszélésében hősének, a sok megpróbáltatáson átesett Juszuf nagyvezírnek ajkára adja a szót, hogy »Hallgatásban a biztonság«. Ivo Andrić egész életében halk szavú és kevés beszédű ember volt, és szinte természetes, hogy a novella hőse a híd emléktáblájáról még ezt a néhány szót is törölteti; a híd, az alkotás maga beszéljen létrehozójáról; minden szó, minden jel fölösleges. És akkor megjegyeztem, hogy Andrić életével és műveivel kapcsolatban ez a jelszó így változik: »Hallgatásban az érlelődés«, mert minden egyes művét hosszú hallgatás és csendes, de elmélyedő munkásság előzte meg, amiről sose szeretett beszélni. S most, hogy Ivo Andrić, »az áldott boszniai csend« szerelmese, a nagy mesefa és művész eltávozott az élők sorából, a művek életben maradnak és tovább érlelődnek az utána következő nemzedékek életében.

Jó másfél évtizede, hogy Ivo Andrićtyal személyesen is megismerkedtem, belgrádi lakásán sokszor jártam, Herceg Noviban pedig, ahol villája volt, kétszer. Legemlékezetesebb találkozásom 1964-ben volt, amikor meghívására feleségemmel együtt mentem át Dubrovnikból Herceg Noviba, ahol azokban az években nyaranta Andrić feleségével együtt villájában, a Topla nevű városrészben tartózkodott. Ebéd után Milica asszony felhívására felkerekedtünk, hogy négyesben bejárjuk a várost és a történelmi emlékekben bővelkedő várat. Nyilván ez a családias jellegű hosszú séta oldotta fel Andrićban a szokásos szűkszavúságot, és elmesélte, hogy legközelebbi regényét Omér pasáról, a múlt század híres török hadvezéréről írja, aki annak idején nem egy lázadást fojtott el, így Boszniában és Montenegróban is, és Herceg Novi történetébe is bekerült. Omér pasa eredetileg szerb származású volt, Latas Mihajlónak hívták, de később, amikor török hadiiskolába került, felvette az iszlám vallást, és Boszniától Görögorszáig, Szíriától a Krímig bejárta a török birodalmat. Arról is nevezetes volt, hogy 1840—1850 között az egykori Havasalföld török főparancsnoka volt és a magyar szabadságharc után odamenekült honvédeket ő fegyverezte le. A készülő regény egyes töredékei folyóiratokban, a belgrádi Politika újjévi számaiban meg is jelentek, de később már hiába érdeklődtem a regény iránt, mindig elzárkózott. Ennek egyik oka nyilván az volt, hogy néhány év múlva Milica asszony meghalt, és ő soha többé nem ment Herceg Noviba, én pedig tapintatosságból nem kérdezősködtem többé, s magam sem tudom, vajon befejezte-e ezt a regényt, vagy csonkán maradt.

A belgrádi televíziós est befejezése után értesültem nagy meglepetéssel, hogy másnap délben a belgrádi Újtemetőben már meg is tartják a temetést. Azt hittem, ilyen rövid idő alatt aligha lesznek sokan az elhamvasztás előtti búcsúztatáson, mikor azonban déli egy óra előtt a ravatalazó nagytermének kapujából visszatekintettem, újabb meglepetés ért. A temető menetelesen emelkedik, s odakünn, annak ellenére, hogy tomboló szélvihar, a hírhedt kosava fújt, olyan volt a temető, mint egy hatalmas amfiteátrum, amely emberek ezreitől feké-

télik. Ivo Andrić olvasói, tisztelői álltak ott a szélviharban, rendületlenül és mozdulatlanul, s hadd mondjam meg azt is: csaknem csupa fiatal arc. Mert az idősebbek a vihar elől bezsúfolódtak a ravatalozó nagytermébe, ahol a koporsó mellett öt percenként váltották egymást az ország vezető férfiai, írói, tudósai. A tömeg csak akkor kezdett oszladozni, amikor odabenn a búcsúbeszéd elhangzott, s egy tompa kattanással a koporsó süllyedni kezdett és pillanatok alatt eltűnt a mélyben, hogy utána a hamvasztóba kerüljön.

Aztán a Jugoszláv Írószövetség, illetve a Szerbiai Írók Egyesületének székházába mentünk, ahol beírtuk a kitett könyvbe a búcsúszót. Az, aki előttem írta be a megemlékezés szavait, Njegoš híres verssorát idézte a *Hegyek koszorújából*: »Blago tome, ko do vije živi« (Boldog, kinek híre él örökké), így aztán kézenfekvő volt a folytatást a Magyar Írók Szövetsége és a magam nevében is odaírni: »Imao se zašta i roditi...«, magyarul: volt is oka rá, hogy megszülessen...

SLAVKO MIHALIĆ

NÉHÁNYADMAGAMMAL

*Mellettünk holtak hegyipatak sodra surrog
S egy fő-fő mindezt nyugodtan szemléli
Arany mosollyal néhányadmagammal puskák előtt
Ki tudja, meg bírunk-e halni*

*Ékítené avarral hajunkat a szél
A Nap viszont mind forralná dühünket*

*Semmit nem értünk s rosszul csinálunk mindent
Áldást valamikor — akkor ti mégis arra adtok*

2

*Megvenni szerelmeken próbálnak s eladni nem tudjuk magunkat
Noha nyilvánvalóan nyújtottuk kezünket
Fényes hadakba csillogó érmekért mentünk
De mikor osztották, mi már bóbiskoltunk*

*Persze szeretnénk ha megmondaná valaki hogy kihez tartozunk
Aki tudja — hallgat, mintha töprengene még
Pedig a döntést valószínűleg meghozták már*

ODAADÁS SZÉGYENBŐL ÉS MEGPRÓBÁLTATÁSBÓL

*A tartós szeretet szokásaival szép ez a világ
Hiszen a megboldogultja sem adja fel kötelemét
Gyülekező madárrajokban jelentkezik mind hajnalonta
Rajongó kistű oлдódó álma egén*

*És mi van azokkal, kik túlon túl siettek
Kovakemény ujjakkal dacolnak lám a lázas révületben
S halálos szusszanat ha torpan az ürbe
Reménykedésük fuvalma áramlik át a város fölött*

Tudom, nem önmagáért menekült meg egy sém közülünk
Miként egyetlen fa, egyetlen morotva sém
De részünket átvállalták elroncsolt testükbe
Más csonkítottak, és lombot hajtottak megújra

Egyik a másikába egyre inkább s együtt még láthatóbban
Lassan de megszününk függeni a változásoktól is
Lábainknál hever a félelem, fekete emlékezet törmeléke
Pedig vihar volt bennünk egykoron

Tárd fel sokszorozott testedet, a dolgok közt hidként feszülőt
A rajtunk átnyilálló zajok sem gyilkosak többé
Sírd el a sírhatnékodat, bánatod magvát ajándékuul add
Szépülő otthonaink köré boruló lombozatnak

Szégyenből és megpróbáltatásból ez az odaadás
S ha kicsikarja a testből a maradék erőt
Szerelmes ajkunk íve végképp hasonul
Forró remegéssé, mely megteremti az éhség egyensúlyát

Visszatér mind, aki okkal vagy ok nélkül távozott
Növekszik a város, az állványzataival velünk hasonlatos
Vakon is biztonságosan járhatunk
Ha utcái még vakmerőbben haladnak átal bennünk

AZ EMBER, AKI DÖNTÖTT

Itt valahol mint szelt narancs, kettéválik a világ
E napon amikor döntök, két fele vagyok az egésznek magam is
Egyiket elvetettem; de hogy érem be a másikkal csupán
És rémülten esdekel bennem valami, mikor visszavonhatatlan a döntés

Két világ; mily roppant nagy teher e gyenge vállra
Magamért alig rettegek; te vagy a borzongás az ereimben, kettévált
[világ]

Nem kételkedem: hiábaválóan nem tettem soha semmit
De ki ismeri jobban a kudarc ízét a győztesnél

Voltaképpen amit követelnek tőlem, az mind kevesebb az akaratomnál
Az igazi csodák az ujjaimban történtek meg
Az ember, aki döntött mért hangzik ez úgy, mint a gyászzene
Iszonyatában maga az ág — rügyezni készülő

ÉNEK AKASZTÓFA ALATT

Idegen a várban, melyet két kezemmel raktam
Holott e falak, ezek a zászlók, a ti üvegesen meredő szemeitek
Nem is sejtik érveim mivoltát
Okság szerint lehetnek a szereteté; esetleg a halálé

És kire sem illik úgy a kötél, mint énrám
Nem vétekről beszélek; hisz nem kételkedem én a vár erejében
Egyszerűen azt nem tudom, hogyan munkálna eredményesebben a kötél
Holott legértelmetlenebbül

Ha tudom érveit a bátorságnak, reménynek és igazságnak
Én a képtelennel is ellakomáztatok olykor
Főleg amikor befejeztem egy-egy erős dolgot
Amitől nehezebb a föld; ilyenkor valami tökéletlenebbre támad kedvem

SZERETET A VALÓSÁGOS FÖLDÉRT

Fölül a jég, ügyes ujjai a víznek alul
Saját gerincét, láthatod, hogy zúzza majd a jég
Alul az álom és ki ne követne minket
A szeretet tiszta ügyében

Jaj felül, jaj alul
Eljő a harmadik és lesznek fenevad ügyesek
Törettem fentről is, lentől is derékig
Valakiért, aki meg sem érti

Ez a Korana miért nem a Duna is
Szép vagy földem, legkivált ép-egészen
Eljön a negyedik is, egyazon hazug szavakat ismétlendő
Miattuk vesztettünk csatákat mi is

Ne törd meg ezt a féltő szorongást
Csupa ihlet az a jelen okán; a múltban nem hiszek
A jövőt meg — ha ezen az ajtón kopogtat
Elkergetjük: jobb ha későbben érkezik

Érted élek, ki ajkam feltöröd s ujjaimat kulcsolod ma éjjel
Értetek, kik álltok térdig iszapban velem
Egy mai megpróbáltatást nem adnék az összes holnap birodalmakért
E bágyadt és sóvár szemű ködöket nemkülönb

ZÜRICH

*Megérte ráeszmélnem:
sörözőkben, sírkerteken
még többen vagyunk, sokkal többen*

*Hanem a világ egyedül a
gyanútlanoknak nyílik meg csupán:
a feledés térségeit azoknak
tölti be mind egy-örömeiben.*

*Zürichben szóltam így:
az igazi városok
lett léte vajmi esetleges.
Lám, milyen szerelmetesen
terjeszkednek helyhez ragaszkodón.
Hattyúkat eregetnek
piszkos csatornákon.*

*Ekkor felizzik az estbe
százados hársak illata.
Merőben más időbe hanyatlík
a senki-napja.*

*És amikor elindulsz végül is,
utcát tár pilláid közé,
színeset, fényűző paráznát
ahonnan nincs kiút*

*Zürich! Zürich! újra vajh
hol is találkozunk ...*

KIS FŰGA

*A kő nem tartott ki, sem az emlékezet
Sebzett lepkékkel, hajlott hangyákkal kelünk útra
Sem dicső századaival az égbolt
Szorosan fogd a kezemet
Fő hogy ezen az éjszakán álljuk
Vagy akár nappal is az eltépetést
Amikor nem tudja többé dalát a madár
Láz a véredben s kezed teljesen hideg
Vak látomások jönnek lépésben velünk*

Minket szerelmes testünk vált meg
Törvényüket csak együtt ismerik
És nem a homokágyú folyó, sem az erdő
Sem a kígyó, a már foszladó, sem a menyét
Akár ha kötélén — nyeglett a nap
Mint fenevad foga közt a hold és mind a csillagok
Nyoszolyánk itt ez éles kövek közt
Minden csóкод virágkehelynyi vér
Soha ilyen tékoz szerelem!

SZERELMES LEVÉL

Mikor elmentél
nem tudtam még az itthagytott
értékek felől.
Sétáim azóta teljesek a
formás idomú lombbal.
Egy szökőkút a csönd szívéből
a sétány révületén át
fehér fényű pillákat rebbent
magányom fölé.
A pást hosszában
lépteim elé siet
a padok meghittsége.
Beszélhetnék a kifosztott
égbolt unalmáról,
a terekről is
mint változtatják helyemet.
Kávéházunkban,
megannyi hasztalan év után,
rendelhetek egy feketét.
Megnézem magam a tükörben,
a magasságod méretűben.
A várost a legjobb helyre
állították mindenestül
a régi rézkarcokról.
Most végül ki is mondhatom:
szeretlek.

DUDÁS KÁLMÁN fordításai

SZEMPONT

IRODALOM ÉS FORRADALOM

Kiadói tanácsunk és szerkesztő bizottságunk 1974. november 11-én lényegbevágó marxista elemzési szándékkal kerekasztal-beszélgetést, irodalmi-ideológiai tanácskozást szervezett, amelyre meghívta a vajdasági magyar nyelvű irodalmi folyóiratok szerkesztőit, a heti- és napilapok irodalmi rovatainak szerkesztőit, a Forum Könyvkiadó Vállalat és az íróegyesület, valamint az egyes alkotócsoportok és irodalmi műhelyek képviselőit.

A tanácskozással vitát szándékoztunk kezdeményezni irodalmi életünk égető ideológiai kérdéseiről. Annál is inkább, mivel munkásságunk kritikai elemzésekor megállapítottuk: nem voltunk a múltban kellően felfegyverkezve, hogy közvetlenül reagáljunk az irodalom és kultúra terén Vajdaság-szerte észlelt negatív jelenségekre és eszmei elhajlásokra. Ebből kifolyólag és azért, mert magyar nyelvű marxista kritikánk és irodalomkritikánk nincs eléggé kifejlődve, a folyóirat szerkesztő munkatársai ma is képtelenek teljes egészében megadni irodalmi életünk átfogó értékelését.

Az irodalmi-ideológiai vita véleményeinek kereszttüzeiben szándékoztunk rámutatni a hiányosságokra, hogy ily módon is érvényesítsük az irodalmi alkotás területén a X. pártkongresszus határozatainak szellemét.

Mivel a csatákat meg is kell nyerni, a vita témájának megválasztását nemcsak a mai kulturális és általános szellemi áramlások tették indokolttá, hanem még inkább társadalmi valóságunk forradalmi továbbfejlődésének szükségességére. Ezért tartjuk fontosnak, hogy marxista szempontból nyúljunk irodalmunk néhány lényeges kérdéséhez, s így, ezen az általánosan elfogadott elven és irányvonalon belül konkretizáljunk egyes dolgokat, illetve kikristályosítsuk a közös álláspontokat. Ezáltal járulnánk hozzá — lehetőségeinkhez és képességeinkhez mérten — a haladó elkötelezettségű irodalom még erőteljesebb kibontakozásához és továbbfejlődéséhez.

Meghívónkon, fontossági sorrend nélkül, tájékoztató jellegű kérdések felvetésével és válaszával igyekeztünk a vitát körvonalazni, ösztönözni. Itt újból közzétesszük őket azzal a szándékkal, hogy azok is tájékozódni tudjanak, akik ezután kapcsolódnak be a vitába:

— az esztétikum és az ember komplex megváltoztatásaként értelmezett forradalom;

— az irodalmi tartalom és a forma viszonyának problémái és lehetőségei;

— vajdasági sajátosságaink és a forradalmi humanizmus;

— az eszmei elkötelezettség és az irodalmi alkotás szabadsága;

— mi a marxista irodalmi avantgardizmus?;

— az irodalmi alkotás mint valamely filozófiai, eszmei-politikai, esztétikai vagy más koncepció kifejezője;

— a spontaneitás szerepe az irodalmi alkotásnál, valamint az esztétikai mércék és az eszmei-politikai mondanivaló érték kapcsolata;

— az irodalmi életben jelentkező csoportosulások, bezárkózások és e jelenség okai;

— mi a szerepe és hogyan értékelhető a társadalmi erők segítése, illetve segíteni akarása az irodalmi alkotómunka, illetve az irodalmi élet fellendítése terén?;

— a jugoszláviai magyar irodalom és népeink és nemzetiségeink irodalmának kölcsönhatása;

— a külföldi szerzők szerepeltetése folyóiratainkban;

— könyvkiadási politikánk;

— irodalmi kritikánk jellege, szintje, céltudatossága, tematikája, szervezetsége stb.

A november 11-én megtartott tanácskozássra három rövidebb vitaindító beszámoló készült el:

1. Bodrogvári Ferenc: *Esztétikum és forradalom*,

2. Bányai János: *Kérdés(es) kritikánkról*,

3. Bosnyák István: *Tézisek és kérdések irodalmi balodalunk múltjáról és jelenéről*.

Folyóiratunk e számában — az említett írások mellett — közöljük még Urbán János: *Az eszmei elkötelezettség, irodalmi kritikánk, a társadalmi erők segítségének néhány kérdése* és Dér Zoltán: *A kritika haszna* című beszámolóit, valamint Horváth Mátyás, Bosnyák István és Bodrogvári Ferenc autorizált hozzászólását.

A közölt anyaggal a vitát nem zárjuk le, folytatjuk. Szóban is, írásban is, mert jog és feladat is, hogy időnként a nyilvánosság fóruma előtt véleményt nyilvánítsunk azokról az irodalmi problémákról, amelyek akár nyíltan, akár lappangva, de érzékelhetően jelen vannak irodalmi életünk mindennapjaiban.

Hamarosan újabb tanácskozássra, a vita folytatására hívjuk tróinkat. Akik elfoglaltságuk miatt nem tudnak megjelenni e tanácskozáson, vagy egyetértve Bosnyák Istvánnal, úgy tartják, nincs értelme, hogy „akár még egyszer, más alkalommal és sokkal több résztvevővel, pusztán szóbeli információk formájában »vitakozzunk«”, de van mondanivalójuk, azoknak írásos hozzászólását várjuk, mivel a vita mindaddig tart, amíg közlésre alkalmas cikkeket kapunk.

ESZTÉTIKUM ÉS FORRADALOM

1.

Az igazán szabad, humánus társadalomban lehetőség nyílik arra, hogy az ember »minden species mértéke szerint« (Marx), a »szépség törvényei szerint« alkosson. Erre az ember — elvben — most is képes, de ez a nembeli, lényegbeli tulajdonsága általános méretekben nem valósulhat meg a társadalom osztályszervezete miatt. A forradalom feladata egy esztétikai univerzum — a szabadság birodalmának — megvalósítása. A forradalom tehát a partikularitástól a nembeliséghez való emelkedés, a magánvaló létezésétől a magáértvaló (s ezzel számunkra való) létezésig való fejlődés tudatos tevékeny folyamata.

2.

Amennyiben elfogadjuk a fenti meghatározásokat, úgy a művészi alkotótevékenységet, s ezen belül — szűkítve a fogalom terjedelmét — az irodalmi alkotótevékenységet egy általános értelemben vett esztétikai-farradalmi tevékenység elkötelezett, méghozzá objektíve, a dolog lényegéből eredő, magánvalóságában elkötelezett alkotóelemének, megnyilvánulási módjának, formájának kell tekintenünk.

Továbbá — ha mindez így igaz — felmerül a kérdés: szükséges-e vajon, hogy az irodalmi alkotás objektíve forradalminak minősíthető folyamatát szubjektíve is tudatosítsuk; spontaneitását meghatározott irányba — s milyen, mi által és milyen keretekben meghatározott irányba — igazítsuk? Nem jelenti ez az alkotói szabadság, s ezáltal minden szabadság — noha jóindulatú, de mégis káros — megcsonkítását; diktatúrát stb.?

3.

Az általunk felkínálható válasz megköveteli, hogy előbb egy szükséges kitérőt tegyünk, s kiinduló megállapításaink egyes tételeivel kapcsolatban magyarázatokkal szolgáljunk.

Az ember nembeli tulajdonságait Marx, Márkus György és Heller Agnes nyomán a munkában, egyetemességben, társadalmiságban és a szabadságban jelöljük meg. Ezek történelmileg változó és fejlődő tartalmú reális lehetőségek; szubsztanciális alapjuk a kumulatív, irreverzibilis történelem. Az emberi lényeg alakulva alakító; konkrét »itt és most« megjelenési formája az »emberi természet«, amely — az eddigi fejlődés következtében — szükségszerűen temporárisan, de nem »sub specie aeternitatis« elidegenedett.

Az elidegenedés forrása az osztálystruktúrájú társadalom. Ezen belül a termelés tárgyai, eszközei, objektumai, valamint szubjektumai magánvalóságukban nem eleve elidegenedettek, noha megjelenésükben azok is. Pontosabban és konkrétan, de egyszersmind szűkítve, egyoldalúan fogalmazva: a technika-technológia, az egyedek és embercsoportok, a társadalmi élet legkülönbélebb heterogén és egymással koliziós szférái (melyek közül döntő jelentőségű a gazdasági szféra) nem mutatnak olyan spontán, objektív fejlődési tendenciát, amely egyalternatívájú jellegével egyre inkább lezárná a szabadság, a humánus — az esztétikai univerzum — felé vezető utat. Ellenkezőleg: az objektív lehetőségek egyre nagyobb skáláját nyújtják, melyeket az irodalmi alkotónak ki kell használnia (például a technika nyújtotta lehetőségeket csakúgy, mint a korszerű társadalmi viszonyok által felkínált új tartalmakat és megjelenítési formákat).

Ahogyan a technika-technológia fejlődése egészen új alternatívákat hoz létre, ugyanúgy nyílik objektív lehetőség a radikálisan új, humánus emberi szükségletek kialakulására és kibontakozására is. Ilyen értelemben beigazolódtott Marx feltételezése, melyet a *Grundrisse* soraival úgy fogalmazott meg, hogy az ember regulatív erőként a termelési folyamat mellé lép, megszűnik a folyamat manipulált alkotórésze, a gép eleme lenni. A munka — s kiteljesedett értelmében az össz emberi praxis — révén az ember anyagcseréje a természettel megvalósíthatja a természettel való irányított egységet, megszüntetheti a pozitivist-pragmatista viszonyulás idegen törvény erejével ható kényszerét. Más kifejezésekkel élve azt mondhatnánk, hogy a modern társadalom egyetemes

áru-pénz fetisizmusa jótékonyan szüntette meg az egyediségre, a partikularitásra zárt primitív, látszólagos teljes-tökéletességét az emberiségnek, illetve a konkrét egyedeknek, ám a látszólagos teljes-tökéletes »kiürültség« »pénzközössége« olyan véghez vitt elidegenedettségi forma, amely létrehozza önmegszüntetésének reális feltételeit. Ehhez azonban tudatosan szervezett akció szükséges; hogy a történelmileg kialakult sokrétű kauzális sorokat a teleológiai tételezési skála maximálisan humánus alternatívájának szolgálatába állíthassuk (Lukács György).

4.

Abban a történelmi helyzetben, amikor az »éhség forradalmának« koncepciója idejét múlta, a humanista szocialista, demokratikus alternatíva megvalósítási folyamata megköveteli, hogy a véghez vitt politikai forradalom után ne álljunk meg a különféle gazdasági és kulturális reformoknál. Ezek, végtére is, csupán az osztálytársadalomban kialakult elidegenült — kvantitatív — szükségletek, a birtoklás, a hatalom stb. perpetuálását célozzák. Minőségi változást csupán a radikálisan új, humánus emberi szükségletek tudatos kialakítása jelenthet. Ezért a kulturális forradalom, az életforma esztétizálásának forradalma (az esztétikum kifejezést legszélesebben, a bevezető tételek értelmében használva) ma kivételes jelentőségre tesz szert.

Vizsgálva a kulturális forradalom értelmezését — s ezzel visszatérve eredeti kérdésfeltevésünkhöz —, az elmondottakból kényszerítő erővel következik az az állásfoglalás, amely elveti a szabadság kifejlődésének spontán téziséit. Az objektív lehetőségek elvont-általános levése a tudatos szubjektív befolyásolás híján önmagát az elidegenedtség meglevő kereteiben — noha némi színeváltozással is — konkretizálja a különösség és az egyediség szintjén. Ez a megállapítás szépen vonatkoztatható minden irodalmi alkotásra is, amelynek tudatos háttere, enyhén szólva, kétséges. A »nem tudva tett« veszélyeiről Marx is, Lukács is bőven beszélt már.

A tudva tett szintje azonban — durván körvonalazva — legalább kétféleképpen jelentheti az elidegenedtség védelmezését.

Az az irodalmi alkotás, amely az elidegenedtség irracionalista voltának az abszurdumba hajló ábrázolásával a minden létező kritikájának tekinti magát, tulajdonképpen a rossz általánosság csapdájába esik és vagy a kétségbeesés kiuttalanságában ténfereg, szadomazochista hangvételének céltalanságát hiába próbálja leleplezni egy álobjektív »l'art pour l'art« tételezésével, avagy az intuitív forradalmisággal, amely legfeljebb a bizarr tartalom és formabontás forradalmilag diszfunkcionális tényére szűkül; illetve, másik változatában, ugyanez a beállítottság hiába próbálkozik a forradalomnak tisztán utópikus transzcendenciájával; az eredmény mindig ugyanaz marad: elidegenedtség az elidegenültségtől, de nem annak felszámolására tett konkrét tevékenység (amely még jómaga is magán viseli az elidegenültség jegyeit, hisz a művészet sem lépheti át abszolúte módon saját korát).

A dolog lényege akkor sem változik, ha ezt az egysíkú attitűdöt látszólag megduplázzuk a vörös — fekete, jó — rossz stb. klasszikusan dogmatikus szemantikája szerint. Ilyenkor a különbség mindössze annyi, hogy amíg az álforradalmi ultraradikalista kritika, irodalom stb. a »van« és a »kell« jelen — jövő dimenzióira osztott polarizálásával a jót, igazat stb. mindig szívárványkergetően transzcendálja, addig a dogmatikusok a jelen dualizálásával egy abszolúte rossz-

szal egy »van« és »kell« már megvalósultnak kikiáltott eszméjét helyezik szembe. Így az első változat az adott negatív apológiája, a másik pedig pozitív apológiája. A színárnyalatok mellékesek. A mennyország mindig elérhetetlen; egyszer »ugrani« kell bele, máskor pedig a végtelenségig többet kell érte dolgozni. A mennyország így is, úgy is a »majd aztán« területe.

5.

A harmadik megoldási lehetőség feltételezi az irodalmi alkotás forradalmi elkötelezettségét, mégpedig többféle szinten.

Ez azt is jelenti, hogy forradalmilag szervezett párt vezetése nélkül nem valósítható meg a radikális, humánus emberi szükségletek kialakítása. Lenin tapasztalatai és elméleti fejtegetései elég indokul szolgálhatnak. Spontán módon sem a »nép«, »munkásosztály« stb., sem az »intelligencia«, »alkotók« stb. nem termelnek ki akcióképes, életrevaló forradalmi szükségleteket.

»Mi azonnal akarjuk építeni a szocializmust abból az anyagból, amelyet a kapitalizmus hagyott ránk egyik napról a másikra, most mindjárt, nem pedig abból az emberanyagból, amelyet melegágyban készítenek elő...« — mondta Lenin (Művei 29. Bp., 1953. 56—57.). Ez azt is jelentené, hogy nem teremthetünk valamilyen sajátos, gyöker nélküli »proletkultot«, melynek egyetlen és szűk keretek közé szorított síkjában kell alkotnunk, de azt is jelenti, hogy »egyesítsük a győztes proletárforradalmat a burzsoá kultúrával, a burzsoá tudománnyal, amely eddig kevesek kincse volt« (uo. 62). Új kultúra ezek szerint a megszüntetve megőrizett és továbbfejlesztett régi. Ennek elsajátításához azonban tanulás-tanítás kell. A »harmadik lehetőség« tehát szigorúan pedagógiai feltételezettségű!

6.

Az elején azt mondtuk, hogy a forradalmiság a partikularitástól a nem-beliségig való emelkedésnek homogenizációs folyamata. Ez a megállapítás — az elmondottak fényében — egyaránt érvényes mind az irodalmi alkotóra, mind az olvasóra.

Közismert dolog, hogy az irodalmi alkotás — mint minden esztétikai tevékenység — a különösség kategóriájának alkotó alkalmazásával arra képes, hogy az általános értékeket az egyedbe interiorizálja s ezáltal az egyedet a személyiség integrációs szintjére emelje. Ez a pedagógiai funkció konkrét vetületeiben semmi esetre sem lehet a »magister dixit« elvére alapozott. Ezt nem teheti meg az ideológiai vezetés sem. Ha pedig megteszi, akkor önmagát ítéli el. Ennek az önitételnek egyenes megnyilvánulása lesz az »agitpropos« sékelyesség szemforgató értéktelensége, amely viszolygást kelt, s papírozónbe füllesztja az értelmet. A »felemelni a munkástömegek kulturális színvonalát« nem jelenti azt, hogy a felemelők a felemelendők felett vannak. A munkásosztály műveltségi elven történő hierarhizálása megengedhetetlen. S ha nem engedhető meg, akkor ez azt jelenti, hogy a munkásosztály objektíve heterogén műveltségű. Ha pedig ilyen, akkor önmaga tanítója-tanulója. Egyesek egy dolgot, mások más dolgot tudnak jobban. Az irodalmi alkotás esetében ez azt jelenti, hogy az írónak is tanulnia kell azoktól, akiket — más szempontból — taníthat. Ez az elv viszont ismét igazolja a szervezett pártvezetés szükségességét a »virágozzék: minden virág« parttalan szabadság(talanság)ával szemben.

Végezetül, mindebből az következik, hogy az elkötelezett (önszántából, a humánium objektív szükségszerűségéből fakadó szabadságából elkötelezett) irodalmi alkotó mindig önmaga bírója és vádlója is. Ha ilyen, akkor irodalmi tevékenysége a különösség szintjén mozogva az általánosba homogenizálja alkotóját és olvasóit is. Ehhez nem lehet tartalmi és formai recepteket adni. A műveltségi szint emelése egyaránt kíván »alacsonyabb« és »magasabb« megközelítési módokat, különféle tartalmi és formai megoldásokat. Ezek híveinek szükségképpen vitázniok kell egymással; nem a legyőzés miatt, hanem a kölcsönös megtermékenyülés óhajától vezetettve a sajátosságok fenntartása, sőt kiélezése mellett. De mindenek »a harmadik lehetőség« belül kell történnie. Ekkor — hiszem — az irodalom hozzájárul az új szükségletek esztétikai univerzumának kialakításához: sohasem egyetemességű, de igenis általános érvényű Igénnyel. És ez is nagy feladat.

BODROGVÁRI FERENC

KÉRDÉS(ES) KRITIKÁNKRÓL

Kritikánkról elmarasztalóan szokás beszélni. De egyszer sem mértük még fel, indulatok nélkül, elvi és elméleti szempontokat kiemelve, kritikánk helyzetét, feladatát, mulasztásait, érdemeit. Hamarosan fel kell tenni a kérdéseket: milyen szempontok alapján ítélt, milyen irodalmat affirmál, vannak-e filozófiai és ideológiai alapelvei; de azt is: vannak-e belső értékei? És mindenekelőtt milyen hatást vált ki (ha kivált) irodalmunk életében?

Nemcsak a kritikának a kérdései ezek, hanem egyúttal az irodalom lényegbevágó problémái is.

Ha felsoroljuk azokat a kérdéseket, amelyek alapján a kritikáról beszélni kell és beszélni lehet, máris kimondhatjuk: irodalmi bírálatunk rászolgált a gyakori elmarasztalásokra. Ítéletei gyakran a levegőben lógnak, sokszor nem tudja követni a költői szó és gyakorlat útjait, nemegyszer hangulatokat áraszt okfejtés helyett. Leginkább azonban azért, mert sokszor szinte semmit sem ad hozzá a műalkotásokban, azok nagyobb csoportjában, részleteiben, egy-egy mozzanatában realizált költészetfogalomhoz; alig vannak ismeretei az irodalmiság körében, etikáról beszél, ahol esztétikáról kellene szólnia, hasznossági tényezőkről, ahol a szép kérdései merülnek fel. Éppen ezért követ el sorozatos hibákat, a legnagyobb hibát is, a valóságos irodalmi értékrend megsértését, felborítását; nagynak kiált ki silány és kontár munkákat, enged a népszerűségnek, elhallgat igazi értékeket.

Ezért mondhatjuk kritikánkat kérdésešnek.

Kétségtelenül, a kritika legösszetettebb problémája az érték kérdése. Mit jelent az irodalmi érték, milyen összetevői vannak és milyen fogalmakkal írha-

tó le? Lehetséges-e az objektív kritikai ítélet? Természetesen, egyetlen kritikai ítélet sem lehet abszolút; megbízhatóan és maradandóan csak az irodalmi kontárkodásra mutathat rá. Kritikánk sajnos ezt sem teszi meg mindig. Kiutakat keres és talál is, nemcsak az irodalom silányságainak, hanem önmagának is; kritikánk ezért (gyakran) semmitmondó mentegetőzős.

Sorolhatnánk tovább kritikánk kérdésségének adalékait, de nem jutnánk messzire, csak a szavakat szaporítanánk ott, ahol úgyis sok szó hangzott már el.

Inkább kíséreljük meg megfogalmazni (tételesen és árnyalatok nélkül, ahogyan eddig tettük) kritikánk legsürgősebb feladatait.

Először is, hogy a nyilvánvaló mulasztások ellenére is, vannak kritikusaink, tehát kritikánk is van. A szépirodalmi kiadványokhoz képest aránylag sűrűn jelennek meg kritika- és tanulmánykötetek. Ezek alapján ítéltető meg az a feladatkör, amelyben a kritikának szerepet kell vállalnia.

Kétségtelenül, a kritikának az a dolga, hogy az irodalmi evidenciák mellett, a rejtettebb, a nehezebben felismerhető és feltárható irodalmi tényekre, szempontokra hívja fel a figyelmet. Eddig tarthat a kritikus munkája, a többi az olvasóra vár. A kritikus téved, ha túllépi ezt a határt. Ezen a határon túl már a benyomások világa kezdődik, az olvasó felségvizei. Kritikánk, sajnos, éppen ezen a határon túllépve kezd beszélni, a »naív« olvasó szerepében tetszelegve, benyomásait közli az irodalmi tények megfigyelése helyett. Ezért legtöbb kritikánkban nyoma sincs az elméleti gondolkodásnak, nyoma sincs a fogalmi beszédnek, a rendszerezés, az értékelés szándékának. Eleve vesztésre van ítélve: benyomásait szép beszéddé alakítja, s eközben a mű kicsúszik mondatai közül. Alapvető feladata tehát kritikánkknak, hogy önmagáról gondolkodjon el, hogy pontosan tudja, mit tesz, amikor egy műről kezd el beszélni. A kritikus nem formálhat jogot a műalkotás bármilyen formájú megismétlésére. Ha megismerte a maga határait, akkor beszélhet az irodalomról megbízható módon. Van már néhány gyakorló kritikusunk, elsősorban a fiatalabbak, az »iskolázottak« között, akiktől elvárhatjuk az ilyen kritika művelését.

A kritikának kétségtelenül vannak meghatározott elméleti kötöttségek, de igazi, lényegbevágó kötöttségeit a gyakorlatban, az irodalmi művek figyelmes olvasásában kell keresni. Itt válik el az irodalmi kritika az irodalomelmélettől. Nem következik az irodalomelméletből, itt semmiféle dedukció nem járhat sikerrel: az irodalomról való beszéd önálló formája a kritika. Ezért tekinthető próbakövének az olvasás gyakorlata. Kivételesen összetett tehát a kritika feladata. Pontos és figyelmes megfigyeléseket kell közölnie az irodalmi tények világáról, de nem válhat egyszerűen tényközléssé, mert racionális megfigyelései egyúttal az irodalmi alkotás érzelmi szféráját, képszerűségét, jelképszerűségét nem hagyják érintetlenül. Itt is maximális figyelmességgel kell eljárnia, hogy ne váljon benyomások improvizációjává az irodalmi mű érzelmi szférájában.

A kritikát tehát mindenekelőtt kialakított gyakorlata, nem vállalt elméleti kötöttségei minősítik.

Éppen azért, mert az irodalmi kritikát gyakorlatnak tekintjük, a kritika nem lehet érdektelen az irodalmi mű jellegével szemben. Jól tudjuk a kritika történetéből, hogy minden kritikai gyakorlat egy bizonyos költészettípushoz kötődött. A kritika — bármilyen nagy körültekintéssel is beszél az irodalmi tények világáról — nem lehet deskriptív, sem semleges, de ártatlan sem. Ha vannak kötöttségei, akkor azokat saját gyakorlatán kívül a költészetben kell

keresni. A költészet kihívásaira válaszol a kritika, de nem válaszolhat minden kihívásra, csak azokra, amelyek termékenyítően mozdítják, irányítják figyelmét a költészet fogalmának egy meghatározott megvalósítása felé.

Ezért a benyomásközléstől és a pusztá improvizálástól mentes kritika, mely az irodalom evidens vagy rejtett tényeiről beszél, az irodalmi eljárásról tehát, sohasem lehet semlegesen tárgyilagos, s ezért sohasem vethető szemére az egyoldalúság. Mert az ilyen egyoldalúság elkötelezettséget jelent, irodalmi és társadalmi egyidőben.

A gyakori elmarasztalások csak akkor fogadhatók el, ha a kritikának ezt a három feladatkörét igyekeznek tudatosítani, tehát ha a kritika »természetét«, a kritika *gyakorlatát* s a kritikai *elkötelezettséget* veszik célba. Sajnos, a kritika körül elhangzó sok szó nem (mindig) ezt teszi. Nem lépi át az elméleti kérdésselvetés küszöbét, hanem egyszerűen elvitat, megmosolyog egy-egy kritikusi erőfeszítést, sőt legtöbbször az »odamondogatás« jegyében, kárörvendve (cinikusan) helyesel egy-egy ítéletnek, formulációnak, szempontnak. Az ilyen és az ehhez hasonló elmarasztalások közben, természetesen, a mű, a költészet kérdése fel sem merül; ezért láthatjuk irodalmi életünkben, nap nap után azt a fura helyzetet, hogy a műről szóló (akár pozitív, akár negatív) kritikának bármennyire is kisméretű, nagyobb visszhangja van, mint magának a műnek. Ez a visszhang azonban nem afirmálja a kritikát, nem is teszi szükségessé. Degradálja inkább, nem egyszer kompromittálja.

Kritikánk rászolgált az elmarasztalásokra, de megkülönböztető figyelmet érdemel. Mind többször kell *érdemben* hozzászólni tevékenységéhez. Aligha hihető ugyanis, hogy irodalmunk egyetlen lépést is tehessen a kritika bátorítása nélkül, aminthogy aligha hihető, hogy irodalmunk igazi értékeivel eljuthat az olvasóhoz a kritika támogatása nélkül.

BÁNYAI JÁNOS

TÉZISEK ÉS KÉRDÉSEK IRODALMI BALOLDALUNK MŰLTJARÓL ÉS JELENÉRŐL

1. Elvi hipotézisek

1.0. Korunk baloldali művészegyenységének két »abszolútuma«, két »alapvető entitása« van: a művészet és a forradalom, s e kettő végső kibékítése, teljes szintézisbe oldása csak állandó, nemes *törekvése* lehet a baloldali alkotónak, de a teljes és tartós harmónia általában nem érhető el. (Vö.: Stanko Lasić: *Sukob na književnoj ljevici 1928—1952*. Liber, Zagreb, 1970.)

1.1. A baloldali íróegyenység folyamatos törekvése, hogy műve a történő történelem, a zajló forradalom hasznos fermentuma legyen, eleve lehetetlenné teszi számára a l'art pour l'art-pozíció vállalását; ezen túlmenően azonban két alapvető lehetősége marad: a) »autentikus artista tudatának« aszkétikus »elfoly-

tása s ennek árán a forradalom *közvetlen*, agitprop-os pártköltői-tendencművészi szolgálata a pusztán aktuál politikai eszközzé lefokozott írói szóval, és b) a szuverén alkotói erkölcsiséghez való hűség, kiegyenlítése a társadalmi harc-hoz, mozgalomhoz, forradalomhoz való hűséggel, s ily módon a politikai bal-oldal *közvetett*, társadalmilag elkötelezett, de ugyanakkor *művészi* szinten meg-valósuló szolgálata.

1.2. A forradalmi mozgalom mindenkori aktuálérdekei az írott szó *közvetlen* hasznosságát követelik meg elsősorban; e követelmény mindig és mindenütt jogos, de nem a forradalmi *művészet*, hanem a forradalmi — verses, prózai vagy dialógusos — *publicisztika* szférájában. E tekintetben nem szükségképpen paradoxona-e a forradalmi mozgalom és forradalmi irodalom viszonyának, hogy a mozgalom számára leghatásosabb — mert a széles néptömegek történelmileg determinált irodalmi befogadókészségének leginkább megfelelő — politikai-agitatív tendenc-irodalom mindenkor anakronisztikus lemaradást mutat az irodalmi modernség és esztétikai forradalmiság ugyancsak történelmileg determinált konkrét szintjéhez képest? Nincs-e objektív, mozgalmi szükségszerűség abban, hogy pl. Ady modernségével szemben a Népszava-irodalom, Kassákéval szemben a komjáti pártköltészet, József Attiláéval szemben pedig az ún. »elsüllyedt irodalom« volt a hasznosabb a magyar munkásmozgalom gyakorlata számára?

1.3. A mozgalomhoz hű, de »autentikus artista tudatuk« imperatívusait elfojtani képtelen baloldali íróindivíduumok nem szükségszerűen kerülnek-e összeütközésbe a mozgalom aktuálérdekeivel, s a mozgalomból való exkommunikálásuk ebből kifolyólag nem szó szerint is tragikus — két, egyaránt helytálló, egyaránt létjogosult princípium összeütközésén alapuló — záróaktus-e? (József Attila és Miroslav Krleža példája a harmincas évek magyar, illetve horvát irodalmában, s Thurzó Lajosé a felszabadulás utáni jugoszláviai magyar irodalomban.)

1.4. A forradalom kétféle lehetséges írói szolgálata — a közvetlen és a közvetett — képezi az elvi alapját az ideológiájuk tekintetében azonos platformon álló, de a forradalom alkotói szolgálatát merőben ellentétes módon követelő baloldali írófrakciók harcának (pl. a Kassák-körök és ellentáboraik harca a felszabadulás előtti magyar irodalomban, s a »szociális irodalom«, majd az »új realizmus« és a »szocialista realizmus« képviselőinek »antimodernista« harca a jugoszláv irodalmak 1928—1952-es időszakában).

2. A jugoszláviai magyar irodalmi baloldal »abszolútum«-szolgálatának változatai (1918—1945)

2.1. »A vajdasági avantgarde változatai« és »a lírai expresszionizmus« (az *Út*, Láng Árpád és Csuka Zoltán, illetve Fekete Lajos és Tamás István munkássága) az irodalmi baloldal egyik — művészeti — »abszolútumának« túlhangsúlyozása, de közel sem a l'art pour l'art jegyében bontakozott ki: a politika *közvetlen* szolgálatának elutasítását, de ugyanakkor a művészet »kassákos« társadalmi elkötelezettségét is képviselték. (Vö.: Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum, Novi Sad, 1968.)

2.2 A *Szervezett Munkás* és a *Hid* mennyiségileg is szerény szépirodalma a mozgalom közvetlen szolgálatán, azaz az irodalmi baloldal másik »abszolútumán« inszisztált, a politikai publicisztika szintjére süllyesztve a szépirodalmat is; irodalmi baloldalunknak a gyakorlati politika szempontjából e kétségtelenül leghasznosabb irányzata ugyanakkor s paradox módon a művészeti anakronizmust és esztétikai konzervatizmust képviselte: a *Népszava*-irodalmat, a proletkultot, a »szocialista realizmus« külföldi és hazai (»szociális irodalom«) változatait. (Vö.: Bori Imre: *Marxizmus és irodalmi kritika kapcsolatai a jugoszláviai magyar irodalomban*; *A Szervezett Munkás irodalompolitikája*; *A háború előtti Hid*. — In: *Fejezetek irodalmunk természetrajzából*. Forum, Újvidék 1973.)

2.3. Forradalom és művészet egyidejű szolgálatának kísérletét, a baloldali íróegyéniség két »alapvető entitásának« viszonylag harmonikus »megbékélését« leginkább az ún. »mozgalmi avantgarde«-unk képviselte, melynek munkásságában viszonylag békésen megfért egymással az osztályharcos szemlélet meg az avantgarde művészeti eredmény és alkotói gyakorlat. (Vö.: Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*.)

2.4. Összegezésként: Baloldali irodalmunk felszabadulás előtti történetének irodalmilag, irodalomtörténetileg nem az-e a legértékesebb sajátsága, hogy voltak időszakai és törekvései, amelyekben az eszmei újszerűség, a politikai forradalmiság viszonylag sikeres szimbiózisban élt a művészi újszerűséggel, esztétikai forradalmisággal? Általánosítva: irodalmunk két háború közti történetének nem a legnagyobb vívmányai közé tartozik-e a tény, hogy »baloldali szárnya a változó irányzatok, sőt politikai tendenciák ellenére is meg tudta őrizni expresszionista alapjait«, amelyek felett »az „érthetőség” nevében sem kellett pálcát törnie«? (Bori Imre: *Marxizmus és irodalmi kritika* . . . i. h.) Ugyanakkor viszont: politikailag, a mozgalmi hasznosság tekintetében nem azok az időszakok és törekvések képviselték-e a legnagyobb értéket, amelyek — paradox módon — az esztétikai konzervatívizmus és művészettörténeti anakronizmus megtestesítői voltak?

3. Irodalmi baloldalunk »abszolútum«-szolgálatának felszabadulás utáni változatai

3.1.0. A negyvenes évek irodalma úgy igyekezett a forradalom közvetlen szolgáltatója lenni, hogy eközben végletesen megtagadta művészet voltát, de társadalmi pragmatizmusát ezen az áron sem tudta tartósan érvényesíteni, hisz a »szociális irodalom« — melyet mesterségesen tovább akart éltetni —, 1945 után talajtalannak bizonyult: »míg a húszas-harmincas években egy egészséges tagadásnak, egy haladó ellenzékiiségnek az indulataiból táplálkozott, addig most a „birtokon belüliség” helyzetébe jutva ez a fajta irodalmiság elveszti természetes táplálói forrásait. Kezdetben a társadalmi felszabadulás nagy élményének az inerciója vitte tovább a régi hangot (. . .) De hosszabb távra az újjongás és lelkesítés már elégtelen érzelmi és gondolati alapnak bizonyult s az így hangolt, ekként beállított költészet csakhamar ki is fulladt annak bizonyítékaként, hogy a magát forradalminak deklaráló líra nem lehet meg saját forra-

dalmának megharcolása nélkül...» (Szeli István: Thurzó Lajos avagy az optimizmus tragédiája. In. *Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom*. Forum, 1974.)

3.1.1. A »szocialista realizmussá« módosított »szociális irodalom« a forradalom győzelme utáni években nemcsak esztétikailag, de eszmeileg is retrográddá vált. »Ez a költészet, amely szubjektíve, eszmeileg az ember felszabadítása magasztos feladatainak szolgálatában tudta magát, s igen tiszteleltre méltó törekvéseiben nem kisebb célok lebegtek előtte, mint „az integrális emberi élet társadalmi lehetőségeinek megteremtése”, sajátos módon éppen a csorbítatlan és teljes élet költői megragadásában és ábrázolásában volt szektásan szűkebbül és óvatos.« (Szeli István: *uo.*) S míg ez a forradalom győzelme előtt, az alulról vívott osztályharc viszonyai között jórészt indokolt volt, 1945 után kimondottan dehumanizáló irodalmi módszerré vált.

3.1.2. Honi szocrealizmusunk tehát nemcsak egyoldalú (művészietlen), hanem téves (eszmeileg retrográd) »abszolútumszolgálat« képviselt, s e törekvésében monopolisztikusan kizárólagos volt: »A felszabadulást követő fél évtized központilag irányított vezetési gyakorlata megteremtette az irodalom látszólagos egységét is: a szocializmus eszméit elfogadó és hirdető, de kevés művészi eredményt felmutató s a napi feladatoktól ihletett új jugoszláviai magyar irodalom korszaka ez (...) A Híd, mint az egyetlen magyar nyelvű folyóirat, az irodalompolitikának is a letéteményese és irányítója: legfőbb törekvése az irodalmi egység megteremtése, a régi — polgárinak minősített — irányzatok háttérbe szorítása, s a szocialistának vélt irodalmi felfogások és szándékok támogatása. Ez az egység azonban nem annyira az ideológiai és esztétikai álláspontok azonosságának az eredménye az irodalom művesei között, mint inkább az egész közéletet egységesen szabályozó népfrempolitikáé.« (Szeli István: *A negyvenes évek irodalma*. In: *Utak egymás felé*. Forum, Újvidék, 1969.)

3.2.0. Az *Ifjúság Szava*, *Ifjúság*, illetve »*áprilisi Híd*« fiataljai az irodalmi baloldal kettős »abszolútumának« *egyidejű* szolgálatát affirmálták indulásukkor: a szocrealizmus formátlan »eszmei tartalmával« a formakultúra igényét szegezték szembe, az eszmei korszerűség követelményét az irodalmi korszerűség modernség követelményével társítva. Eközben — jórészt objektív okok folytán — nem a húszas-harmincas évek avantgarde-hagyományához nyúltak vissza, hanem az impresszionizmushoz, ami az ötvenes évek viszonyai közepette mégiscsak forradalmat jelentett a jugoszláviai magyar irodalomban. (Vö.: Bosnyák István: *Megújhodás — megoszlás nélkül*. B. Szabó György és az 1950—51-es nemzedékvi. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*. 1973/16—17. sz.)

3.2.1. E nemzedékké válás útjára lépő, antizsdanovista beállítottságú fiatalok tartalmi vonatkozásban is a radikális újítást szorgalmazták: a szocrealizmus »teoretikus« preconcepciói helyett életközpontú irodalmat; a »termelőeszközök költészete« helyett emberarcú költészetet; a parcialitásoknál megrekedő vagy áttotalitást nyújtó szocrealizmus helyett a teljes élet és teljes igazság felmutatására törő literatúrát; a hurráoptimista-idillikus létszemlélet helyett pedig a dramatikus életlátás jogát követelték. Mindez irodalmunk forradalmi-humanista tartalommal való telítésének a kísérletét jelentette. (Vö.: B. I.: *Megújhodás — megoszlás nélkül* . . . , i. h.)

3.2.2. Az »áprilisi Hid« fiataljainak nemzedékké válását megakadályozta a II. írókongresszus ellenére is túl erősnek bizonyult vajdasági magyar zsdanóvizmus, valamint a »vajdasági irodalom« újbóli »megteremtésének« megoszlás-ellenes kísérlete. Irodalmunk antizsdanovista megújíthatósága ily módon megállt a félúton, s az ötvenes évek végét továbbra is egyféle »postzsdánovi« torz állapot jellemezte: »Irodalmi életünk zajtalansága és egyöntetűsége, zavartalan „harmóniája” és süket csöndje olyan, mintha a „lélek mérnökei” csőszeinek vonalzóval-körzővel szerkesztett „boldog” álomképe lenne...« (B. Szabó György 1957-es véleményét irodalmunk akkori állapotairól Vö.: *Megújíthatóság — megoszlás nélkül*..., i. h.)

3.2.3. Az *Ifjúság Szava*, *Ifjúság és »áprilisi Hid«* nemzedékké nem válhatott nemzedéke a helyi adottságok folytán, valamint a jugoszláviai irodalom akkori »szocialista esztétizmusával« (Sveta Lukić) is összefüggésben, földalta az irodalmi baloldal kettős »abszolútumának« egyidejű szolgálatát, s a »tisza irodalom« rezervátumában húzódtott meg: »... a megkapott alkotói szabadság meglehetősen korlátozott volt (ti. az ötvenes években is B. I.). Úgy valahogy festett, mint a népmesékben a király kegyes engedelmé: minden szobába betérhetsz, de a legeslegutolsóba nem, mert rútl jársz. (...) az akkortájt indult, az irodalom röghöz kötöttségétől menekülő fiatal nemzedék írói sem közelítették meg a féltve őrzött „titkokat”. Meghátválásukban nyilván jelentős szerepe lehetett annak, hogy pontosan a már-már politikai hatalommal rendelkező irodalmi hazugságok rengetegében kezdtek önmagukra eszmélni (...) Mindezek a tapasztalatok persze kiválthattak volna e nemzedék íróiból egyféle ellenállást is, a „vajdasági” irodalmiság nyílt tagadását, erre azonban nem volt erejük, hiszen nem szerveződhettek harcra képes nemzedékké (...) nem maradt más hátra: frontátválásuk egyetlen lehetőségét a „tisza irodalomban” kellett felismerniük. Választásuk az adott pillanatban talán helyes is volt, hiszen lemondtak ugyan a teljesség igényéről, de legalább munkájukban nem zaklatta őket tovább senki.« (Utasi Csaba: *Hízélgéstől a hitvallásig*. Jegyzetek háború utáni szépprózáinkról. *Új Symposion*, 1972/83. sz.)

3.3.0. Az induló Symposion-nemzedék felemás »megújíthatóságot«, irodalompolitikai »postzsdanovizmust« és »tisza irodalmat« kapott örökségül. Hármás — kezdetben ösztönös, majd a hatvanas évek végére egyre inkább tudatosá váló — missziója volt tehát: a) az irodalmi baloldal egyik »abszolútumának« áldozva továbbvinni irodalmunk elkezdett, de be nem fejezett antizsdanovista hárcát, »a mi második forradalmunk« irodalmi (szellemi) megfelelőjét, ugyanakkor pedig b) akcióirodalomra válítani a »tisza irodalmat«; az irodalmi baloldal másik »abszolútumának« — a művészetének — szolgálatában viszont c) radikálisan tovább kellett lépnie e nemzedéknek az ún. közép-nemzedék által járt kezdett modernizmus útján.

3.3.1. Hogy e kezdetben ösztönös, majd egyre inkább tudatosá váló intenciók milyen eredményekhez és buktatókhoz vezették az első, majd második és harmadik Symposion-nemzedéket — az tanácskozásunkon szintén és feltétlenül megvitandó. Ezáltal jutunk el ti. irodalmi baloldalunk *jelenének* legaktuálisabb kérdéseire is. Alapvető vitaindítóként két tanulmányt ajánlanánk: Utasi Csabáét a felszabadulás utáni prózáinkról (vö.: 3.2.3.), valamint Bányai Jánosét a Symposion-nemzedék költészetéről (Előszó. *Új Symposion*, 1972/86. sz.).

BOSNYÁK ISTVÁN

AZ ESZMEI ELKÖTELEZETTSÉG, IRODALMI KRITIKÁNK, A TÁRSADALMI ERŐK SEGÍTSÉGÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

BEVEZETŐÜL

Az Üzenet szerkesztősége által *Irodalom és forradalom* címmel meghatározott tizenkét témakör bármelyikének feldolgozása jó alkalom arra, hogy kezdődjön egy ilyen vonatkozású elemzés és önvizsgálat. Nyilvánvaló, hogy ez a törekvés a kezdeti szakaszában nem eredményez teljes, alapos tanulmányokat, felméréseket, valószínű az is, hogy sok esetben csak az általánosításokig jut el, lényeg azonban az, hogy kérdéseket vet fel, vitára ösztönöz, hogy irodalmi életünk időszerű kérdéseiben az avatottak és beavatottak mellett a dolgozók is tájékozódjanak és eligazodjanak.

A JKSZ tizedik kongresszusára való előkészületek során a Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Bizottsága és ennek keretében a tudomány-, oktatás- és művelődésügyi bizottság külön figyelmet fordított a lapok, a film, a képzőművészet, az irodalom eszmei-politikai irányvételére.

Az említett bizottságok határozatai azokon a felméréseken alapulnak, melyeket a Vajdaságban megjelenő irodalmi folyóiratok szerkesztőségei, kiadó tanácsai a bíráló és az önvizsgálat alapján fogalmaztak meg. Eppen ezért szükséges idézni — ha kivonatosan is — ezekből a határozatokból, már csak azért is, hogy vizsgálódásunk során a tennivalókat is lássuk.

»... növekedett a zárt körű monopolista csoportok és a folyóiratokon belüli klánok hatalma.«

»... a csoportocskák önző szűk érdekeiket társadalmi érdekként akarták másokra kényszeríteni.«

»... a monopolista hozzáállás és döntőbíráskodás nyomta rá bélyegét többé-kevésbé minden folyóiraatra...«

»... az általános szellemi alkotó munka értékelésében kifejezésre jutott a kritizálgatás, társadalmunk eddigi fejlődésének elvitatása, devalválódtak a forradalom vívmányai és tért hódítottak a számunkra idegen eszmei irányzatok.«

»Jó néhány folyóiratunk helyt adott a különféle heterogén eszmei tartalmú és beállítottságú vitáknak, tanulmányoknak.«

»Hiányzik a marxista bíráló mint a szellemi alkotó munka, az elméleti gondolat fejlődésének egyik előfeltétele... Hiányzik a forradalmi elkötelezettség, nincs állásfoglalás...«

»Folyóirataink zömében nem kapott kellő helyet a JKSZ alapvető eszmei-politikai álláspontja a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúságáról, egybetartozásáról...«

Ezeket a határozati megállapításokat figyelembevéve, az Üzenet szerkesztőségének kezdeményezése alapul szolgálhat számos felvetett kérdés elemzésére; nézetek tisztázására, egyes álláspontok vizsgálatára, és ezek eredményeként létrejöhetnek a szükséges ártértékelések.

AZ ESZMEI ELKÖTELEZETTSÉGRŐL

Az eszmei elkötelezettség kérdése terén nyitott kapuk előtt állunk. Az életben ugyanis semmi sem történhet és nem is történik elkötelezettség nélkül.

Ez esetben az egyén mint alkotó, az író műve és a társadalom iránti viszonyulás vizsgálata szükséges, de ezt a kérdést már Marx, Lenin, majd a Magyar Tanácsköztársaság után számos magyarországi és Jugoszláviában élő író, esztéta is megfogalmazta.

Az osztálytudat a legmélyebbre ható tényező. A kérdés az, hogy ki milyen társadalmi osztály elkötelezettje, mit tesz, miért harcol, vagy mi ellen tesz valamit.

Szerintem az elkötelezettség nem kényszerhelyzet, hanem egyéni érzelmi, tudatos állapot, mint a szeretet vagy a gyűlölet.

Az elkötelezettséget persze nem szabad összetéveszteni a fanatizmussal, mely nem fér össze a tudománnyal, így a marxizmussal sem.

A pozitív értelemben vett elkötelezett író nem szolgálja a munkásosztályt, hanem harcossa annak. Vagyis nem a szolgálatába áll, hanem teljes lényével harcol azokért a célokért, melyek a munkásosztály érdekében nemcsak a jelenben, hanem távlatilag is és úgy hatnak, ahogyan azt az író tehetsége, adottsága, tudása lehetővé teszi; ezáltal mozgósít, vagy gyönyörködtet.

Nálunk, ha az elkötelezett írokról szólunk, akkor általában azokra gondolunk, akik funkciójuk, párttagságuk folytán csakis elkötelezett írók lehetnek. Ez leszűkített, téves álláspont. Néhány igazán nagyszerű vers, regény írója, függetlenül attól, hogy tagja-e a JKSZ-nek, elkötelezett író, még akkor is, ha bírálólág szól meggyőződésből született versében. Nyilván más csoportba tartoznak azok, akik egyéni érdekeik, ellenséges magatartásuk kifejezésre juttatásával a szocialista társadalom ellen tevékenykednek, írnak.

A szocializmus iránt ellenséges magatartást tanúsító író is elkötelezettje valamilyen rendszernek. A kérdés az, hogy világviszonylatban a fejlődést, az emberiség ügyét milyen rendszer, eszme viszi előbbre a fejlődés útján. Vajon a két háború közötti időszakban, a királyi Jugoszláviában, Horthy-Magyarországon nem voltak a rendszernek elkötelezettjei? Voltak, mert az osztályellentétek harcában a kapitalista érdekeknek voltak kiszolgálói.

A múlt és a jelen irodalmi kapcsolatai az osztályharc érdekében kimutathatók, mint ahogyan az is, milyen mértékben érvényesülnek irodalmunkban a munkásosztály nézeteivel, osztálytörekvéseivel ellentétes nézetek. Ez már külön tanulmány tárgyát képezi.

Végül is eljutotunk odáig, hogy az osztályharcos író, az elkötelezett író alkotói szabadságát saját osztályérdeke nem korlátozhatja, hiszen az a szocialista társadalom számára szükséglet.

IRODALMI KRITIKÁNKRÓL

Az újságok, folyóiratok, könyvek betűáradatában még a jártasabb irodalompártolók is sokszor nehezen igazodnak el. Számukra is szükséges, az átlagolvasók számára nélkülözhetetlen, az irodalmi alkotások számontartásában pedig követelmény a reflektorfény, az iránytű — a kritikai műértékelés.

Ilyen szempontból foglalkozva a kérdéssel, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a kritika nálunk nem, vagy nem eléggé világított rá arra, hogy az irodalmi alkotások milyen mértékben, vagy milyen módon segíthetik a munkásmozgalom, a szocializmus harcát, a proletár-, majd a munkástömegek tudatosodását.

Továbbá a felosztás tendenciája, hogy ki hová tartozik, a csoportosulás kritikai támogatása ellentétbe került azzal az általános tétellel, hogy a mű értéke a döntő, nem pedig az alkotó csoportbeli hovatartozása. Kritikánkban nem a mű eszmeisége, irodalmi, esztétikai értéke, nyelvezete, szerkezete volt a döntő tényező. Nemzedékekre, életkorra tagozódva, előítéletekkel vagy a valamikor régen tett megállapítások elismételgetésével, a fejlődés mellőzésével vagy tagadásával volt terhes a műbíráló, a könyvismertető.

Megállapítható hagyományaink téves értelmezése. Kritikánk nem azt tartja haladó hagyománynak, ami egyenértékű a hagyománnyá vált értékkel, hanem valami folytonosságot keres, összefüggéseket állít fel irányzatok, művek között, melyeknek esetleg csak időrendi vagy sorrendi közük van egymáshoz.

Ha egy műnek van hagyományértéke, akkor irodalmunk gazdagodik vele, vagyis gazdagítjuk a hagyományokat is.

Kritikusaink nem vizsgálják meg az olvasó számára az elkötelezettség fogalmát. A nálunk meghonosodott kritikában az elkötelezettség a kommunista író fogalmát fedte. Az olvasónak viszont tudnia kellene, hogy elkötelezettség nélkül nincs irodalom. A kérdés az, hogy ki miért, mi iránt elkötelezett.

Volt időszak, amikor az irodalmunkban végbemenő változásokat, folyamatokat nem az általános fejlődés szempontjából, hanem a pillanatnyi kordivatnak hódolva vizsgálta kritikánk. Ez persze elkerülhetetlenül oda vezetett, hogy kölcsönösen egymást dicsérgették, vagy folyt a torzsalkodás, jelentkeztek az elsőbbrendűségi igények; és elmaradt a szocialista társadalmi berendezés ellen irányuló, a munkásosztály érdekeivel ellentétes művek, írások elemző, kritikai kiértékelése és leleplezése. Végző fokon az uralkodó kritikai nézetek kihatottak könyvkiadásunkra, színházaink repertoárjára. Ennek hatása még sokáig teherként marad.

A vajdasági nemzetek és nemzetiségek irodalmát és azok kölcsönhatását még a szakmabeliek is csak a szervezési vagy fordítói kérdésekben szemlélik, de kritikai felmérésekben aligha van alkalmunk megismerni. Pedig ezek az irodalmak hidat képeznek számos ország népe felé. Szükségszerű tehát, hogy az itteni nemzetiségek lássák egymás irodalmának helyét, szerepét, mégpedig teljességben, nem pedig egyoldalúan, ahogyan a csoportérdekek alapján még a közelmúltban is bemutatták a magyarul írt irodalmi tájékoztatók.

A marxista irodalmi kritikusoknak a szerepe összefügg a munkásmozgalomban tanúsított magatartásukkal, aktív tevékenységükkel, a sajtóban történő reagálásukkal. A kérdés hatványozottan felmerül: miként viszonyul nálunk a műbíráló az esztétikai mércék alkalmazásával a privatizáció, az érdekcsoport, a klikk, az elszigetelődés, a szocialistaellenes ideológia, az öntömjénezés, az egyeduralom kérdéseire? Történik-e valami lényegbeli előrelépés a kritika fejlesztése érdekében?

A kérdés persze ezek kapcsán az, miként tovább fejleszteni a marxista-leninista tételre épülő műbírálót. Mikor, kik, hogyan végezzék el az eddigi kritikai folyamat, a hiányosságok, szektasságok, helytelen nézetek, álláspontok felmé-

rését. Nyilván, hogy ehhez higgadt elméleti, esztétikai megvilágításra van szükség, nem elégedhetünk meg a mostanában divatossá vált önigazolással, hanem az újabb műértékelésekben már kifejezésre kellene jutniok azoknak a törekvéseknek, melyekre társadalmunknak szüksége van.

A TÁRSADALMI ERŐK SEGÍTSÉGE

Az irodalom fellendítésének, fejlesztésének több összetevője van. Érthető az a törekvés, mely az adott gazdasági, társadalmi helyzetben, szocialista társadalmi öniigazgatást építő világunkban igényként jelentkezik egyrészt az alkotói feltételek biztosítása, másrészt az alkotók munkálkodása terén. Azok a határozatok, melyeket az irodalmi folyóiratok szerkesztőségei és kiadó tanácsai — vagyis az öniigazgatási szervek — felmérései alapján a VKSZ Tartományi Bizottsága hozott, az adott helyzetben és körülmények között a társadalmi erők legközvetlenebb segítsége a szabad alkotói tevékenység fejlesztése érdekében.

Tudnia kell a jugoszláviai magyar, de a többi írónak is, hogy munkánkat, feladatunkat helyettünk senki el nem végzi, nem is végezheti el, mert ez mindannyiunknak alkotmányos joga és ezáltal kötelessége is. Tehát itt magyarul írni nemcsak joga, hanem kötelessége is minden magyar írástudónak — írónak, költőnek, műbírálónak. Egészen leegyszerűsítve ez azt jelenti, hogy anyanyelvi hovatartozásunk arra kötelez bennünket, írókat, hogy a szocialista társadalom magyarul beszélő dolgozóinak bemutassuk életünket, eredményeinket, nehézségeinket, örömeinket, hibáinkat. Ezek elmondásához, megjelentetéséhez minden alkotónak társadalmi segítségre van szüksége.

Számos példa, a bejáródott gyakorlat igazolja a társadalmi erők segítségét és ennek szükségességét is. Nem vitás, hogy az alkotói tevékenység biztosítása mellett is felvetődik az írók lakáskérdése, egzisztenciális kérdése. Az eszmei elkötelezettség és kritikánk fogyatékoságának a kérdései társadalmi segítség nélkül nagyon hosszadalmasan és nehezen oldódnának meg.

Végül csak annyit, hogy ez a társadalmi segítség nem kívülről, az alkotók nélkül, hanem az öniigazgatás elvei alapján, közös erőfeszítések összességé-
ként jön létre.

URBÁN JÁNOS

A KRITIKA HASZNA

Ha népszavazást tartanánk a címben megjelölt kérdésről, azt hiszem, sok cédulára ez lenne írva: »semmi« vagy »édeskevés«. Igazságtalan minősítés ez, de az tény, hogy a kritikáról eléggé rossz manapság az olvasók véleménye. Nemcsak itt, Vajdaságban, sőt itt a legkevésbé, mert irodalmunk rangjának ki-

vívásában eddig az esszé jutott a legtöbbre. A magyarországi irodalmi kritikáról szólva e műfaj egyik legtekintélyesebb művelője fogalmazta meg azt a diagnózist, melynek címe tartalmát is érzékeltetheti: »A kritika nyomorúsága«. »1945 óta — írja Komlós Aladár — a magyar irodalomnak nincs kritikusa. Kitűnő kritikák látnak napvilágot, csak kritikus nincs. Olyan írók értek ezen, aki hivatásának tekinti a bírálatmondást, rendszeresen figyeli az irodalmi életet, s szavának szakmai és erkölcsi hitele van.« (*Vereckétől Dévényig*. Budapest, 1972. 397—398.) Hasonló vélekedés nálunk is elhangzott már néhányszor — a magyarországi kritikáról.

Most azonban rólunk van szó. Az Üzenet szerkesztősége nekünk szögezte a kérdést, méghozzá olyan megfogalmazásban, amely állásfoglalásra kényszerít. S ez nem lesz könnyű. Ha csak arra kellene válaszolni, hogy »van-e igényes, rendszeres és sokoldalú irodalmi kritikánk?«, egyszerű volna a dolgunk, rávág-hatnánk, hogy igen, hiszen a kérdés maga is ezt sugallja, amikor egy-két elismert kivételtől beszél, akik léteznek. Ha én mégis ennél a kérdésnél időzök, nem azért teszem, mert zavar ez az előzetes megkülönböztetés, hanem mert azt sejttem: a szerkesztőséget kritika és olvasó termékeny kapcsolata izgatja, s tudja, hogy jelentős kritikuskaink ellenére ezzel nálunk is baj van.

De hogyan lehetséges az — kérdezheti akárki —, hogy vannak jelentős, rendszeresen publikáló kritikuskaink, a kritika és az olvasó között a kapcsolat mégsem megnyugtató? Azért lenne ez így, mert a jelentékenyek kevesen vannak? Ez nem valószínű, hiszen a publicitásuk elég nagy, s a kritika ereje nem a kritikuskok létszámától függ.

Mitől függ hát? Mindenekelőtt az elemzés színvonalától, az ítélet hiteletől és az előadás kultúrájától. Régi, jól ismert kritériumok ezek. Sok olyan kritika jelenik meg nálunk, amely egyiknek sem felel meg. Ezekről én nem akarok beszélni, mert az olvasó úgysem ezekre figyel. Sokkal inkább azokra, amelyek a mű átvilágítására törekszenek, s esztétikailag is megalapozottak. A jugoszláviai magyar kritikát ez az igény bontakoztatta ki, s benne ez a hajlam és képesség ma erősebb, mint valaha. Az irodalom megközelítésének sajátos szempontjait, a műközpontú szemléletet joggal tarthatja elsőrendű, másokat is inspiráló vívmánynak. S joggal lehet büszke a maga tudományosságára és az értékek iránti érzékenységére. Ennek köszönheti, hogy olyan nagy művek, mint amilyen Németh Lászlóé, Kassák Lajosé, Füst Miláné, Déry Tiboré és Juhász Ferencé, olyan elhanyagolt irányzatok, mint a szürrealizmus, dadaizmus, először a mi folyóiratainkban kerültek méltó helyükre. Értékrend-alakító munka volt ez, s többször inkább irodalomtörténeti jellegű, mint kritikai.

A kettő persze elválaszthatatlan, kis létszámú közösség szakemberei rá is kényszerülnek a mindenesi szerepre. Újabbban azonban a tudományosság olyan akadémiizmus felé kezd elhajlani, amely az irodalomtörténetírásban még elviselhető, de a kritikát legfőbb funkciójában: a kapcsolatteremtésben gátolja. Azokra a hatásokra gondolok, amelyek az interpretációs iskolák, a new-criticism, a strukturális irányzatai felől érték irodalomtudományunkat.

Félreértés ne essék: ezek a hatások lehetnek nagyon hasznosak. A mű nyelvi megvalósulásának eszközei: a szerkezet, a képek, a mondatok, a verselés természetének megismeréséhez forradalmian új szempontokat, szempontok egész rendszerét dolgozták ki ezek az iskolák. Az irodalomról való szavalást diszkvalifikálva az irodalomtudomány az egzakt tudományok közelségébe általuk emelkedett. Nyert ezekkel a szempontokkal a vajdasági irodalomtudomány is,

sőt a kritika is, mert szakszerűbb lett, módszeresebb. Különösen a kiforrottabb alkotók műveire érvényes ez.

A tendencia azonban iskolává kezd válni, s az iskolákat gyakran az jellemzi, hogy hivalkodnak a tudományukkal, szempontrendszerükből olyan állványzatrendszerrel építenek, hogy elvész benne a mű. Képletek, grafikonok olyan hieroglifáit közlik, melyekből az olvasóra voltaképpen csak az eredmény tartozik. Valóságos a veszély, hogy folyóirataink, melyek a nagyközönségnek íródnak, akadémikus orgánummokká válnak.

Nem a tudományosságot sokalljuk tehát, hanem az olvasó — nem mondom, hogy egyszerű olvasó, mondhatom így is: a művelt olvasó — iránti közönyt, a céhbéli belterjességet. Ez lehet az oka annak is, hogy ifjabb kritikusaink némelyike, noha a magyar esszé nem szűkölködik kiváló iskolákban, nem is törekszik érdekes, eleven és ökonómikus előadásra. Pedig a kritika hatékonysága enélkül elképzelhetetlen. A kritikus igenis az irodalomtudomány publicistája, akinek néhány oldalon meg kell értetnie az író szándékát, meg kell mérnie a megvalósulás szintjét, s mindezt úgy, hogy az olvasó érezhesse: itt egy vele rokon olvasó számol be a maga műélményéről. Olvasóink azonban gyakran úgy érzik, a kritikus annyira tudományos, hogy az, amit mond, nem is közérdekű. Nem állítom, hogy a bírálónak művésznek kell lennie, de írni tudnia kellene.

Különben, az a kritikus, aki maga is érzékeny műszere a kornak, nemcsak szemlélője, de társa és partnere is az írónak, — érdeke tehát, hogy a műben kifejeződő emberi igényt közüggé tegye. Ez persze már nemcsak az íráskészségen múlik, hanem a szempontokon is. Az a kritikus, aki bízik a valóság, az ember formálhatóságában, érzékenyebb a társadalmi, erkölcsi, politikai szempontok iránt.

Ismét mentegetőznöm kell: eszembe sem jut az írókat aszerint mérni, hogy jó családapae vagy sem, csak az érdekel, hogy jó író-e. De aggódva figyelem azt a kritikai gyakorlatot, amelyik folyton a létproblémák, a halál, a szorongás megjelenését lesi, de eltekint annak kutatásától, hogy ezek a »végső« kérdések (másokról nem szívesen vesz tudomást) milyen időszerű ügyekben, konfliktusokban öltenek testet, milyen erkölcsi, politikai indítékok hatására. Nem egy dogmatikus gondolkodó, hanem Komlós Aladár írta: »Az esztétikai szempont elszakadása az erkölcsi-társadalmi szemponttól a kritikai gondolkodás dekadenciájának jele.« (*Költészet és bírálat*. Budapest, 1973. 264.)

Ilyen jelek — sajnos — nálunk is észlelhetők. Újabban ugyan sűrűn hivatkoznak kritikusaink a marxizmusra, de azt hiszem, ez csak kezdete egy szűkebb folyamatnak. Annak a folyamatnak, melynek során az elmúlt években sokfelől begyűjtött szempontok egy társadalmi-emberi érdekű szemlélet alapján kerülnek a helyükre. Ez a folyamat remélhetőleg az érdeklődés irányát is kedvezően módosítja majd, s az egyetemes magyar irodalom értékei közül ismét nagyobb figyelemben részesülnek az elkötelezett, a szó szoros értelmében angazsált alkotók. Ma az egzisztencializmussal rokoníthatókat övezi nagyobb figyelem, s ez kihat irodalmunk alakulására is.

Az a kritika ugyanis, amelyik az időszerűség és az örök emberi kapcsolatot nem észleli, s íróhoz méltónak az utóbbi tükrözését hiszi, akaratlanul is dezorientál. Az olvasótól is eltávolítja az írókat, holott a szoros kapcsolat legjobb biztosítója éppen az, hogy a műben az olvasó a maga problémáira ismerjen. Az új utakat kereső író és az átlagolvasó között mindig, de biztos, hogy sok-

szor támad távolság, s nem könnyű megmondani, mikor visz valóban új csapásokra a mű, és mikor zsákutcába.

Helyzetünk azonban szerencsésebb, mint látszik. A Symposion első nemzedéke beérőben van, s ez azt jelenti, hogy közülük a legjobbak a letisztulás lehetőségeit keresik. Ez a folyamat irodalmunk egészére kihathat, ha a kritika méltó partnernek bizonyul, s arról, ami történni fog, felelősen, okosan és emberi nyelven mondja el az igazságot.

DÉR ZOLTÁN

KORSZERŰ IRODALOMSZEMLÉLET — KORSZERŰ IRODALOMTANÍTÁS

Az irodalmi esztétikum és forradalmiság kérdéscsoportjához szorosan hozzátartozik az irodalomtanítás kérdése is. Ha az irodalomban az elkötelezettség, a forradalmiság bonyolultabban, áttételesebben jelentkezik, vajon az olvasóvá nevelés rendszere tarthatja-e továbbra is régi pozícióit, megmaradhat-e egyszerűsítései, sztereotípiái langyos keretei között? Ha ugyanis bizonyos beleenyugvással kezeljük azt a tényt, hogy a tanítás tartalma és módszerei mindig a valóság mögött haladnak, bizonyos kettősség alakul ki, melynek elemei jelen vannak szűkebb környezetünkben is. Egyrészt irodalmunk és irodalomtudományunk a legfrissebb európai és hazai irodalmi áramlatok, alkotói erővonalak szellemében formálódik, másrészt az olvasóvá nevelés s vele együtt az olvasók zöme egy túlhaladott ízlést képvisel. Ez utóbbi legkézzelfoghatóbb megjelenési formája a bonyolultabb irodalmi alkotóformák előtti értetlenség vagy súlyosabb esetben annak elvetése, a priori elzárkózás minden fokozottabb szellemi erőfeszítést, koncentrálttságot igénylő olvasói hozzáállástól.

A nevelés — az irodalmi nevelés is — minden korban osztályjellegű volt. Mi sem tagadjuk, sőt hangsúlyozzuk nevelésünk osztályelemeit. Tartalmát legfrissebben a JK SZ X. kongresszusa határozta meg. Szellemében irodalomtanításunkra az a feladat hárul, hogy a nevelés folyamatában az ifjúság személyiségjegyei kialakításában vállaljon nagyobb szerepet. Ezek közül a személyiségjegyek közül elsősorban az esztétikum iránti érzékenységet és az etikai jegyeket emelném ki.

Nevelési elképzeléseink azonban hazai talajból, sajátos társadalmi fejlődésünkől fakadnak. Nem a manipulált társadalmi egyed az embereszményünk. Az ifjúságban olyan személyiségjegyeket óhajtunk kialakítani, melyek birtokában bele tud illeszkedni az öngazgatású szocialista társadalom megfelelő struktúráiba, el tudja látni társadalmi feladatait és élni tud öngazgatási jogaival. Ezekhez a feladatokhoz azonban nem »kész« szakemberek képzése szükséges, hanem olyan társadalmi egyed, aki a tudományos és műszaki forradalom szükségleteinek megfelelően képes akár önállóan is eljutni a gyorsan halmozódó új ismeretekhez.

Ha az olvasóvá nevelés folyamatában szakítunk a tételességgel, ha sikerül felszámolnunk a dogmatikus maradványokat, jelentősen hozzájárulhatunk a folyamatos önképzés igényének kialakításához. Ehhez azonban nem prelegáló tanárra és befogadásra berendezkedett tanulóra van szükség.

Az új általános és középiskolai tanterv olyan művelődési anyagot jelöl ki az irodalomtanítás számára, amely biztosítja annak lehetőségét, hogy fiatalágunk főleg a kortárs irodalmat ismerje meg. Ezt a tényt rendkívül fontosnak tartom, mivel esztétikai célkitűzéseink mellett éppen ez az irodalom biztosítja azokat az elemeket, melyeken az új, szocialista erkölcsiség formálódhat.

Negyvenezer általános iskolásunk és tízezernyi középiskolásunk számára alig vált megközelíthetővé a kortárs irodalom. Általános iskolásaink jobbára megrekedtek a két háború közti irodalomnál, a középiskolások közül is csak a legjobbak barátkoztak meg a háború utáni irodalom legkiválóbb alkotásaival. De ez is szinte teljes mértékben a költészetre vonatkozik. A prózában még nagyobb a lemaradás. Szinte a századfordulóig kell visszamennünk, ha a prózairók olvasottságát vizsgáljuk.

Minden azzal a következménnyel járt, hogy más okok mellett tanári utasítás nélkül nem vásárolja a hazai irodalmi folyóiratokat, nem kíséri az irodalmi élet eseményeit. Talán a legdöbbenetesebb, hogy kiterelvényesülő vajdasági irodalmunk az olvasói köztudatban a peremre szorult. Nem lokálpatriotizmusból sajnálkozom. Irodalmunk kitermelte a maga értékeit, s értékénél fogva kell hogy az olvasó rangsorolásában elfoglalja az őt megillető helyet.

A fennálló helyzetért felelősek vagyunk mi, pedagógusok is. Engedtük kifejlődni vagy továbbélni a tévhitet, hogy a vajdasági irodalom eleve alacsonyabb minőségű, mint a klasszikus irodalom. Néha ciknos kacsinással vagy félkézzel végzett munkával fokoztuk is az irodalmunk iránti meg nem értést vagy idegenkedést.

A neveléstől azonban nemcsak tartalmában, tárgyában várunk újat. Még inkább kívánatos, hogy felfogásunk, módszereink legyenek fogékonyabbak az új iránt. Az új befogadása nem lehet társadalmi manipuláltság következménye. Az irodalomtudomány legújabb eredményei messze elől haladnak tanítási gyakorlatunk előtt, tehát a lemaradást kell kényszerű módon behoznunk. Másrészt a társadalmi elvárások kielégítése is az új módszereket igényli.

Miben nyilvánul meg a vélt vagy valóságos lemaradás az irodalomtanításban? A passzivitásra kényszerített tanuló jelenlegi helyzete elvitathatatlan. Ez az állapot azonban következménye tanítási eljárásainknak, melyek jellemzője a tanuló képességeit lebecsülő felfogás, a kényelmes minimalizmus.

Neveléstudományunk azt tartja, hogy valódi pedagógiai szituáció csak akkor alakulhat ki, ha az ismeretekhez a tanár és tanuló egyenrangú tevékenységével jutunk el. Ennek ellenére a gyakorlat eddig mégis úgy alakult, hogy a fő információforrás a tanár, akinek a didaktikai erőfeszítései jobbára arra irányulnak, hogy az iskolában töltött időt arra használja fel, hogy előkészítse a tanulókat a lényegileg otthon végzendő teendőkre, azaz a lecke, a lektúr megtanulására. A készen kapott ismeretdózisok így felszínesek és rövid életűek lesznek. Az irodalomtanítás viszonylatában pedig nem is az ismereteken, hanem a készségeken és a szokásokon lenne a hangsúly.

Abbeli félelmünkben, hogy a tanuló képtelen összetettebb szellemi tevékenységre, általában mindent közlünk az irodalmi alkotásról, és lelkiismeretesen számon is kérjük tanítványainktól a készen talált nézeteket. Megállapítjuk

a mű cselekményét, és igyekszünk eljutni az eszmei mondanivalóig. Mindezt az ellenőrzés folyamatában reprodukáltatjuk.

Mi történik akkor, ha nincs cselekmény, vagy az eszmei mondanivaló bonyolult, áttételesen jelentkezik, az alkotás öntörvényei bonyolult szövevényében? Ilyenkor jelentkezik az egyszerűsítés, a vulgáris aktualizálás vagy önkényes belemagyarzás. Következésképp a tanulóban sekélyes közhelyek, sivár szölamok maradnak.

Nem járnánk messze az igazságtól, ha a fenti jelenségeket általánosítanánk irodalomtanításunkra. Azonban biztató, hogy a tanárok kisebb csoportja elégedetlen ezzel a megoldással, és keresi a helyes megoldás útját, kísérletek történnek a jelenlegi helyzet feloldására. Ezeket a kezdeményezéseket kell biztató szóval serkentenünk és általánossá tenni a gyakorlatban.

A kiutat a jelenlegi helyzetből abban látom, hogy irodalomtanítási gyakorlatunkban fokozottabban a tanuló szellemi fejlettségéhez igazodunk. A legújabb neveléslélektani kutatások ugyanis arra mutatnak rá, hogy a tanuló mélyen képességei alatt kénytelen tevékenykedni az iskolában. Indokolatlan tehát félelmünk, hogy a tanuló képtelen megközelíteni az irodalmi alkotás esztétikai elemeit, illetve azt az erkölcsiséget, melyet az irodalmi hősök képviselnek.

Az irodalmi alkotás jellegéből következően és a meglévő ismeretek birtokában, egyre fokozva a követelményeket, ki kell alakítanunk a műelemzés jártasságát a tanulóknál. Minden iskolai fokozaton műfajonként modellt kell állítanunk a tanuló elé, hogyan közelítheti meg és hogy mélyedhet el az alkotás egyre mélyebb rétegeiben. Tehát az olvasó ne maradjon csak a cselekmény szintjén, hanem egyre összetettebb irodalmi élmény igénylőjévé váljon.

A költészet esetében fokozatosan az akusztikai, grammatikai és képi réteg tudatos feltárását végezzük el, hogy a tanuló birtokba vehesse az alkotás harmóniáját. Csak a szerkezeti elemek felfedeztetése segítheti a tartalomhoz; így idézhető fel benne mint olvasóban a költővel adekvát érzelm. Ha értője lesz a formai megoldásoknak, akkor szüntethető meg benne az idegenkedés a bonyolultabb kifejezési formák iránt.

A prózai alkotások elemzésekor rá kell döbentenünk a tanulót, hogy — jóllehet a prózában a referenciális és konatív funkció képezi a hatás főcsatornáit — az alkotásban az objektív valóság visszatükröződése nem egy az egyhez történik. Jelen van az írói szubjektum is, az alkotó szándékai, vágyai, ugyanakkor mozgósító erővel van az olvasóra: a befogadó tudata megváltoztatására vagy konzerválására törekszik.

Az irodalmi alkotás és az általa tükrözött valóság bonyolult láttatása kímélhet meg bennünket a sematizmustól, másrészt segítheti elő azoknak az erkölcsi értékeknek a kimunkálását, melyek jellemző jegyei az öngazgatási szocialista társadalmunk tagjának. Az irodalmi mű csak abban az esetben teljesíti mozgósító erejét, ha a maga összetettségében jelentkezik, és az egyértelműség mellett a társadalom ellentmondásosságáról is tudósít.

Elkerülhetetlenül elfogulttá és egyoldalúvá válnék, ha az olvasóvá nevelést kizárólag az iskolától, az irodalmi neveléstől várnám. Kétségtelen, hogy az iskola sokat tehet ennek érdekében, de nem mindent. Az olvasók tömegeinek nevelésében döntő tényező az irodalomkritika.

Az itt elhangzottakból megállapíthatjuk, hogy a hazai magyar műbírálattal sokat fejlődött, de nem mentes bizonyos fajta szubjektívizmustól. Bírálói szemére vetették, hogy túlságosan elvont. Sőt elhangzott az a nézet is, hogy a strukturális szempontú kritika egyenesen érthetetlen.

Szerintem a strukturális irodalomkritika nem jellemzője vajdasági irodalomtudományunknak. Bár általánosabb tendenciával jelentkezne, mert általa kiküszöbölődhetne a kétségtelenül jelen levő szubjektív hozzáállás. Benne biztosítva látom a tárgyilagos, tudományos, egyéni és csoportérdekeken túllépő megközelítési módot. Éppen irodalmi termésünk formai elemeinek feltárása szolgálná azt a célt, hogy az olvasó felfedezhesse az igazi értékeket, vagy eltűnjön belőle az idegenkedés az új formai megoldások iránt.

Társadalmi fejlődésünk és valóságunk nem egyenes vonalú. A társadalmi valóság bonyolultsága tükröződik az egyén tudatában is. Életérzésünk igen összetett, ellentmondásos, és az irodalmi alkotás mivedt a legtöbbször bonyolult szerkezeti vagy formai megoldásokkal fejezi ki. Ez az állapot viszont a kritikától is többet igényel az egyszerű könyvismertetésnél: a vizsgálódás eszköztárának is az alkotás jellegéhez kell idomulnia. Tehát nem elvetendő, hanem serkentendő az az irányzat, amely a szenvtelenség, tárgyilagosság biztosítása érdekében összetettebb eszközrendszerrel vizsgálja irodalmi termésünket.

Örvendetesen megnőtt értéke az utóbbi években a vajdasági prózának. Néhány regényünk mind a kritika, mind az olvasók részéről nagy visszhangot keltett. Ezt különösen jelentősnek tartom abból a szempontból, hogy nagyobb hatással vannak az olvasók körében. Elsősorban mozgósító erejűkre gondolok. Cselekményük, szereplők hazai talajból fakadnak: hozzánk szólnak, bennünket segítenek önvizsgálatunkban, eligazodni problémáinkban.

Kedvezőnek tartom, hogy fokozatosan múltunk is megjelenik a vajdasági prózában. A múlt feltárása azonban még mindig nem elég intenzív. Dózsa seregeiben magyarok, szerbek egyaránt harcoltak; de váltva küzdöttünk a forradalmi munkásmozgalomban is, a társadalmi forrdalomban, a nemzeti felszabadulásért is. Ez utóbbi mégsem hozta meg a maga irodalmi értékeit a prózában. Csak egy példát említenék: a Petőfi-brigád tettei vagy harcosai nem hatnak ihlető módon prózaíróinkra. Vagy nem izgalmas vizsgálat alá venni annak az agrárproletár tömegnek az érzéseit, amely a felszabadulás első dermesztő heteiben kereste önmagát az új társadalmi rendszerben, és fegyverbe állt társadalmi jussa védelmében?

Közelmúltunk és a magyar munkásmozgalom legragyogóbb tette volt az. Vizsgálatával adósak vagyunk, bár hozzájárulhatnánk vele a népek és nemzetiségek évszázados társadalmi és szellemi kölcsönhatásának tudatosításához.

HORVÁTH MÁTYÁS

BOSNYÁK ISTVÁN:

Egyetértek e tanácskozás kibővítésének ötletével, de nem tudok elképzelni egy valamelyest is hatékony eszmecekerét oly módon, hogy a bármennyire is kompetens emberek sokasága leül reggel s estig »megtárgyalja«, »tisztázza«, elvileg »megoldja« kultúránk minden égető, időszerű problémáját. Ha az Üzenet

szerkesztősége az eredetileg tervbe vett *irodalmi vitát művelődési vitává* akar-ná szélesíteni, nyilván célszerű lenne a »szakosítás«, azaz több, speciális téma-körű tanácskozás megszervezése. Magát az irodalmi vitát sem úgy képzelném el azonban, hogy akár most, akár még egyszer, más alkalommal és sokkal több résztvevővel, pusztán szóbeli improvizációk formájában »vitatkozunk«. Miért ne folyhatna *írással* vita is az Üzenet egész 1975. évfolyamában?

Kritikánk eddig megtett útjáról, jelenéről és távlatairól feltétlenül hasz-nosnak látszik az alapos, a *tárgyilag megalapozott* eszmecsere. Mivel azonban e tanácskozásra készült téziskomplexumból csak egyetlenegy kérdésről, a jugoszláviai magyar szépirodalom baloldali »modelljeiről« gondolkodtam el ala-posabban, kritikánk értékelésének, s főképp újraértékelésének kérdéséhez nem szólhatok hozzá eléggé szakszerűen. Három módszertani megjegyzést azonban mégis megkockáztatnék.

1. A felszabadulás utáni jugoszláviai magyar kritika múltja és jelene — természetesen — csakis *történelmi* szemlélettel értékelhető adekvát mó-don. Márpedig az 1945-tel örökölt — vagy jobban mondva: nem örökölt! — kritikai »hagyományból« kétségtelenül és csakis a *szakmaiság* iskoláján keresz-tül vezethetett a tovább járható út. Amikor tehát pusztán negatívumként ma-rasztaljuk el mai kritikánk szakmai, szaktudományos, »akadémikus« stb. jelle-gét, akkor történelmietlenül, azaz antimarxista módon ítélkezünk: azt marasz-taljuk el mindenestől, ami *egészében véve és történelmi távlatból* szemlélve kétségtelen *forradalmi* vívmánya volt kritikai gondolkodásunk felszabadulás utáni, immár negyedszázados történetének. Az aztán már csak ennek az alap-vető pozitívumnak az állandó méltánylása *közben* merülhet fel kérdésként, hogy a szakmaiságnak e megkerülhetetlen, nagyon szükséges, nagyon hasznos »iskoláját« hogyan és miként »jártuk ki«, s kijártuk-e már eléggé jól, s vajon mai kritikai gondolkodásunkban csakugyan jelen vannak-e máris a szakmaiság »fonákjáról« tanúskodó tünetek is? Ilyen értelemben vett »veszélyről«, »elfa-julásról«, »krízisről« és egyebekről azonban szerintem még teljesen alaptalan beszélni.

2. Kritikánk múltjáról és jelenéről — a mai vita jogosít fel e metodo-lógiai közhely fölemlítésére — nem lehet érdemben beszélni anélkül, hogy közben ne tartanánk állandóan szem előtt e kritika múlt- és jelenbeli *való-ságanyagát*. Kritikai gondolkodásunk fölszabadulás utáni történetének viszony-lag igen gazdag — s nemcsak mennyiségileg gazdag — dokumentumtára áll immár rendelkezésünkre, a napi- és hetilapok recenzióirodalmától folyóirataink tanulmányirodalmán át a monográfiák, irodalomtörténetek, disszertációk stb. viszonylag imponzáns soráig. „A helyes” kritikáról alkotott esztétikai és elvi prekonceptióink ígézetében elrugaszkodni mindentől s amúgy »en bloc« egyet-lenegy »izmus« egyetlenegy kritikai »iskola«, »irányzat« kasztszerű képviselő-jének megtenni »a« mai kritikánkat — ez esztétikailag talán korszerű, eszmei-leg és politikailag pedig nagyon is opportúnus műveletnek tűnhet, valójában azonban nem más, mint meglehetősen unesztetikus és antimarxista — való-sághamisítás. Olyan torzítás, amely szellemi tendenciákban, alkotói módsze-

rekben és esztétikai szimpátiákban csakugyan gazdag kritikai gondolkodásunkat végletesen uniformizálja, egyetlen — nemzedéki vagy professzionális — alkotói műhely meglétére redukálja s lefokozza afféle klikk-kritikává, amelyen aztán »ideologice« könnyű elverni a port.

3. Ki kellene küszöbölnünk a fogalomzavart, meg kellene különböztetnünk néhány alapfogalmat. Amikor ugyanis az olvasásra nevelés, olvasószolgálat stb. pedagógiai igényét szembesítjük »a kritikánkkal«, voltaképpen csak a *napi kritikával* szembesítünk reális elvárást; az érdeklődéskeltés, értékjelzés, jó értelemben vett irodalmi reklám s az adott mű »középiskolás fokon« való interpretálása viszont nem lehet alapvető feladata a *szakkritikának* is: az irodalmi tanulmánytól és irodalomtudományi dolgozattól pl. nevetséges volna ugyanazt számon kérni, amit a könyvismertetőtől, recenziótól, újságg kritikától joggal kérünk számon.

S terminológiai zűrzavar jellemzi közgondolkodásunkat a szakkritikai-irodalomtudományi műfajok keretén belül is: az »akadémizmus« és »strukturalizmus« pl. mai beszélgetésünkben is sokszor volt szinonímája az analitikusságnak, szisztematikusságnak, alaposságnak, terjedelmességnek... Mintha minden tanulmány, dolgozat vagy disszertáció — csak azért, mert egy vagy több szempontból módszeresen elemeire bont egy alkotást vagy életművet — eleve »akadémikus«, illetve »strukturalista« lenne! Az igaz, hogy irodalomkritikai gondolkodásunk reneszánsza a »nagy műfajok« terén is az ötvenes évek általános jugoszláv kritikai programja jegyében teljesedett ki: »*Analiza bez koje se ne može*«... De látnunk kell, hogy ez a csakugyan közös intenció gyakorlatilag mennyi *eltérő* színárnyalatot hozott létre a jugoszláviai magyar kritikairodalomban is!

A jugoszláviai magyar irodalmi baloldal múltjának és jelenének értékelését is attól a módszertani szimplifikálástól kell féltetni, amelytől kritikánk »megítélését« is óvni kellett. Az erre a témára írt vitaiiditő teljes »félrehalása« szükséges ugyanis ahhoz, hogy rejtett intenciójával azt rójuk fel: egyetlen nemzedéket vagy »csoportot« akar kikiáltani az irodalmi baloldal képviselőjének... »Az« irodalmi baloldal? — Szerintem ilyen nincs is, vagy legalábbis én nem tudnám definiálni. Bodrogvári kolléga gyakran hivatkozik Lukács Györgyre, hadd parafrázáljam tehát nagy klasszikusunkat én is: az irodalmi baloldaliságot is állandó *funkcióváltások* jellemzik. Ami például a két világháború között, az alulról vívott osztályharc viszonyai közepette a jugoszláviai magyar irodalomban mozgalmilag és irodalmilag is egy progresszív korszintet képviselt, az 1945 után, a megváltozott viszonyok között már nem képviselhetett — hiába volt a jó, nagyon jó és legjobb szándék is! — egy ugyanolyan progresszív nivót. Az irodalmi baloldaliságot »mint olyat« tehát nemcsak hogy nem tudnám egy fél évszázados irodalom egyetlen nemzedékének kizárólagos pozitívumaként elkönyvelni, de még csak definiálni sem tudnám »mint olyan« jellegét; így aztán csupán viszonylagos meghatározást improvizálhatnék Bodrogvári kolléga számonkérésére: az irodalmi baloldaliságnak minden korban, a konkrét, helyi viszonyoktól függően, megvan a saját, korszinthez mért feladata, s e feladat adekvát felismerésének és realizálásának mértéke nemzedékenként is vizsgálható, kimutatható. Ez vonatkozik — hogy csak a közelmúltunknál maradjunk — a Híd-nemzedékre, az Ifjúság Szava generációvá nem válható generációjára s a Symposion-nemzedékekre egyaránt.

BODROGVÁRI FERENC:

Én úgy vélem, hogy Dér Zoltán meg Bányai János beszámolója közt nincs elvi különbség. Mindketten azt mondják: »ilyen kritika kell«. Csupán módszerekben különböznek. Dér először azt szögezi le, ami szerinte VAN. Ennek szemszögéből vizsgálja azt, aminek lennie kell. Én egyetértek azzal, hogy nálunk igenis VAN »akadémikus stílusú« bezárkózottságra való törekvés; olyan, amely eltávolítja az olvasót az írótól, amely gyakran az érthetlenségből erényt csinál, de amely »érthetlenség« mögött — ha megkaparjuk a felszínt — érthetően nem humánus célok rejtekeznek.

Az ilyen megnyilvánulásokat, amelyekről Dér szólt, vadhajtásoknak tekintem. A kérdés az, hogy mindezt »tudva teszik-e« azok, akik teszik (hogy Lukács Györgyöt parafrázáljam).

Az úgynevezett magas hangvételű alkotások — legyenek azok irodalmi alkotások a szó szűkebb értelmében, könyvismertető, kritikák, a kritikák kritikái stb. — igen gyakran haladónak kiáltják ki magukat (vagy egymást), csupán azért, mert »formabontóként«, »új elemzési mód« gyanánt stb. jelentkeznek. Hogy mennyire új (és manapság haladó) az ilyen formabontás, elemzés stb., vajon ötven- vagy harmincéves-e, arról most nem vitázom. Sokszor mindez igen-igen régi »új«. Az is sokszor megesett, hogy az »érthetetlen« külszín mögött a szorongás, a létbizonytalanság egyedüli alternatívája bújtt meg. Azt sugalmazta, hogy semmiféle kiút sem lehetséges. Ez a pesszimizmus pedig eleve nem lehet igazán művészi értékű; nemcsak politikailag, de általános emberi szempontból is nemkívánatos.

A kritika is átvette az »előbb valamilyen intuitíve alapon történő megértés« beállítódottságát, amelyből aztán tetszés szerint sok mindent lehet levezetni. Nem volt ritka az a szuggesztíó, hogy ez és ez a vers, novella, regény stb. azért haladó, mert vagy érthetetlen, illetve a szorongást és elesettséget kikerülhetetlen végzetnek állította be, avagy azért, mert strukturális elemzésével (szinte l'art pour l'art) arisztokratikusan határolta el magát a »kicsinyes, sekélyes, hétköznapi« realitástól, melyet nem fogadott el olyan alapnak, amelyből az igazi, a humánus emberi valóság kibontakoztatható. Nem volt ritka az az álláspont, hogy ha ezt valaki nem fogadja el — akarod, nem akarod — haladónak és »igazán baloldalinak«, akkor egyszerűen vagy »szemellenzős bigott« vagy buta. Megtörtént, hogy *minden egyéb* megnyilvánulást durva, agitpropos, primitív álművészetnek neveztek.

Azt hiszem, hogy »menet közben« már elvégeztem a szükséges *szűkítést* is. A *haladó* mércéje nem csupán az érthetőség. Sőt! De ha a kilátástalanságot adjuk útmutató világítótoronynak — különösképpen az érthetlenség, az egzisztencialista szorongás vagy az öncélú (vajon valóban öncélú?), arisztokratikusan »magas« elefántcsonttornyát —, akkor az olyan pedagógiai törekvéseknek, melyekről Horváth Mátyás beszélt — mármint, hogy az olvasót bizonyos szintre kell felemelni —, megkérdő-jelezhetjük a *célját*. Vajon a humánus emberi szükségletek kialakítása abban merül ki, hogy olvasóinkat oly módon neveljük — kritikánkkal is —, hogy a humanitást az érthetlenségben, a szexualitás fetiszizálásában, az invariáns struktúrák döntő — és minden művészetet meghatározó, eleve meghatározó-voltában fedezzék fel?

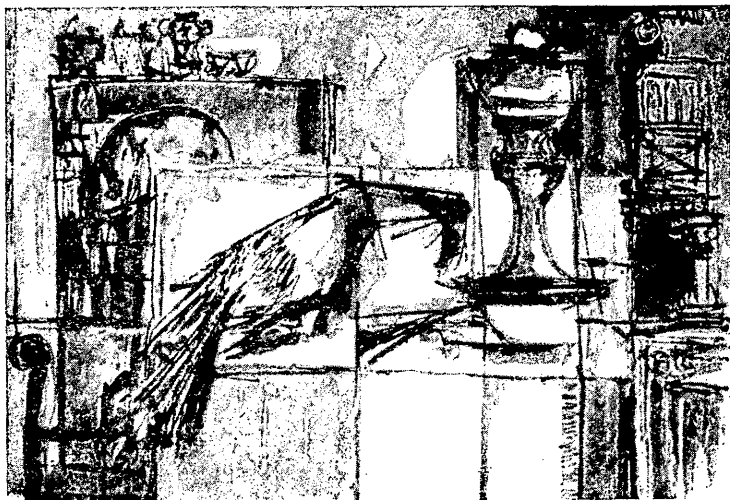
Vajon hol van akkor az az esztétikai kategória — a különösség kategóriája —, amely az általánosan megfogalmazott humánus célokat össze tudja kötni azzal a »hétköznapival«, amelyben az ember él és *átél* valamit? Úgy tűnik, hogy kritikánk gyakran azt sugallja: »Iratkozzatok be egy új általános iskolába, amelynek önmagukat egyedül hivatottnak minősítő tanítói majd felémelnek benneteket az örök és egyetlen igazsághoz!«

Végighallgatva előző fejtegetéseimet taglaló hozzászólásukat, nem állhatom meg, hogy Horváth Mátyás és Bosnyák István elvtársak módszeréről ne ejtsék szót, mert az rendkívül jellemző módszer. Hát, gyakran célravezető módja a támadásnak, ha hipertrofizáljuk azt a véleményt, amellyel nem értünk egyet; ha részekre vonatkozó megállapításait általános, sőt egyetemes érvényűnek állítjuk be. Én — Horváth kartársam véleménye ellenére — csupán Dér Zoltán megjegyzéseinek igazságát kívántam megerősíteni. Ő pedig csak *tünetről*, de nem egyetemes jelenségről beszélt. Én csupán erről a tünetről adtam némi elemzést: annak struktúráját boncolgattam. Ez a részelemzés pedig sohasem lehet szenttelen; minden látszatobjektívitás valójában állásfoglalás. Másrészt, mert csupán tünetről beszéltem, szükségszerűen nem térhettem ki valamilyen történelmi bemutatásra. Nem is vontam kétségbe a baloldaliság történelmi fejlődését, sem annak változatait. Bosnyák elvtárs ellenérve az volt, hogy nem történelmi vetületben szemléltem a dolgokat. Lehet, hogy bolhából csináltam elefántot — ahogy szerintem Horváth elvtárs véli —, vagy nem láttam a fáktól az erdőt, mert a jelenséget a folyamatból kiszakítva elemeztem — ahogy Bosnyák Istvánt értelmezem —, de még akkor is azt hiszem, hogy egyrészt elfogadható Dér Zoltánnak egy tünetre való figyelmeztetése, másrészt, ha a KELL jegyében beszélünk, akkor valamilyen absztrakt — általános totalitás kedvéért nem szabad lemondanunk a bogarászó-aprólékos hibakeresésről sem, mert különben egy »rossz totalitáshoz« jutunk, melynek fényességében nincsenek is árnyak, vagy melynek éjszakájában minden tehát fekete. Harmadszor, azt hiszem, hogy mindez jól beleillik Urbán János programatikus hangvételű koncepciójába: a kritika önkritika is.

Harmadszor is visszatérek a problémára és előre bocsánatot kérek, ha ezt a »rossz általánosság« szintjén teszem. De szakproblémákba nem bocsátkozhatom. Elfogadom, hogy ismernünk és értékelnünk kell a vajdasági magyar irodalom minden változatát stb. Elfogadom a tudatos és igényes viszonyulás szükségességét. De figyelmeztetnem kell a tudatosság mikéntjére is. Meggyőződésem, hogy nálunk van valamiféle tendencia, melyet »új dogmatizmusnak« nevezhetnék. Lehet, hogy csak csírái vannak. Engedjenek meg egy kis kitérőt! Lévi—Strauss azt mondja, hogy elfogadjá az »esztéta« jelzót, mert a strukturalizmus célja, hogy az embert feloldja valamilyen örök struktúrában. Előfordulhat, hogy a divatozás miatt, a hozzá nem értők az irodalmi alkotást valamilyen irodalmi struktúrákban oldják fel; olyanokban, melyek — szerintük — eleve meghatározóak a művészt és a haladót, mint örökké ható eleve adott formák; amelyek »sub specie aeternitatis« érvényesek. Ez pedig szerintem dogmatizmus. A dogmatizmus másik »új« vetülete az a kísérlet, hogy az embert, a

humánumot az örökös projekció, az örökös, teljességgel meghatározatlan totalizáció egzisztencialista sémájában oldja fel; abban, amit ismét dogmaként fogadnak el. Ha pedig az abszolúte szabad művészi választás szabadságára hivatkozunk, akkor a strukturalista »választás« dogmatizmusa egybeesik az egzisztencialista szabadság valójában egyáltalán nem szabad dogmatizmusával.

Csupán azért vitáztam, hogy figyelmeztessenek: vajon előfordul-e ilyen tendencia? Nem csúszik-e irodalmunkba olyan helytelen nézet, amely akár a tudományosság — pontosabban a scientizmus — burkában, avagy a szabadság meg nem emésztett gondolatának védelme alatt, moderneskedve stb., valójában káros? Ha ilyesmi nincs, akkor minden rendben van. Akkor a beszámolómban említett »harmadik út« ösvényei nem göröngyösek. Ha van ilyen hiba, akkor pedig kutassunk. Határoljuk el az álforradalmi, a talmi-haladót, a pusztán külcsínjában újat a valóban értékestől. Gyakori eset, hogy a nagyokat sokan rosszul utánozzák. A búza elválasztása a konkolytól szakembereink — az igényes kritika — dolga.

OLVASÓNAPLÓ

A GARAM VÖLGYÉTŐL A DUNA DELTÁJÁIG

Nincs még egy ága a magyar irodalom »ötágú sábjának«, amelyről oly keveset tudnánk, mint a szlovenszkóiról. Erdélyből bejönnek a magyar könyvek, egy részük legalább: hat költő, illetve prózaíró itt is járt közöttünk két év előtt, hogy örök barátságot kössünk velük, s ezzel jelképesen és érzelmileg észrevétlenül válják a tartós messzeség. Szép lett volna viszonozni ezt a látogatást, de hát ez már nem tőlünk függ, illetve nem őrjünk múlik. S ha ottani népesebb olvasóközönséghez nem is jut el a vajdasági író könyve, lapok és folyóiratok cserepéldányain keresztül, szóval az írás mesterségén belül azért ők is figyelemmel kísérhetik, ami itt történik.

Csehszlovákiai magyar írókkal csak elvéve s véletlenül találkozunk. Pár év előtt Dobos László töltött pár hetet körünkben, s amerre járt, éreznie kellett szép regényének, a *Messze voltak a csillagoknak* a sikerét. Elvéve egy-egy ottani költő verse tűnik fel valamelyik lapban, de ezzel ki is merült nagyjából minden kapcsolatunk szlovenszkói társainkkal.

Ez sem a mi mulasztásunk persze, mint ahogyan aligha lehet az ő hibájuk, hogy más magyar nyelvterületen is keveset tudnak róluk. Pedig kicsoda izgalommal teli figyelem fordult feléjük a két háború között! A harmincas évek elején a sarlósook egy új nemzetiségi humánomot hirdettek, egy olyan kisebbségi erkölcs jegyében, amely a régi, úri Magyarország népeket elnyomó politikáját éppúgy elítélte, mint amilyen határozottan követelte a maga jogait. Az »új arcú magyarok« példája messzire eljutott, mivel az egész szlovenszkói irodalom mintegy kilépett önmagából, s egy Gyóry Dezső, sőt Mécs László költészetével lelkes híveket tudott szerezni mindenütt, ahol magyarok éltek. Fábry Zoltán, Balogh Edgár és a többiek meg épp onnan indították el a népi irodalom harcos mozgalmát.

Lehet, hogy ma nincsenek Gyóry Dezsők és Fábry Zoltánok Csehszlovákiában. A Benes-kormány példátlan kitelepítési akciói megtizedelték az ottani magyarságot, s időbe telt, rendszerváltozásra volt szükség, amíg magához térhetett a szlovenszkói magyar irodalom, hogy a szülőföldjükön maradt költők és prózaírók sorait új tehetségekkel kiegészítve előlről kezdje az életet.

De ha nem is lennének nagy formátumú költői egyéniségek, a prózának mintha mégis jelentős és tiszta eredményeire figyelmeztetne néhány hozzánk eljutott regény és novella könyv. Egy némelyiknél az az érzésünk, hogy még talán fölébe is emelkedett annak a magaslati pontnak, amelyet annak idején Darkó Istvánnak inkább nagy ígéretet, mint megvalósult eredményt elért prózája jelzett, vagy ameddig Szombathy sokoldalú bravúrja, illetve Egri Viktor érdekesebb anyagot formáló, de nem kevésbé a sikeres elbeszélést művelő készsége felért.

A párhuzam mindenekelőtt egy nagy ellentmondást vet fel. Azt a tényt ugyanis, hogy amíg ma összehasonlíthatatlanul nagyobb társadalmi ösztönzést kap a csehszlovákiai magyar irodalom erkölcsi és anyagi tekin-

tetben egyaránt, addig a két háború között épp magárahagyatottsága, nemzetiségi különállása segítette elő, hogy saját erejéből bontakozzék ki. Ma bizonyára több magyar könyv jelenik meg Csehszlovákiában, de az ihletettség hűfoka között régi és új irodalom összehasonlításában alighanem a régi mutatja a nagyobb különbséget. Épp árvaságában éreztetve bensőséget és összetartozást néppel és vidékkel, miközben minden bizonynal kevesebb olvasója volt, mint ma. De aztán egyszer csak magasra csap valamelyik mai költő hangja, s egészen mélyről kiáltja világgá a népe sorsának fordulását jelző valamilyen drámai felismerést. Talán Gyurcsó Istvánnak a kórusból kihallatszó hangjára kaptuk így fel a fejünket pár év előtt, miközben Ásguthy Erzsébet hosszú hallgatásán eltűnődtünk.

És mennyivel tartalmasabb, gazdagabb, minden provincializmustól mentes folyóiratuk, az Irodalmi Szemle, mint a régi elkeseredett széthúzásokban és anyagi gondokban el-elmerülő Magyar Írás volt, egyéb folyóirataikról nem is szólva. De a széthúzás, mint azóta már tudjuk, még egyetlen irodalomnak sem ártott meg, s hogy az övek a maga erejéből volt kénytelen boldogulni, az tette szívóssá és ellenállóvá. Új medret nem mosott, új fejlődési lehetőséget teremtő arányt és hangvételt sem igen hozott, kivéve az onnan elszámazott Márai Sándor ma is érezhető óriási hatását, s mégis külön szín volt, és eredetinek tűnt olyan költőknél is, akiknek inkább csak erkölcsi attitűdje volt megejtően emberséges, mint Sáfáry László például.

De hadd igazítsuk mindjárt helyre is magunkat, hiszen Sáfáry László, a Verhovina költője Kárpátalját tartotta szülőföldjének, ami most a Szovjetunióhoz tartozik, ezzel is érzetve a változást régi és új irodalom viszonyában. Szóval még területileg is más feltételek között éledt újjá a második világháború után e vidék magyar irodalma.

Meglehet, hogy aránytalanul hosszú volt a fenti bevezetés egy Pozsonyban nemrég megjelent érdekes könyv ismertetéséhez, de a már elmondottak miatt mégse fölösleges talán.

Duba Gyula — mert róla van szó — mindenképp alkalmasabb médium ahhoz, hogy a szlovenszkói magyar irodalomról legalább vázlatos képet kapjunk. Már azért is, mert központi egyéniség ma, lévén az Irodalmi Szemle szerkesztője, ami talán nem is annyira rang már, mint inkább felelősség. De talán éppen ez a felelősség segít kikövetkeztetni a mai szlovenszkói magyar irodalom számunkra homályosabb elemeit. Viszonyok alakulására és fejlődési lehetőségekre egyként rámutatva.

Mert csak természetes, hogy náluk is éghajlati változások, rendszerbeli fordulatok mélysége és magassága között bontakozott ki a tehetség. S eközben nem is kell a Benes-kormányt felváltó, kedvezőbb rendszerváltozásra gondolni, vagy a pár év előtt végbement fordulatra mint ösztönző vagy gátló tényezőre. De hogy megvolt a hatása, Duba Gyula könyveiből is érezhető. Még csak nem is hangulati változásokon, vagy mintha a maga világáról ma mást mondana, mint öt vagy tíz évvel ezelőtt. Csak másképpen mondja! És ezt nem csiszoltabb hangja, nyugodtabb előadása bizonyítja, hanem az elmélyültségnek az a visszafelé tett lépése, amelyben oly jó felismerni ragaszkodását népéhez és szülőföldjéhez.

Két könyvét ismertük eddig: az 1965-ben megjelent *Na, ki vagyok?* című, szatirikus novelláinak és humoreszkjeinek gyűjteményét, s egy regényt, a *Szabadesést*, amely hat év előtt látott napvilágot.

Városi környezetben és az aktualitás ingeréből született szatírája és humora abból a hatásból keresett formát magának, a kellő szocialista tanulságot is csattanóként hozzátéve, amelyet Ilf és Petrov, illetve a nyomukban kinőtt hasonló szovjet irodalom tett oly sokfelé a társadalmi fonákosságokat kipellengérező angasztált szatírára. Talán kevesebb éllel s elnézőbb humorral nyúlt Duba Gyula a mindennapok időszerű témáihoz, miközben érezhető volt — minél jobban titkolta! — idegensége a városban. Rövid történetei, apró megfigyelései és pillanatképei közvetlenek voltak, frissek és frappánsak, még mulatságosak is, de valahol mindig áruklódó volt a vállalt feladat, s élmény helyett a sablon minden eredetiséget nélkülöző jelenléte.

Regényénél sűrűbb anyaggal kellett megbirkóznia, s az epika szélesebb körképéhez több színt, rajzosabb mozzanatot alkalmaznia, úgyhogy nemcsak a szlovákiai magyar falu jelent meg híhető és megkapó hitelességgel az olvasó előtt, de egy magyar fiatalember valágnézeti alakulását, emberré formálódását is érdeklődéssel kísérhette végig. Önéletrajz és személyes élmény ösztönzésével, csatanók és készen vett tanulások nélkül, mintha már nem lett volna kötelező az általános példa, s az író több önállósággal bánhatott volna az alakjaival. De Duba Gyulát mértéktartó természete visszatartotta minden túlzástól, elhallgatott sérelmek se fakadtak fel benne, csak mintha az egyensúlya vált volna biztonságosabbá a változó időben.

És most itt van új könyve, a *Vajudó parasztvilág*, amely az életrajzi mozzanatoktól terhes regényen keresztül egészen a Sarlós-mozgalom programjához vezet vissza, az »etnográfiai szocializmusig«, ahogyan Fábry Zoltán nevezte Balogh Edgárék falukutató irodalmát. Maga Duba Gyula Erdei Ferencet tekinti példaképének, mint aki nem tudja, hogy az alföldi parasztság életformáját leghívebben feltáró szociográfus ugyancsak a sarlósok tanítványa volt, vagy legalábbis onnan kapta ő is munkájához az indítást.

De Duba Gyula könyve nemcsak egy világ hú és aprólékos részletekre kiterjedő rajza, hanem búcsú is. A szép ez benne, s a különös és eredeti az, hogy jellegzetességgel mutatkozik meg előttünk ez a világ. Korkép és dokumentum, a mindenütt egyforma paraszti életet éppoly pontosan és tárgyilagosan leíró készséggel, mint a más nyelvű, más szokású, s mégis összetartó földön élő nép közös sorsát bizonyító vallomással is.

Igen, búcsú és vallomás ez a könyv, ezt kell mondani róla, minthogy műfaji meghatározása nagyon nehéz. Kész és kerek novellák éppúgy előfordulnak benne, mint etnográfiai tanulmányok, vagy éles szemmel megrajzolt riportok. De talán helyesebb, ha magát Duba Gyulát szólaltatjuk meg a könyvről, amely a CSKP fennállásának ötvenedik évfordulójára kiírt pályázaton díjat nyert: »Úgy igyekeztem, hogy valami szociológiai-szép-próza helyzetjelentés legyen belőle. Konkrét helyi adatokra támaszkodva, de lírai-szép-próza hangvétellel megírva.« S tegyük hozzá, hogy ez az igyekezete minden tekintetben sikerült.

Ami bennünket leginkább megragadott — nemzetiségi tükörképe. Hogy milyen békés egyetértésben éltek magyarok és szlovákok, parasztok természetesen, hogy őrizték egy életen át az egymás közti barátságot! Elég volt a közös katonaidőben összelepedni, hogy aztán holtukig átjárjanak egymás falujába, ünnepekre, lakodalmakra, keresztelőkre, s a gyerekeiket egymáshoz küldjék cserébe szlovák, illetve magyar szót tanulni. S persze mindent, ami azzal együtt jár. Mindez pedig viharos évtizedekben, a nemzetiségi gyűlölet fellángolása idején történt! De a paraszti élet külön törvényei, a közös sors egyformasága nem engedte meg sem a szlovák, sem a magyar parasztnak a gyűlölködést. Mintha épp azért, mert körülöttük elvadultak a szenvedélyek, még szorosabban kapaszkodtak volna egymásba! Doroszló és Sztapár viszonyára kell gondolnunk, amely nálunk a szabadságharc óta mind a mai napig a magyar és a szerb falu testvériségét helyezi mindenek fölé. S ahol ugyancsak »szót fogni« mennek a cseregyerek, de a szavakkal és szokásokkal a megbecsülést, a sírig tartó barátságot is magukkal hozva.

E mélyen meggyökerezett népi összefogás mellett persze még megdöbbentőbb a kontraszt, az uralkodó osztályok bűnös praktikáinak eredménye: a kitelepítés, amelyről Duba Gyula nyíltan, őszintén, minden szépítés nélkül ír, mintegy megjegyezve, hogy pályadíjas művének e legkényesebb fejezetével ma hivatalos részről is elmarasztalóan értenek egyet.

A Duba család sok ezer sorstársával bujdosni kényszerült azokban a nehéz időkben. A szomszédban, jóbarátoknál húzódtak meg, s a kerítés réssein át nézték a kitelepítési biztosokat, hogyan nyitnak be a magára maradt házba, s forgatnak fel talán mindent, hogy aztán dolgukvégezetlen álljanak odébb. Mert ez volt a fontos: megmaradni az ősi házban, a szülőfaluban! Ha el is tűnt közben egy és más, de ők maradhattak. A haza jelképes fogalmából most lett véres valóság, amikor ott kellett volna hagyni! Ezért

küzdöttek foggal és körömmel, ezért bujdosnak, s hagyják veszni minden egyebet, hogy ettől a legfontosabbtól, a szülőföldtől ne kelljen megválniuk!

Minderről Duba Gyula nem a számonkérés, a felelősségre vonás, még csak nem is az ítélet hangján ír! Oly nyugodtan és tárgyilagosan beszél e három évtized előtti megpróbáltatásról, amelyen népének át kellett esnie, mint faluja, a Garam-völgyi Hontfűzesgyarmat életének sok más fontosabb és nevezetesebb dolgáról: a háborúkról, forradalmakról és felszabadulásról. Nyilván arra az okos és emberséges álláspontra helyezkedve, hogy attól még nem gyógyulnak be a sebek, ha nem akarjuk észrevenni őket! Ez volt, elmúlt, s az élet megy tovább! És ebben az életben a szlovenszki parasztságnak továbbra is közös a sorsa és egyformán küzdelmes, illetve egyaránt biztató az élete. Ami a jövőt illeti, s perzse megint csak a közös jövőt!

Mert ennek a küzdelemnek, amelyet a parasztság ott is folytat a földel és a változó világgal, máris kirajzolódnak Duba Gyula könyvében a képmény és határozott körvonalai a szebb, könnyebb és boldogabb életről. A négy-öt paraszti nemzedék hatalmas metamorfózisa már lassacskán nem csupán az ígéretet rejtí magában, de csakugyan annak a jobb világnak jeleit, amelyről mesék és mondák, dalok és hősköltemények szóltak évszázadokon át!

Nehéz lenne a következtetést bizonyítással is alátámasztani, mégis az az érzésünk, hogy Duba Gyula könyve fordulatot jelent az egész szlovenszki magyar próza kibontakozását illetően. Mintha nem hiába nyúlt volna példáért vissza a sarlósokig, de mintha épp a földhözköttöttség és a szabad szembenézés demokratikus szelleme kellene ahhoz, hogy további bátor és szép művek szülessenek az ottani magyar irodalomban.

Ami fölöttébb indokoltá teszi, hogy az érdekes szlovákiai könyv után mindjárt Marosi Barna riportjairól szóljunk, az ugyancsak a metamorfózis. A kútúnó erdélyi köziró — messzire szakadt kedves földünk: Molter Károly fia! — egy nem kevésbé izgalmas korszakról számol be *Megbolygatott világ* című könyvében. Csakhogy ez az ő riportjaiban nem lassú átmenetekben, majdnem azt mondanám: nem zökkenőmentesen megy végbe, mint a szlovákiai parasztvilág átalakulásában, hanem forradalmi hévvel és küzdelemmel, ahol nemcsak az ember helye, sorsa és egész élete változik meg, de városok tűnnek el, vidékek vesztik el múltjuk minden jellegét, s öltönek egyik napról a másikra új külsőt és formát.

Marosi Barnának nem minden riportja szól a Duna-delta hatalmas ipari újjászületéséről. És mégis, mintha már most ott dobogna az új Románia szíve, az iparosodás tempóját diktálva az egész országnak. Székely földig, Erdélyig érezni a megbolygatott világ földlökéseit. Talán erkölcsi normát s hagyományos életérzést is megbolygatva, mint minden történelmi fordulatnál, amikor kibillen egyensúlyából a világ, s új utat tör magának. A társadalmi lélektan összefüggéseit véljük folytonosan felismerni az író egymástól távol eső témái között is. A szövetkezeti gyilkosságot követő vérbosszúban éppúgy, mint a móc csergét szövő háziipar nagyüzemi átalakulásában. A rohanó élet »lázás lüktetése« — nem tudok jobb meghatározást e közhelynél — mondanám nem a riportok éles pillanatképeiről, de megírásukról is. Nyilván itt is lassítható lett volna a főlvetel, természet és vérmérséklet szerint, Marosi Barna azonban az idő ütemét vette át, azzal tart lépést minden írásában.

És mivel történelmi távlatból közelíti meg minden egyes témáját, arányában még hatalmasabb lesz az átalakulás, a változás. Erdélyi vonatkozásban itt nehéz lenne a haladás és maradás paradoxonát fenntartani, minthogy a fejlődés nem áll meg a középúton, s nincs tekintettel nemzeti-ségi jellegre. Ez a kérdés tehát fel se merül a *Megbolygatott világban*, hogy azonban a kicsiny erdélyi falvak népét, s főként fiatalságát se tartja már vissza semmi, s boldogan mennek, mindent odahagyva, az ipari óriást szolgálni az Al-Dunára, azt követve, mintegy a tényeket követve, mindun-

talán tudomásul kell vennünk. Mert kotrógépen, betonkeverőnél, kötőrőnél szebb és izgalmasabb az élet, mint bivalyszekérrel dűcörészni a kis hegyi sztnának között. Akármilyen marasztalóan hajlik is le az ég a hősapkás bércek s borvízforrások ezüstös patakjaival megszakított fenyvesek fölé!

Mert azért, ha egy egész ország gigászi átalakulásáról szól is Marosi Barna könyve, azért az utak mégis Erdélyből vezetnek ki, s oda is térnek vissza. A könyve is »erdélyi könyv« hát, a valóságirodalomnak abból a műfajából, amely — a maga nemében persze s Marosi tollával írva — nem marad el az igen magas színvonal felé tartó mai erdélyi próza mögött. A jelképesen szülővárosának adózó bevezető irástól a kötet utolsó darabjáig, amely egy helytörténeti munka ismertetője, magasan ível az emberi és írói szándék, izgalmassá téve a legegyszerűbb helyzetrajzot is, miközben a kitérők olyan apró remekléseit élvezhetjük, mint Jókai regényhőseinek kíséretjárását a Senki-szigeten, vagy Babits fogarasi szerelmét, s mindezt mégis habározott, férfias előadásban, egy olyan literátor magatartása szerint, aki »tárgyilagosan meri tisztelni a tényeket«.

HERCEG JÁNOS

CSEH KÁROLY EGYÉNISÉGE ÉS IRODALMI HAGYATÉKA

Fáklyafényben. Cseh Károly élete és válogatott írásai.

Életrajzát és a jegyzeteket írta, az írásokat összegyűjtötte és válogatta Urbán János.

Forum, Újvidék, 1974.

Amikor Urbán János kitűzte a célt, hogy a Forum Könyvkiadó *Forradalmárportrék* sorozatában a hazai olvasók számára megeleveníti Cseh Károly egyéniségét, valóban nehezen megvalósítható célt tűzött maga elé. Most, amikor kezünkben van a mintegy 230 oldalas könyv, nyugodtan megállapíthatjuk: a nagyközönség olyan könyvet kapott kezébe, amelynek segítségével meggyőző, valós kép rajzolódik ki egy sokoldalú, nagy forradalmár egyéniségéről, akinek híre él közéletünkben, de inkább csak nagy névként és az idősebb munkásmozgalmi harcosok által sokat emlegetett pártmunkásként.

Urbán Jánosnak sikerült Cseh Károly egyéniségét és tevékenységét sokoldalúságában megeleveníteni. Sikeres vállalkozásának nyitja az, hogy irodalmár és újságíró egy személyben. Érzí, van elképzelése olvasóközönségéről, ezért amikor hőse életrajzát írja, de akkor is, amikor irodalmi hagyatékából nyújt ízelítőt, nem vész el az aprólékos dokumentálásban, noha felkutatja és idézi a szemtanúkat és okmányokat. Sikerült a sokirányú tevékenységet közel hozni, sok részletet bemutatni, de mégis az »egészét«, Cseh Károly életútjának és tevékenységének egészét szemlélteti elsősorban.

A másik előny, amelyet értékesített, az a körülmény, hogy gyermek-kora és első irodalmi próbálkozásai Adához kötik, sőt volt személyes kapcsolata is Cseh Károllyal, de főleg az, hogy abban a környezetben élt, több, még élő kortárssal érintkezett, akiket ifjúkorából már ismert. Így nem veti el a súlykot, képes az olvasóval érzékelteni az illegális pártmunka, a nincstelenség és a burzsoá osztályterror körülményeit és kötött-

ségei közepette kifejtett tevékenység hiteles légkörét, be tudja mutatni a látszólag kis eredmények valódi nagyságát az akkori adottságok közepette.

Cseh Károly tanítót, testileg agyongyötörve, 1945 elején, alig 53 éves korában pusztították el valószínűleg a sachsenhauseni haláltáborban (66.). Életében összesen csupán 13 évig dolgozott mint tanító (8., 42.), mégis büszke képesítésére, még akkor is, amikor nagy nélkülözések közepette csak a napszámos vagy a törpe szőlőtennelő életszínvonalát biztosíthatja magának és feleségének. Mint tanító írja alá dr. Király Károly adatai ügyvédhez, »az itteni Róm. Kat. Hittközség világi elnökéhez s a helybeli magyarság állítólagos vezéréhez« (128.) 1941 márciusában intézett nyílt levelet is.

Urbán János mintegy öt szerzői ívnyi munkájában (a könyv terjedelmének egyharmadában) és a rendelkezésére álló Cseh Károly-írások (nagy részüket fedőnéven írta alá) alapján mutatja be a forradalmár tanító munkásságát. A megjelent írásokból harmincat választott ki, és azt három csoportban adja közre. Az első csoport politikai publicisztikáját (főleg a Szervezett Munkásban közölt cikkeit, szociográfiai karcolatait és tanulmányait) tartalmazza; a ciklus címe: *Harmincöt év után otthon. A politikai és közélet sodrában* (83—130.). A második ciklus *Tudomány, művészet* címmel (133—167.) néhány rövid lélegzetű kritikáját a művészeti alkotásra vonatkozó karcolatát közli. Itt olvashatjuk a Hídban öt folytatásban megjelent, befejezetlen népszerűsítő tanulmányát Lamarckról és Darwinról is. A harmadik csoport *Tengődő élet* gyűjtőcím alatt (171—222.) Cseh Károly elbeszéléseit és karcolatait közli.

Urbán János elképzelését nyilvánvalóan nehezen valósította meg. Anyagiakban korlátozott volt, külföldi forrásokra nem támaszkodott, hazai intézményeink, főleg a zentai levéltár munkatársainak segítsége, ha jelentős is volt, nem változtathatótt a tényen, hogy csak hiányos adatokkal rendelkezhetett. Ezért tanulmányának szerkezeti felépítése megkövetelte, hogy a Cseh Károly életének és munkásságának egy-egy szakaszára vonatkozó bőségesebb adatokat szűkebbre fogja, hogy az elfogadható arányban legyen munkája ama részeivel, amelyeknek az adatszűrése külön gondot okozott. Urbán János nagy erénye, hogy sokféle kutatási módszert használt: levéltári adatok és új, levéltári szakfeldolgozás nélküli források felkutatása, megjelent tudományos munkák igénybevétele, szemtanúk és kortársak emlékezéseinek felhasználása, Cseh Károly írásainak tartalmi elemzése. Mindezt teszi a mozgalmi ember és az író-újságíró puritán egyszerűségének igényével, anélkül, hogy az amatőr történetészkutató nagyképűsége kísértene. Ilyen módszerrel azután sok utánjárás és munkát igénylő kutatása alapján egyszerű formában, közérthetően megírt, a nagyközönség számára olvasmányos, a szakközönségre serkentőleg ható, becsületes, meggyőző, hiteles, jó könyvet tett le asztalunkra.

Könyvével emléket állít egy ember életútjának, aki kiszakadt a tanítócsalád fiatal tanítósarjának biztos életpályájáról, és aki a krasznajarszki fogolytábor tisztjéből a proletárforradalom viharában egy életre elkötelezte magát a jövő társadalmának. Ez az elkötelezettség Cseh Károly esetében nemcsak elhatározás volt, hanem tudatos és célszerű felkészülés és emberségének, egyéniségének fejlesztése. Cseh Károlyt nem övezte egyöntetű csodálat, tevékenysége nem talált minden esetben helyeslésre munkásmozgalmi harcostársai körében. A még ma is élő veterán harcosok körében találkozhatunk olyanokkal, akik kifogásolják gyakorlati forradalmi tevékenységének egyik-másik lépését, mégis az elmúlt események alapján őt igazolják.

Cseh Károly mint állandóan önmagát képző marxista és forradalmár nemcsak meghalni volt képes a forradalomért, hanem elsősorban tudott és képes volt a forradalmi tevékenységnek élni. Ezt mutatja be Urbán János tanulmánya meggyőzően. Cseh Károly harcolt és állandó tevékenységet fejtett ki anélkül, hogy az osztályellenség képes lett volna őt rajta kapni úgy, hogy hosszabb időre bebörtönözhesse. Ez azt jelentette, hogy céltudatos és átgondolt vasfegyelemmel alkalmazta a konspiráció szabá-

lyait, nem ült fel a provokációknak, és építette a kapcsolatokat azokkal, akikre számíthatott. Amikor viszont a rendőrségi kintzók kezébe került, tántoríthatatlan osztályellenség előtti magatartást tanúsítva sohasem tört meg, sohasem terhelte magát, harcostársait sem. Ilyen hosszú forradalmári életút az osztályterror körülményei között mindig, ma is megbecsülendő.

Cseh Károly nagy egyéniségének másik különösen értékes vonása, amelyik ma is serkentőleg hat, a valódi értelmiségi forradalmár következetes magatartása és élete. Ada kisváros munkásainak, halászáinak, kisiparosainak, agrárproletárjainak és félproletár szegényparasztojainak a villágában élve sohasem vett erőt rajta a kispolgári értelmiség fásultsága, nem is érezte elutasítólag szellemi és marxista műveltségi fölényét, noha egyenrangúan kezelt harcostársaival nem volt mindig kellemes és belátó vitapartner. A kisváros korlátai között — ezt Urbán János nemcsak jól érzékelteti, hanem nagy dokumentációs anyaggal be is mutatja — sokoldalú egyéniségét nemcsak hasznosította, hanem tovább képezte magát: behatóan tanulmányozta a marxista irodalmat, és tanulmányokat írt nemcsak akkor, amikor tanítóként kereste meg a kenyerét, hanem akkor is, amikor a halászokkal tanyázott, akik pártmunkájában is segítettek, de akikkel nemegyszer a napi megélhetést is mint elcsapott tanító megkereste. Nemcsak népszerűsítő előadásokat tartott és harcos cikkeket írt a munkássajtóknak, de festéssel is foglalkozott és fiatal, szárnypróbálgató munkásírókat bátorított, egyengette indulásukat. Sportolt, a munkássportot, a szegényember sportolását szorgalmazta, amelyen keresztül a proletár és a dolgozó szegényparasztság emancipálódik és a szélesebben értelmezett kultúra újabb területét hódítja meg magának, de lapszerkesztési munkát is vállalt, munkáskamarai tisztségéből a rendőrség nyílt terrorja távolította el, olvasókört szervezett, kisipari hitelszövetkezet létesítését serkentette (39—40.) és 1941-ben többedmagával fémipari üzemet alapított (54.), amelynek ő lett volna az utazója és commercialistája.

Urbán János sikeresen mutatja meg, hogyan fejtett ki Cseh Károly szakadatlan tevékenységet kapkodás nélkül úgy, hogy teljes ember legyen környezete és önmaga számára. Szerzőnk ennyire, hogy felfigyelt és bemutatta, mennyire élt az akkori kötöttségek közepette Cseh Károly a bíróság nyújtotta nyilvánossággal. Tanulmányában kellő figyelmet szentel az adatai majompönnök, újságviszshangjának (35—38.), a per és a tanügyi felelősség, Cseh Károly vádlói elmarasztalásának. Pályaképében részletezi Cseh Károly 1941-ben beterjesztett nyílt levelét (37., 125—130.), amelyben dr. Királyt, »a helybeli magyarság állítólagos vezérét« bíróságra invitálja rágalmazás miatt. Az első esetben az ember eredetével kapcsolatos oktatói tevékenységét védi és a helybeli megrögzött reakcióra mér csapást a bíróság igénybevételével. A másik esetben a nagy nyilvánosság előtt a burzsoá Jugoszlávia és Horthy-Magyarország 1941 elején kialakult barátságára kapcsán hangoskodó hazai magyar jobboldal illúziókat tápláló tevékenységének szembeszegezi a magyar kommuniszták létezését és azoknak a jugoszláviai magyar dolgozók nemzeti és kulturális érdekeiért kifejtett következetes küzdelmét.

Sajnálhatjuk, hogy a könyv szerkezete vagy az eredeti peranyag hiánya nem tette lehetővé, hogy az olvasó részletesebben (haszonlóan, mint az 1941-es nyílt levéllel) megismerkedhessen az 1928-as hasonló per anyagával.

Urbán János hangsúlyozza válogatásában Cseh Károly szépírói munkásságát. Tanulmányában le is írja: »Az irodalomtörténet feladata felmérni a húszas és a későbbi évek itteni munkásmozgalmi íróinak műveit... Ilyen szempontból kell Cseh Károly írásainak értékére vagy hiányosságára is rámutatni, meghatározni szerepét irodalmunkban.« (67.)

Véleményünk szerint Cseh Károlyban nem kell szépírói látnunk, noha sokat írt, a széppróza eszközeivel is élt. Elképzelési elsősorban publicisztikaiak voltak. Csak így érthetjük meg forradalmi pátoszat, rikító színeit és sokszor képzavaros fordulatait és hasonlatait. Ez természetesen nem vonja kétségbe fogékonyságát a művészi (képzőművészeti, szépiro-

dalmi) átélés és az élmény kifejezése iránt. Írásaiban a közvetlen hatást, méghozzá az erőteljes közvetlen hatást szorgalmazta. Maga Urbán János közli személyes élményét (70.) 1940 tavaszánól, amikor konspirációs körülmények között Cseh Károly összehozza őt Ósz Szabó Jánossal. A találkozó végén — írja Urbán János — »Arról beszélt, hogy akik nem élték át a proletárvilág koldúséletét, akik nem tudják, mi az, ha valaki életben először a katonaságnál húz cipőt a lábára (...) és nem látták még, hogyan szotyognak rongyokba csavarva a náthás, beteg gyerekek, azoknak hiába is írtok minderről, az úri osztálynak szitok és átok zuhataga kell, hogy megrettenjen és érezze a tömegek erejét«. Ez a »sitok és átok zuhataga« jelen van tudósításaiban, kritikájában és a széppróza eszközeivel írt karcolataiban és kisnovelláiban.

Urbán János, Cseh Károly életének utolsó évtizedéről írva, még valakinek emel emléket: a történelem szempontjából mindig háttérben maradó, rengeteg személyi megpróbáltatáson áteső és sok állhatatosságot tanúsító forradalmárfeleségnek. Cseh Károly és Izsáki Ilona esetében is érvényes a szállóige, hogy egy nagy egyéniség és férfi mögött rendszerint nagy élettárs és feleség található.

Összegezve: Urbán János sok munkát igénylő vállalkozása — személyi adottsága, tehetsége és ügyszeretete következtében — eredményesnek bizonyult. Egy nagy egyéniségről szóló jó könyvvel gazdagodtunk.

Dr. REHÁK LÁSZLÓ

A MONDATLANIG ÉS TOVÁBB

PAP JÓZSEF: *Rendhagyó halászás.*

Forum, Újvidék, 1974.

Pap József a kimondhatatlant ostromolja: már abban is, hogy hosszú, szinte költészet-nemlétnék nevezhető hallgatásai előre megtervezettek. S mikor megszólal, költészete jelen idejében némelyütt lírájának múltját: a megtörtént verset mondja. S a tizenegy évvel ezelőtti publikáció az új verseskönyv ciklusrendjében már nem a *Rés* jegyeit, nem a B. Szabó György miniatúráival összelelt hiányvilágot viseli homlokán, hanem megpróbál másfajta rendbe illeszkedni. A költő napról napra úgy jut el a mondatlanig, hogy közben verssel és világgal néz farkasszemet. Hiába kísért a *Piszkozat* tréfásan incselkedő önmegtartóztatása, *Nem lesz ma versírás*, a vázlat is — mert költő írta — önmaga (szokás- és létezőmódja) ellenére összeáll költeménnyé.

A csönd versképző ereje csak ott kimutatható — esztétikumot létrehozó —, ahol volt mi után hallgatni; a csönd utáni csönd nem más, mint kivonulás a költészetből. Az el nem mondott, le nem írt, képpé (akár nyomdajelek betűhalmazává) nem fogalmazott vers megszűnik vers lenni. Pap József csöndjei beszédek: a már kimondott-megnevezett után a várakozást csak még jobban fokozó *hiány-vizjel* — a meglévőt a hallgatással szinte mitikussá nagyító várakozáspillanat — a költő egyfajta tartózkodására utal. Aki a szólást választja, tudja, hogy csak úgy szabad újra jelen lenni, hogy ebben — akár végérvényes jelleggel — saját líratörvénye nyerjen bizonyítást. Már amennyire végérvényes a líra, amennyire törvényt fogalmazható a két verseskönyv közötti hosszú hallgatás, amennyire a szó és szó közötti árok nem csupán az élményeket, érzelmi síkokat fölmutató vers és a gon-

dolatilag megélt (szóval, betűvel, hanggal bekerített) »csinált«-vers külön-
bözőségét jelzi, hanem azt is, hogy a szülőföld (táj és ember) gyermek-
kortól meghatározó kötése miként bomlik az absztrahálás folytán egy
másfajta — az előbbit nem megtagadó, de azt magában véve vele együtt
fölerősödő — kötéssé: líratartományá.

A Rés utáni bőséges szünet alapjaiban nem változtatta meg a költő
pályáját; az amott látott szervezethez — a tudatosan *könyvvversé*: sorok
közötti fehér szünetté és egybeláncolt diarabok ellágyuló és tiltakozó folyon-
dárává alakított világ — a *Rendhagyó halászás*nak is sajátja. Igazán csak
itt végeztetett el az *átértékelődés*: a korábbi kötetből magával emelte azo-
kat a verseket és érzésvilágokat, amelyek az újabb keletű és feltehetően
nemcsak az eszköztár kezelésével gazdagodó lírában most már végérvénye-
sen elnyerték helyüket. Ha a Rés megszerkesztett könyv volt, a *Rendhagyó*
halászás lineáris emléksora visszafelel rá. A szociális indulat, a kiszolgálta-
tottság és az embert megalázó erőszak elleni tiltakozás a *táj emberét* azon
íbelőszékbe helyezi, honnan a vers magas hangon kicsapódó vándírat: az
elégikus hangra hajló, csipetnyi bánattal és az emlékező szomorúságával
megáldott költő *nem menekülhetsz* = parancsszóva.

Mily furcsán is hangzik Pap Józsefet olvasva a *parancsszó*, a *tiltako-*
zás, mily furcsán az erőszakra erőszakkal, a humánus erőszakával felelő
költő szavainak *pontos rendje*: gépfegyverropogása! A vers élethelyzeteket
szül, az élethelyzetek verset; a monumentum nemcsak *Tisza mente népének*
dolgos keze által, de — akár a vers — szavak gerlebúgásában építődik.
A kimondhatatlan, sokszor befelé nyelt szavakban van a külső és belső —
vajdasági és magánléti — történelem *parttalan vonulása*. S ahogyan a vers-
sel megtisztelt képzőművész, Ács József az időt a tájból kiemeli, éppúgy
Pap József is — mindenfajta portrévers egy kicsit az önarcképből is köl-
csönöz — megcselekszi ezt.

Sohasem csak a topográfiaailag megnevezett (szűkített?) gyermek-
korból, a *Nagyároki dűlőből*, az apától örökségül kapott szavak súlyából
áll össze az *otthoniakat* emlékezéssel példaképpé avató zsánerkép egy-
személyű igazsága. Bárhogyan is álmódózásra csábít a *főveny-csipejű Tisza*,
s lesz költő és táj, szülőföld és a belőle kiszakadt viszonya szerelmesek
egymásért élő-haló kapcsolatához hasonló, a sohasem visszahozható Idő —
kiszakítva magát a reáliák börtönéből — fölismeri a meg nem írható
verset. Amelyet már nem lehet megírni és mégis meg kell írni: melyben
a tér — idő keresztjére feszített vajdasági emlék (benne Laták István földi
bodzája éppúgy, akárrcsak a sokszor megidézett Tolnai Ottó *üvegfalú PL-*
hűtőkocsija) több lesz önmagánál: a minden idegszálával *könyvverset*
író, hallgatás-szünetbe: *köemlők közt önnön tején nőtt* magányba burko-
lódzó költő kitérés-kísérlete. Kitérés az emlékek hálójából, menekülés
egy másfajta, az előbbiekhöz csak nagy áttételekkel kötődő valóságba, a
vers valóságába. Karcos verset, nem-verset, hallgatás-lírat termő korunk-
ban Pap József — szinte törlessként — úgy húzza át, úgy teszi meg nem
történte nosztalgikus visszavágódását, hogy a természeti világ ösidőktől
változatlan rendjét visszafordítja.

*Emlékezetből kél a nap.
Föld alól süt a házra :
Távol ködéből kiszakad.
Szemünket körüljárja.*

A *Tájkép* ellenszegülések: sikerrel megvívott költői csaták eredménye.
A megkülönböztetett hangsúlyt kapó öklömnyi Napként visszasugárzó ház
egyszeri helyből *Hellyé*, a pillanatnyi látványból verset-emléket rendező
minőség alakul; és most már mindegy, hogy valóban meglévő képzőmű-
vészeti alkotás-e vagy csak a *távol ködéből fölsejlő* valamikori élmény: a
semmiből semmibe nézés hívta elő a verset.

Pap József szavainak biztonságát, képi látásának szervezességét a meg-
rajzolt és példaképpül választott, fölköszöntött vagy csak éppen mozaikban
nevén szólított művésztársak: költők, írók és nem utolsósorban a szívbeli

jóbarátként verset vigyázó képzőművészek is alakították. Mindnyájan egyetlen virágot gondolnak szívük ablakában, s a költő szinte fölmagasztosul, ha erre a színességre-elevenségre: művekből megnyilatkozó énjük tisztaságára, *Allásfoglalására* tekint. *Jósága köterhe alatt* nem izzad a vers, nem ficamodik ki a nyelv, nem döccen meg a gondolat, tisztelgő »látogatásai« közül mégis inkább azok a legsikerültebbek, ahol a meglátogatott művész életműve saját gondolatainak tovább folytatására sarkallja. Sáfárny Imre »*Beteg virág*«-ja, virágszirom-karmaival, pillanatot és öröklét, elmúlás és megmaradás között őrlődő vég nélküli tusáival nemcsak szavakba transzformált képzőművészeti alkotás, de a másodlagos — már műalkotás közvetítette — élmény újjászületése. Ugyanaz hevíti, mint a *Nélkül* kiüresedett világát: a valamitől meglopott, *szárnyak nélküli ég*: szabadságkiváncsosság. És B. Szabó György első könyvet még vigyázó tekintete, gondolatainak, látomásainak máig tartó jelenvalósága Pap Józsefet önmaga vállalására ösztönzi. Ezért, hogy a kevés szavú, rideg magányát: börtön-szabadságát fogalmazó költő modern verse és a hazalátogatást, embertársi-szerelmi kapcsolatokat, érzéseket elsoroló élménylira a megalkotás módja és a formakülönbözőségek ellenére sem különül el egymástól.

Az időélményt főlnagyító és a klasszikusra figyelő tekintetnek köszönhető az az áthallás, amely *Az én időm* című költemény kezdő (és egyben befejező) sorát — *Gömbölyűsége lassan elszivárog* — József Attila *Ars poeticájából* eredezteti. Ha az idő Papnál címmé kiemelve *én időmmé* is alakul, túlságosan kicsi a szövegkörnyezetben megtett távolság ahhoz, hogy az *Óda* költőjénél ismert *lassan elszivárog* nem sértene a fülünket.

Pedig Pap József — annak ellenére, hogy kiemelt szavait dédelgeti, más-más helyzetű teherpróbák ellé állítja — *versmondatai* a legjellemzőbbek. Már az is újdonság, ahogyan a cikluscímek alá kerekített »értelmezéseivel« megadja a versek hangulati esszenciáját. A *Résben* még kép és szó — B. Szabó György miniatűrjai és a vele szembe állított cikluscímek — végeztek azt az előrejelzést, melyet a *Rendhagyó halászás* felelgető mondatai. A cikluscímhez kötődő, amazzal nemegyszer kiteljesítő versmondatok némelyike önálló versként is megáll: *Eljutni a mondatlanig napról napra. Éjjel- nappal ólomfoglatban*. Ehhez hasonló remekléseket még olyan versekben (pl. a szerelmes versekben) is olvashatunk, ahol a kemélység gyakran fölenged, s a kiváló sorok közé — *Éjszakája homokszem-ébrenlét* — semmitmondó vagy számtalanszor használt s így megkopott »fényes« szavak kerülnek. (*Vágyak duzzadó folyam ágyai nappalok*).

A *Rendhagyó halászat* szigorúan válogatott darabjai líraválságról regélő korunkban *A vers születése* mellett tesznek hitet. Pap József egy sikoltásba éppúgy beelátja a végtelent, akár a gerlebúgásba. Gondolatai ezért a mondatlanig terjednek — és tovább.

SAKOLCZAY LAIOS

FIGYELMET ÉRDEMLŐ KÍSÉRLET

GION NÁNDOR: *Olyan, mintha nyár volna*.
Forum, Újvidék, 1974.

Mindössze egy éven belül már a második könyv jelzi Gion termékenységét. Míg a *Virágos Katona* nagy elismerésben részesült, addig az *Olyan, mintha nyár volna* eddigi visszhangja nem különösen nagy. Bányai János szerint

e kis kötet visszaesést jelent a szerző munkásságában, részben sikertelen vállalkozást, amennyiben az említett regényt vesszük mércéül. Szerintem a *Virágos Katona* sok szempontból nehezen illeszthető be Gion fejlődés-vonalába, míg novellagyűjteménye annak logikus folytatása. Összehasonlítva e két művet, meggyőződhetünk, hogy a gioni törekvéseknek a rövid lélegzetű novella sikeresebb kifejezője, mint a terjedelmesebb regény. Részben talán alkati adottság ez, de minden valószínűség szerint tudatos állásfoglalás eredménye is.

E novellagyűjtemény olvasása a felületes olvasó számára nem jelent élményt, ha azonban beleniéled, szinte a végtelenbe nyúló távlatok tárulnak fel előtte.

Gion legfőbb törekvése a mondanivaló impresszív és koncentrált kifejezése. Egyebek között ezért is alkalmasabb műfaj számára a novella, és ezért erőtlenedik el és szakad meg gyakran a mesélés folyamata a *Virágos Katona*-ban. Szerzőnk tisztában van azzal, és ezt tudatosan alkalmazza is, hogy a művészi alakítás két fő momentumra a kiválogatás és a tömörítés. Célja, hogy az eseményeket sokkal tömörebben és összefontabban adja elő, mint ahogyan azok az életben megtörténnék. A tömörítés alkalmával gyakran segíti a fantázia, mert olyan helyzetek megjelenítését teszi lehetővé, melyek az életben nem lehetségesek. Gion novellái rövidek, látszólag csak a realista ábrázolás eszközeit tartalmazzák. Nagyon is tisztában van a novella adta lehetőségekkel, a valóságnak csak egy darabját igyekszik ábrázolni, de a lehető legmélyebben. A végső cél a lényeges összefüggések megelevenítése.

Mindegyik novella egyes szám első személyben íródott, gazdagon tartalmaz belső monológot, tulajdonképpen reflexiók sokasága a nagyvilág eseményeire, amelynek a mesélő aktív-passzív résztvevője. Első pillantásra egy-egy novella között nincs is különösebb kapcsolat, alaposabb vizsgálódás eredményeként azonban más megállapítást tehetünk. Kezdjük talán a mesélő alakjával! Tíz novella esetében sikerült a főhóst azonosítanom. Szerintem négy mesélő van jelen. *A galamb*, *Patkányok a napon*, és *A postás, aki egy ujjal tudott fityülni* mesélője egy személy. Egy másik személy meséli a következő novellákat: *Az asztalos és Száraz magok*. A harmadik mesélő *A sziréna* és a *C. O. Holicser, a teknősbéka* című novellákat tolmácsolja, míg *A sziréna* szereplője mint három novella (*Olyan, mintha nyár volna*, *Csillagok minden színben I.* és *Csillagok minden színben II.*) mesélője szerepel. *A szemüveges lány* és a *Szűnyogok és a pályabr* című novellák mesélőjét nem sikerült azonosítanom.

Mint már említettem, az első novellamesélő három történetet mond el, melyek közül időrendben az első a *Patkányok a napon*. Gyermekekori emlék áll a történet középpontjában, maga a mesélő inkább csak jelen van a történetkor, mivel a főhős tulajdonképpen Burai J. Rá talán a bátorság a legjellemzőbb, elkieseríti a patkányok irtása, és a novella végén magatartásával valósággal azonosul a csapdába ejtett patkánnyal. A következő novellában, amely a részeges postásról szól, a mesélő mellett újra Burai J. bukkan fel. A részegség itt mint valami rossz szerepel (bár a beteg szív talán indoklás), amely ellen Burai J. igyekszik bátran felvenni a harcot: meg akarja menteni a postást, de nemcsak a fizikai megsemmisüléstől, hanem az emberit is fel akarja benne ébreszteni. Az első mesélő utoljára *A galamb* című hosszabb novellában szerepel. Ekkor már felnőtt, de a róla nyert kép lesújtó: gondolkodási módja gyerekesen naív (valaha sokkal több volt, voltak ötletei), most már csupán »hereméh« (ilyeneket »irt« Holicser, a rovanirtó?). Mostani gondolatvilágát az olcsó képregények és banális slágerek foglalkoztatják. A képregény hőse, T. T., a cowboy, azért vonzó számára, mert magányos, akárcsak ő. Felbukkan Burai J. alakja is, ki szöges ellentéte a mesélőnek: bátor, a jóért és szépért kiállni mindig kész, míg a mesélő a megtévesztült gyávaság. Az ő félelme a központi motívum e novellában.

A második mesélő szintén nem rokonszenves az olvasó számára. Az *asztalos* című novellában valamilyen elrontott boldogság visszahozhatatlanságának érzése dominál. A mesélőt családások érik, újra boldog szeretne lenni, de már nem lehet: az asztalos nem hegedül neki, Szent Balázs szobrának

letört fejét vissza már nem tudja illeszteni. Agnes emléke felbukkan a *Százraz magokban* is, amely időrendileg később játszódik le. Itt a mesélő erősen izolált, a társadalomból kirekesztett, fél megszólítani egy fiákerest, mivel retteg, megszakad utolsó kapcsolata is az emberekkel. A mesélő tehát itt is magányos, aki keresi az emberi kapcsolatok felvételét.

A harmadik mesélő időrendben először a C. O. Holicser, a *teknős-béka* című novellában jelentkezik. Bár dolgozik, állandó munkaviszonyban van, társadalmilag izolált lény, hiszen Johanna ajándéka, a teknős, orvosság a magány ellen, s az volt a korábban adományozott papagáj is, melyet Johanna a »stranger« (idegen) szóra oktat. A magánytól mindössze egy lépés a félelemig — ezt igazolja e novella. A mesélő tagadja félelmét, de hasztalan. A harmadik mesélő újra *A szirénában* bukkan fel, ismét mint mesélő. Ebben a novellában már teljesen a félelem rabja, Kormos barátja halála óta szinte mindentől fél, külön karikatúragyűjteménye van ijedt emberekről. Félelme valósággal kóros. Szemben áll vele a gépkezelő munkás és annak két gyári társa: Jagics és Bagi.

Az előbbi gépkezelő a mesélője az *Olyan, mintha nyár volna* című novellának. Nagy nyomorban tengődik ijedős barátjával, az egyedüli örömet számára annak ijesztgetése jelenti. A mesélő emberi kapcsolatok hiján és a nyomor áldozataként csak mások félelmét élvezi már. *A csillagok minden szímben I. és II.* hősei tevékenyen dolgozó munkások, közéjük tartozik a mesélő is. Amikor valaki, például Pancsó, az örök utazó, rámutat munkájuk egyhangúságára és kilátástalan jövőjükre, elkergetik körükből. Utána egy egyszerű ember jelenik meg közöttük, ki kitűnően dolgozik és szabad idejét magasugrással tölti ki. Ez valósággal megdöbbenti társait, aztán megtudják, hogy valakije nemrég meghalt. Ez megváltoztatja álláspontjukat vele szemben, és maguk is ugrálni kezdenek. A három »gonosz« más balsorsának hatására valósággal humanizálódik.

Mint mondtam, két novella mesélőjét nem sikerült azonosítanom. *A szemüveges lányban*, amely látszólag tolvajtörténet, a mesélő valaha boldog volt, akárcsak a magányos festő. Bár a mesélő nem barátja a művészetnek és korlátolt gondolkodású személy, a festőnek szívesen lop. A boldog múlt emléke humanussá teszi. *A Szűnyogok és a pályaoőr* mesélője nem rokonszenves számunkra. Tétlenkedő és magabiztos ember, benne szabadulnak el az alantas ösztönök, melyek nem ismernek korlátokat, eltapossák a kiszolgáltatottakat (a szomszédasszony) és kigúnyolják a látzathatalmat (a pályaoőr).

A fentiekben ismertetem a novellák tartalmát, illetve a mesélők státusát. Most arról szólnék néhány szót, milyen eszközökkel igyekezik a szerző mondanivalóját közölni az olvasóval.

Egyik jellegzetessége a tömörítés, ennek pedig szinte elkerülhetetlen eszközei az allegória és a szimbólum. Ezekből a novellákban bőven van, néhányra már eddigi fejtegetéseim során is rámutattam. Gion a kép és jelentés összefüggéseinek megszállottja, képek sokaságát halmozza fel, amelyek jelentése gyakran inadekvát, márpedig a kép és jelentés inadekvát megfeleléje épp az allegória és a szimbólum. Írónk főleg szimbólumokat alkalmaz, azaz a kép és a jelentés sejtelmes, többértelmű.

Lássunk néhány példát! A nyitó elbeszélésben a galamb a szabadság és merészség szimbólumaként értelmezhető, a postás füttye valamilyen fajta humanizmus, a szemüveges lány a tisztaság és szerelem szimbóluma. Vagy: a Szent Balázs-szobor immár visszaigazíthatatlan feje a javíthatatlan tévedést jelentené, a hegedülő és iszogató asztalos az egyszerű boldogság megtestesülése. *A Szűnyogok és a pályaoőr* valósággal hemzseg a szimbólumoktól: egyrészt itt vannak a kiszolgáltatottság és tehetetlenség képviselői (szűnyogok, szomszédasszony, pályaoőr), másrészt a mesélő személyében a gátlástalan gonoszság. A szomszédasszony azonosítása a szűnyo-

gokkal jól sikerült allegória. A sziréna a félelem szimbóluma lenne, a nyár pedig a boldogságé? A *Csillagok minden színben* vágyódás lenne valami emberibb és szebb után? A magasugrás először talán büfeledtető, majd vigasztaló? E kérdésekre tagadó és igenlő válasz egyaránt adható. A gioni képek elemei változnak konkrétizálhatóságukban. Ez bizonyára annak az eredménye, hogy a szerző a valóságot nem értette át teljesen, így az általa ábrázolt világ sokértelművé és titokzatosává vált.

Még egy fontos mozzanat járul ahhoz, hogy novelláiban a fenti viszony alakuljon ki kép és jelentés között: a társadalmi háttér szinte teljes hiánya. Kor és hely nem definiált, a szereplők szociális eredete homályos, világképük vagy egyoldalú, vagy csak körvonalazott. A novellákban több helyen szuggesztíven megjelenített félelem érzése társadalmilag nem motívált. Meg kell említenem azt is, hogy a koncentráció néha túlzott, a zsúfolt kép tartalmi jelentése elvész.

Összegezve a fentieket, megállapítható, hogy Gion legújabb novellás kötete feltételenül figyelmet érdemel. Vajdasági keretek között újszerű megjelenítő módja izgalmas és sokat ígérő. A valóság meghódítására törekszik, de kísérlete nem sikerült teljes mértékben. Remélhetjük azonban, hogy fejlődése jó irányt vesz majd: a kép és jelentés viszonya vagy adekvátábbá, vagy pedig konkretizálhatóbbá válik műveiben, nagyobb teret kap majd a társadalmi háttér, de ugyanakkor megmarad az a sejtelmes és mágiikus valóságábrázolás, amely már most is jelen van legsikerültebb novelláiban. Ily módon bevinné tájunkat a nagy irodalmi áramlatokba, és talán egyszer olyan művel vagy művekkel lépne meg bennünket, amelyek magukon viselik a »varázsos realizmus« bélyegét. Ennek világirodalmi képviselője a kolumbiai Márquez. Úgy érzem, hogy Gionban megvannak a csírái az adottságnak, hogy a vajdasági Márquez legyen.

VARGA ISTVÁN

KÉTKEZI EMBEREK ÉLETE

BRASNYÓ ISTVÁN: *Kialudt tűz; Holdfény.*

Forum, Újvidék, 1974.

Gyermekkorának és a falusi életnek távoli neszeire, fényeire, árnyaira, hangulataira s mindenekelőtt kétkezi embereire figyelve írta meg Brasnyó István fent jelzett két kötetét.

A *Kialudt tűz* a felnőtt, a *Holdfény* a fiatal olvasókhöz, verskedvelőkhöz szól, de akár egy kötetbe szerkesztve szólhatna mindkettő csak az olvasóhoz, az egyetemes emberi lét iránt érdeklődő olvasóhoz; hiszen a kötetekben szereplő ver-

sek és prózaversek lényegében egy tőről metszettek, szinte mértani pontossággal (bár, sajnos, nemritkán ugyanilyen hűvösséggel is) ugyanazt a világot idézik meg, az egyszerű, falusi és tanyai emberek hétköznapijait, ünnepeit, a nincstelen küszködők életét, kis és nagy álmodozásait, vágyakozásait, porba hullásait.

Ilyen értelemben Brasnyó István versei — és könyvekben, folyóiratokban, lapokban közzétett novellái, tárcái — egy nagyjából jól ismert,

öntörvényű világot, a spontán, ösztönös életet élő, nap mint nap egyformán kelő, fekvő, dolgozó, a földeken vagy az állatokkal vergődő, eleső és lábukat megvető természeti emberek világát mutatják be. Általában úgy, hogy a jelzett állapotrajzban rendkívül otthonos Brasnó emlékei mélytengeri mozgásaira, áramlásaira figyelve: szemével, eszméletével, tudatával, érzékszerveivel és fel-fevillanó megsejtéseivel, látomásaival mindig beleütközik a valóság egy-egy darabjába, tárgyába, állapotába vagy jelenésébe, s ez az ütközéspillanat az, amely felszikkasztja benne az ihletet, és jórészt az idő és tér síkjain átható szembesítést, vizsgálódást is megindítatja.

Ha ez sikerül — a kötetekben olvasható verseknek körülbelül a felében —, akkor a látható, hallható, kitapintható, ismert vagy részben ismert valóság faktografikus lejegyzése és dokumentumértékű tükrözése közben az alkotás, a költészet lélekperzselő tüzét is ott érezzük a versekben, emberi sorsokban, mint például a kötet egyik legjobb, legfömlőrebb, szinte filozófikus mélységű versében, a *Jegenyesorban* vagy a *Névsorolvasás* legtöbb darabjában, s ezek közül is főképp a *Rudinszki meg a flóta*, a *Kati*, a *Badoglio*, a *Varga*, a *szíjgyártó*, a *Cvítók*, a *megbizott*, a *Béresné*, a *Barbia*, a *Gusztó*, a *szomszéd*, a *Béla*, a *kisbíró*, a *Ritkánüti*, a *kovács* és a *Hugo*, a *rançhero* című versekben.

Ezek az első személyben előadott vallomások — a későbbi ciklusokban olvasható *Kerékgyártás* és a *Fegyver a konyha szögletében* című prózaversekkel, valamint *A hegedű* és *A traktoros halála* című versekkel együtt — azért szárnyalják felül a többi, mert egyszerű plasztikusak, döbbenetesek, másrészt pedig a pontos megfigyeléseken és feszes leírásokon túl az élet lényeges dolgaira irányítják a figyelmet, a szép emberi igyekezetre, a küzdésre, helytállásra, életre, halálra — s nemcsak az apró, jól elkapott hangulatok kisplasztikai rögzületeire. Mert ezek a líraisággal átszőtt hangulatfutamok csupán a könyvek lapjain maradnak meg afféle meghitt, panteista életképeknek — az olva-

sók emlékezetéből aránylag gyorsan kihullanak, mivel a parázs izzása és a tűz helyett inkább csak a hamut, az egyik hamuréteg alatt a másikat találják, nemritkán egészen nyilvánvaló üresjáratokkal és fénytelen, hideg tükrözéssel. A *Papírforgó*, *A kastély kertje*, a *Sietség*, a *Rövidebb út*, az *Ózek*, a *Kirándulók*, a *Zarándokút* példázza ezt legszemléletesebben, a *Holdfény* című gyermekvers-kötetben pedig *A tanító néni*nek *kisbabája* van és a *Lóverseny* című alkotások, amelyek alig-alig többek verssorokba tördelt prózai leírásoknál. Az előbb említettekben a többszöri variálás ellenére se tud mit kezdeni Brasnó az út és utazás oly sok lehetőségét és gondolatot felkináló »tárgykörével«, képzetével — az utóbbi két versben pedig a rádőbbenés, rácsodálkozás gyermeki élményéből nem tud annál többet kihozni, kivetíteni, mint ami a tények fárasztó és közhelyszerű leírásából ered, holott minden költői megismerés alapja, hogy a visszahatas, valóságábrázolás nagyon is eleven, és ne kódexekre emlékeztető ténylajstrom legyen.

Általában véve azt lehetne mondani, hogy Brasnónak igen jó verscímei, versmagvai — ötletei — vannak, de a kihordásra, a minden ízben megérlelt vers kiteljesítésére kibontakoztatására s a felszín alatt ott lappangó tragédiák kivetítésére — a már bevezetőnkben említett darabokon kívül — nemigen törekszik, Ehelyett, szinte önkontroll nélkül, mindent papírra vet, gépies automatizmussal ontva magából a közölhetőség mértékét, vagy a tisztes közepszert éppen csak megütő verseket, de nem úgy azoknak a mély tűzű, kemény veretű verseknek a sorát is, amelyek valami igazán fontos dologra összpontosítanak a gondolatait, vagy a miénket.

Pedig ha a jó beleélő képességgel megmintázott kétkezi embereiről, a *Sodort dohányunk füstől* című prózai költeményében úgy véli is, hogy esetleg nem tudják, léteznek-e egyáltalán fontos dolgok a földön, az életben — neki mindenképpen tudnia kell e fontos és ki nem mondott dolgok létezéséről, és ismernie is kell őket: a megénekelés, a rostálás szigorúbb, illetve jóval szigorúbb

mércéit alkalmazva rájuk. Mert ellenkezőleg, ha emlékezéseinek bőszgávarában végül is minden neszt, villanást, futó hangulatot egyformán fontosnak tart, egyformán lejegyez Brasnyó, akkor az egyazon szinten mozgó, s előbb-utóbb monotonná váló verszuhatagjaival éppen a lényeges dolgokról tereli el a figyelmet, s előlük fedi el a fényt is, a levegőt is, ami pedig egyetlen — magára valamit is adó — költőnek sem lehet a célja, hiszen egyetlenegy fűszál vagy fa kinagyításával sem szabad azt a sokat emlegetett erdőt, ez esetben az élet erdejét eltakarni...

Ezért is a hétköznapi költészetét Jean Follain-i következetességgel és tudatossággal építő Brasnyónak nem az apró rejtelmekre és rezzenésekre kellene vitathatatlan energiáját és tehetségét összpontosítania, hanem inkább azokra a nagy költészethez méltó felfedező utakra, amelyekről a falu és a tanya világából, vagy akár az ekevas hasítottá barázdából is távolabbi tájakra, az egyetemes emberi életre nyílik kilátás. Valahogy úgy, ahogy a *Jegegyesor* című, antológiai értékű versében is oly tömören, oly sokat mondanóan kifejezte:

*»Ugyanaz az égbolt és ugyanazok
az emberek,
évszakok váltakozása,
de hol van már az a kéz,
mely megásta a facsemeték fészkrét;
az ember,
aki tenyerével végigsimított arcán,
hogy átmentve magát
az időn,
verejtékét letörölje.«*

Igen, átmenteni magunkat az időn, ez a feladatunk. Az alkotónak, a költőnek még inkább, hogy múltunkkal jelenünket, jelenünkkel jövőnket segítsük elő — anélkül, hogy az a jövő, ahogy Brasnyó is mondja, »a visszájára fordulna«.

Brasnyó mindkét kötete jó olvasmány, ám igazán akkor menne eszményszámba, ha az Illyés Gyula említette emlékek »kacat-tengeréből és ószer-halmából« a rendteremtés szándékával csak a legfontosabbakat émelte volna ki, azokat, amelyek nemcsak eszközei és leltári kellékei a kisémberek — szegény rokonok, flótások, csúf lányok, szíjgyártók, béresnők, bakterok, kocsisok, bognárok, pálinkafőzők, kisbírók, juhászok, kovácsok, földművesek, napszamosok, özvegyasszonyok és mesze földre szakadt rancherok stb. — életéről, sorsáról szóló létmegnyilvánulásoknak, hanem egyúttal a legmélyebb, legcsupaszabb, legdöbbenetesebb feltárásai is annak, ami itt

van vagy itt volt karnyújtásnyira tőlünk, vagy amit a szegénység ugyancsak súlyos homokpoggyászaként mi is magunkban hordunk még...

Persze az értő, szigorú válogatás közben nem annyira a csalhatatlan patikamérlegre lett volna szüksége Brasnyónak, mint inkább arra, hogy a világgal való azonosulásai közben sohase elégedjen meg az első lát-szateredményekkel, és sohase ragadjon le az ismerkedés, a leltározás szintjén, hanem a *Szitkozódás* című vers gyermekhősének példájára a gondolata is mindig úgy világítson, mint a téli hajnalban — a lélek!

Ellenkezőleg, szép eredményei és erőteljes szociográfiai ihletettsége ellenére is, egyfajta jó értelemben vett couleur locale-os hangulatköltészet marad ez, jóllehet költőjük, semmi kétség, jóval többre hivatott, mint hogy csak a táj, a bácskai táj ölelésében élő emberek apró titkait lesse meg, vagy keresse.

SZÜCS IMRE

RITKA VENDEG A JÓ GYERMEKVERS

SZÜCS IMRE: *Papírsárkány.*

Forum, Újvidék, 1974.

*Lantunk nyögesztő, félmázsás teher, mely
úgy zeng, mint jégzajláskor a folyam
s nem pengi ki a habzó, fürge csermely
ezüst kövek közt zirrenő nesztét.
Pedig be szép a könnyű, halk beszéd!*

(*Dsida Jenő: Tarka-barka strófák*)

Ilyen ezüst kövek közt zirrenő nesztét a vajdasági magyar költészetben is csak elvétve fordul elő. Fehér Ferenc *Az én nyuszim*, *Szeptemberi útravaló* és *Brasnyó István Égi laboda, Kései csillag, Holdfény* című kötetében kívül nehéz gyermekversgyűjteményre bukkanunk. Megilleti tehát a *Papírsárkányt* a ritka vendégnek kijáró szívélyes fogadtatás.

Ha gyakrabban jelenne meg nálunk ilyen kötet, a kritika is gyakorlottabb kézzel forgatná ezeket a ládafiából előkerülő »herkentyűket«. Herkentyű? Tündéri epigramma néhány soros hozzászólás az élethez. Fűtyülő vagy bűgőcsiga. Ajándék a gyerekeknek. Benne nyelvi invenció, hagyományaink, vidékünk: *Ábécé, Csigahívogató, Ökörnyúl*.

Mit akar ez a költő? Tanítani? Tárulkozni? Vagy csak épp élvezni a rímfaragást? Inkább: körülnéz, szemlélődik, figyel, emlékezik. A mulandót is menti: csinnadrattára lépegető, katonákkal együtt masírozó gyerekeket ki lát ma már, ha csak nem operaszínpadon, Bizet zenéjében gyönyörködve.

A nyelv azonban még nem simul úgy a tenyerébe, mint a sok munkától fényesre koptatott kapanyél, és nem pezseg a mélyből, mint valami csodálatos forrás, amely a homok ezüst szemcséivel rajzol pávakarkat az átlátszó vízbe.

Tetoválás ez a költészet, külszíni fejtés? Se nem lignit, se nem antracit, de baráti barnaszén, melynek melegénél jégcsapot olvaszt a gyerekek.

Mit szeretek? — hangzik a kötet-
indító vers címe. Azt, hogy nem iz-
léstelen. Ellenére az itt-ott előfordu-
ló erőltetett rímnek, mint például a
Napkeltében (Ki mondja meg, szed-
tevette, hol van? / Dunna alatt,
vagy tán Borneóban?), édesebbre si-
került iznek (*Mondóka*), közhelynek
(*Altató*).

Az is többször fölvetődik az ol-
vasóban, hány éveseknek szánták a
könyvet. Magunknak kell válogat-
nunk? Egyes versek túlgűrűznek a
gyermeki lélek érthetőségi vagy ér-
deklődés határán. Fel nőtteknek va-
lók (*Csinn, bumm zenekar; Hívoga-
tó; Papírsárkány*).

Rímek uralma. Az. Hiszen gyer-
mekversekről van szó, tehát a rím
éltető elementum. De... néha a tisz-
ta gondolat fejét kényszeríti járom-
ba.

*Körben álló kislányok,
Elvarázsoltt királyok.*

A kislányok királyok?

A gyermekversekben előforduló
szavak gyakorisági mutatóját szin-
tén szükséges volna tekintetbe venni
egy-egy kötet bírálatakor. *Szelence*,
potyadék, donna. Még a közepsőnek
hangzása, hangulata és helye a *Vá-
sáron* című versben kedvezően befo-
lyásolja a szó megértését, de a *sze-
lence* felsorolásba csöppent, s így
versen túli magyarázatra szorul. Új-
ra fölmerül a kérdés: hány évesek-
nek is szól a kötet? A *szelence* tün-
dérmesékből is lehet ismert szó,
vagy a fölolvadó szülő is szolgálhat
magyarázattal. És miért ne csapna

túl a szokványoson a szokincs? Igaz. De a gyermekversírás hódító munka is: versolvasóvá nevelés. Az ismeretlen pedig nem mindig vonz, sokszor taszít is.

Mivel hívogatja a *Papírsárkány* az olvasót? Nyelvi játékoságra, ötletre épülő verseivel (*Ábécé, Gondolat, Békák, Kiment a ház*) és azokkal a darabokkal, amelyek segítenek a gyereknek helyét megtalálni a vi-

lágban (*Mindennapi kenyérünk, Ott-hon és haza*).

Érdekes és sok tanúlással szolgáló könyv Szűcs Imre gyermekvers-kötete beleértve Stefan Oszkár illusztrációt is, amelyeknek dinamikája, humora jó kiegészítő, csak a szinkombináció ne lenne végtelen végig minden vers alkalmával oly monoton: bíbor, narancs, fekete, szürke, barna.

VIRÁG ÁGNES

GÖRÖNGYÖS UTAKON JÁRVA

NAGY SÁNDOR: *Dombó*.
Forum, Újvidék, 1974.

Egy alkalommal, jó pár évvel ezelőtt, amikor az egyik nagyobb szabadkai művelődési intézmény más helyre való költöztetése körül folyt a vita, elhangzott az a vélemény is, hogy adott esetben könnyebb egy jelentős ipari vállalatot más helyre áthelyezni komolyabb megrázkódtatás nélkül, mint — mondjuk — egy jól bejáródott múzeumot. A kijelentést a jelen levő illetékesek kétkedéssel, értetlen mosollyal fogadták és komolytalannak vélték. Pedig az azóta eltelt idő az óvatossabbak álláspontját igazolta. Több-szörösen is.

Míndez Dombóval és a Dombóhoz hasonló dombókkal kapcsolatban jutott eszembe. Olyanformán, hogy még akkor is, ha megvan-nak valamilyen nagyobb szabású, régen hasznosnak és fontosnak tartott akció megindításához a társadalmi feltételek, sőt — ami nem fordul elő gyakran — a szükséges anyagiak is, nem biztos a siker. Nem biztos, hogy az eredmény a kívánt lesz.

A fentiek nagy részben vonatkoznak a most megindult *Kövek* sorozat első kötetére is, amely Nagy Sándor újvidéki képzőművész-régész ismertetését tartalmazza a Fruška

Gora északi lejtőjén egykor virágzó kolostorról. Arról a kolostorról, amelyet mintegy tíz évvel ezelőtt fedeztek fel — amikor római épületmaradványok után kutatva monumentális középkori profán és vallási épületek romjai kerültek felszínre —, de amelyeknek művészettörténeti és művelődéstörténeti szerepéről csak most kezd az első számottevőbb ásatások után nagy elismeréssel nyilatkozni a közép-európai román stílusú művészet néhány beavatott, kiváló ismerője. Ezek a komoly tudósokra nem éppen jellemző fenntartás nélkül állítják, hogy a lelőhely jelentősége már az eddig előkerült leletek alapján is túlnó tartományunk határain, és hogy igazán megérdemelné a kellő megértést és támogatást.

Hogy a *Kövek* szerkesztőinek választása, amikor Dombó mellett döntöttek, helyes volt, kétségen felül áll. De hogy az újszülött túlságosan sok kívánnivalót hagy maga után, az is vitathatatlan. Olyan hibákkal, hibák sorozatával találkozunk benne, amelyek helyenként nemcsak rontanak a könyv mondanivalójának lényegén, hanem egyszerűen megkérdőjelezzik a kiadvány megjelenésének szükségességét is. Természetesen: ilyen formában!

Mert a hibák lépten-nyomon szemünkbe ötlenek mind a szövegben (tartalmi, helyesírási és nyomdai hibák halmazai), mind a forrásmunkák felsorolásánál is (megbocsáthatatlan hibák, mert mi sem könnyebb, mint helyesen átmásolni valamit), vagy — hogy tovább soroljuk a fogyatékoságokat — a fényképek minőségét nézve, a klisék kidolgozását és elhelyezését vizsgálva is. Egyedül a külalak az, amit egészében véve jónak fogadhatunk el.

Mi a tanulság? Azt hiszem, hogy a tapasztalt hibák legnagyobb része az írásunk elején felvázolt nézetekben gyökerezik. Abban, hogy a nagy megszokítások és visszafejlődések korszakai alatt keletkezett lemaradásokat csak nagyon nehezen lehet a megfelelő színvonalon pótolni. (A két világháború között szinte teljesen megszűnt a mai Vajdaság területén a múzeumi mozgalom és a tárgyla-

gos tudományos publicisztika. Azon túl a régészet, a művészettörténet, a néprajz stb., a publikálás tekintetében még ma is kis lehetőségekkel rendelkezik. Még a szerb nyelvtérületen is, a nehézségek pedig még nagyobbak, ha valaki magyarul óhajtja eredményeit közölni. A Léttünk és az Üzenet létrehozásával némileg enyhült a probléma, de még ma is hiányoznak azok a porondok, ahol az egyes humán tudományágak ambícióktól fűtött képviselői élesíthetnék tollaikat, ahol a közvélemény jelenlétében próbának vehetnék alá gondolataikat, eredményeiket. Egyszóval azok a terek, ahol a kristályosodás, a válogatás, a csiszolás folyamata elfogadható és hagyományos légkörben és módon folyik. Hiszem, hogy ezek azok a »felépítmények«, amelyek nélkül az érintett kérdések csak melléfgások kíséretében, sok nekifutás, botlás árán oldhatók meg.

SZEKERES LÁSZLÓ

SZÜNTELEN HAZAVÁGYÁS

DRAGUTIN TADIJANOVIĆ: *Kései arató...*

(Válogatott versek 1923—1970)

Forum, Újvidék, 1974.

Azt mondja Reymont: A parasztk a földet soha nem tudják elfeledni, és még más környezetben élve sem tudnak elszakadni tőle. Bárhová sodorja is őket az élet: erdőbe, hegyek közé, tengerpartra, világvárosok kőtáblákkal borított utcáiba, ébren és álmukban mindig ott lebeg egy vízió. Elmosódhatatlanul. Mindegy hogy hol, még a leghullámabb vagy legtárajosabb konfigurációt is ki tudja simítani lágy, szelíd termőfölddé, melyen búzakalászok hajlonganak, parasztk verejtékeznek, és az élettől mit sem kövételő anyák szótlanul dolgoznak, szülnék, nevelik az elkövetkezendő emberöltő számára az új nemzedéket.

Dragutin Tadijanović mindennek a megtestesítője; ilyen értelemben a honvágynak, a szüntelen hazavágyásnak, a gyökerektől való elszakadást nem ismerő léleknek — életérzésében, természetesen verseiben is — egy sajátos költői megnyilatkozása. Élete is, költészete is a végtelennek tűnő sík vidékből, a szlávón vidékből hajtott ki egy pici kis faluban, melynek nevét ő írta bele az időbe. Örök hűség, soha nem csüggedő ragaszkodás kellett ahhoz, hogy a nagyváros utcáin, sikátorai-ban, az égyetemisták nyomorlakásainak picién, s később, az alkotásai-ban kilombosodó poeta ébrenlétében és álmaiban a távoli Rastušje fal-

vának képe derengjen fel újra meg újra, mindig más és más képekben, színekben, alakokban: életekben.

A föld igazi fia soha nem tud elszakadni a barázdáktól, a rétektől, a kócos ligetektől, a jámbor barmoktól s a lelket felvidítő mezei énekmadaraktól, éppúgy, ahogy magában örökre őrzi azoknak emlékét,

akik néki életet adtak, azokat, akik a családi körben lelkének részei voltak: azokat, alkikkal egy és oszthatatlan közösségben élt kora ifjuságától kezdve érett koráig, amikor már csupán emlékezetében elevenednek fel ezek a képek.

Így pillant vissza a szlavóniai kis falu felé:

*»Az égbolt kékszín vászon.
Amelyre egy kéz láthatatlanul
új meg új képet rajzol szüntelen:*

*Nézd csak, ott, az ég alján, fehér gyapjas
Juhnyáj legelészget édesen.
Hol a pásztoruk?*

*Bíborszín virág nyúl föl
Illatosan
Az égig.*

*A mennyei legelőkön
Az én drága szülém
Terelei juhait.»*

Nehéz lenne felsorolni, hogy ennek a mélyről jövő nosztalgiaának hány- meg hányféle megnyilatkozásával találkozunk Tadijanović költeményeiben. És mindenik úgy hat, hogy képeivel, alakjaival együtt él, de nemcsak együtt él velük, hanem nem tud és nem is akar tőlük szabadulni. Még akkor sem, amikor bolyong Európában s ezer és ezer kilométernyire eltávolodik szülőföldjétől.

Ezért legtisztább hangú a lírája akkor, amikor hazai talajon mozog, mert élményforrásai innen buzognak fel. Magányos lélek: életében, talán a föld üzeneteként, van valami, ami örökre magába zárja. Ez

finoman kihallatszik a költészetéből is, még ha a legfojtottabb hangon is szól a strófáiban. Mint majd húsz évvel ezelőtt, amikor Mirko Božić lenyűgöző erejű operaáriái után (Božić ifjúkorában Splitben operaezenes volt) elszavalta szlavóniai költeményeit. Azon a napsütéses tavaszi délelőttön mindössze nyolcan voltunk a palicsi szabadtéri színpadon, de ez a rögtönzött kis művészi műsor örökre emlékezetünkbe vésődött. Tadijanović költészete a szabadkai irodalmi est és a palicsi kirándulás után minden rezdülésében a mi költészetünké vált. Városunkat, Palicsot, Bajmokat, Csantavért övező földjeink is ilyenek, ahogy ő írja:

*»A patak hosszán illatoznak a virágzó almafák;
A kolomp mind hangosabb a tehenek nyakában.*

*A közeli alacsony cserjésből
Apám füléig elér
Egy madár csattogása...
Rá sem hedért.*

*Apám csak szánt, az eke mögül kiabál a lovakra,
Így aztán azt se vette észre,
Hogy a két ló árnyéka az egész szántásra rávetődik,
A barázdákból meg száll föl az égbe a pára,
Mint ritkamivű füstölőkből a tömjén.»*

Falujából rég elszólitotta a városi élet, s ezt néha kesernyés hangon panaszozza is verseiben. Mert számára többet jelent a sík vidék csendje, mint a nagyváros zaja, a történelmi napok hullámverése, a távolból idehallatszó fegyvercsörgés.

tése. Ő legjobban szeretné megállítani a napot, hogy ne kússzon föl az égre, s amikor a háborús gyilkosok ellen élesen kiált, akkor is az érzelmesség meglágyítja hangját, mert utána ugyanabban a versben azt mondja:

»Boldogok, akik nyugosznak a kőlapok alatt,
E zöld virulásban, rég elfeledve,
S nem nézik a hegyeket, s nem hallgatják
A tenger moraját és az ember sírását.

A mélyről jövő vád erősebb benne, mint a hangos harci készség,

mert nemegyszer megkérdőjelezi azt, amit az emberben gyengének érez:

»Elviselheti-e még mindig az ember
A nyomort, a megaláztatást, a gaztettet,
S örvendhet-e nemzedékeknek,
Hallgathat-e szél neszére
És madarak dalára?«

De mégis!... Ezt mondja Goran sírfeliratában:

»Látjátok-e? Nincs már bennem rettenet.
Erős vagyok, mint a föld, mely szült, akart,
S örök, akár a föld, amely betakart.«

Ha terjedelmében igen szűkre szabott is ez a rastušjei dombokat, legelőket s a tér végtelenjét idéző verseskönyvecske — mert majd fél évszázad terméséből többet is kaphattunk volna —, így is nyereség számunkra ez az egy csokor Tadijanović-vers.

Fehér Ferenc, a költő, műfordító szintén a föld fia. Ezt kiérezni e

kötet verseinek majd minden sorából. Olykor úgy érzem, hogy amit itt ad, nem is fordítás, hanem a szó nemes értelmében átköltés, mintha »derékig földbe ásva« ő maga is tűnődne Rastušje dűlőútjai szélén, hallgatná a fűrjek szárnysuhogását, és újra átélné a szlavóniai költő életét a vergődésekkel teli kanászkorától kezdve egészen az Aranykoszorúig.

LÉVAY ENDRE

ÁLOM ÉS VALÓSÁG

IVO ANDRIĆ: *A lőportorony.*
Forum, Újvidék, 1974.

Álom és valóság, képzelet és álmodozás, serdülő fiúk és leányok sejtelméi, félelmei és felismerései, öröme és szenvedése tárul elénk a

nemrég elhunyt Ivo Andrić gyermekekről szóló elbeszéléseiből. A *lőportorony* mind a tizennégy novellája (a *Siman jobbágy története* cí-

mű történelmi tárgyú és az *Aska és a farkas* című állatmese is!) a szorongó várakozással teli lélek egy-egy sordsdöntő élményét írja le, valamilyen váratlanul előállott, a mindennapi élettől elütő helyzetben. A történetek színtere, sőt néha főszereplője itt is, mint Andrić annyi más művében: Bosznia.

Jellegzetesek az okai ezeknek a nem mindennapi eseményeknek. Ilyen például az ismeretlen, különös ember megjelenése, aki a gyermekben félelmet kelt, de kíváncsiságát is felébreszti, elriasztja és vonzza is egyidejűleg. Mint például a *Mila és Prelac* című elbeszélésben Prelac, az idegenből odavetődött csavargó, akibe zuhlott életmódja ellenére is szerelmes lesz a szép és büszke Mila. Vagy a *Haragban a világgal* címűben a »gyanús ember«, aki a kisfiú képzeletét annyira foglalkoztatja, hogy az majd bepusztul a vágyba, hogy ő is bejuthasson a gyanúsak és megbélyegzettek rejtelmes világába. Az *Aska és a farkas* című állatmesében ennek a rejtélyes és veszedelmes villágnak a megtestesítője a ravasz és vérszomjas farkas az ártatlan Aska barival szemben.

Döbbenetes felismerés következhet valamilyen ártatlanul elszenvedett igazságtalanságból: Siman jobbágy hiába keresi igazságát az oszt-rák tisztviselőknél a régi török törvénnel szemben (*Siman jobbágy története*); a lőportoronyban gondatlanul játszó kisfiú megismeri az élet kegyetlenségét, amikor játszótársa hirtelen komolyan ütni kezdi (*A lőportorony*); a gyermekkor halálát jelenti annak a kisfiúnak a felismerése, akit társai azért néznek le, mert nem tudta megütni a menekülő zsidó kisfiút (*Gyerekek*); ártatlanul szenved az a kisfiú is, akit apja társa vétkéért vert meg (Az

ablak) és az a diák, akit tanára gúnyos szavai úgy megrendítenek, hogy elejti és így akaratlanul megromálja a könyvtári könyvet (*A könyv*).

A képzelet világában játszódnak le *A panoráma* című elbeszélés eseményei a távoli városok színes, plasztikus képei nyomán. A kiránduló gimnazista fiú képzeletét egy romok között talált horgas szög, kampó ragadja meg, s egy tragikus végződő, balladaszerű középkori történetet sugalmaz neki (*Kirándulás*). Múlt és jelen találkozik a *Diákturisták* című elbeszélésben: Olga diáklány álmában megjelenik Damad Ali pasa, s mesél neki szomorú sorsáról, a csatában való eleséről. *A parton* című novella folyóparti álmodozást ír le, emlékeztet az első szerelemre az idegenből jött, különös kislány iránt.

Az ellentmondásokkal teli, titokzatos, szép és szegény Bosznia a főszereplője *A kigyó* című novellának, amelyben Agatha és Amália, a két előkelő bécsi lány a kigyómarta kis bosnyák pásztorlány sorsán keresztül ismeri meg Bosznia nyomorát. *A Levél 1920-ból* az idegenből Boszniába került család fiának a története, aki elmenekült a »gyűlölet« elől, Bosznia különböző népeinek egymás iránt táplált gyűlölete elől, de aki mint orvos az idegenben a jugoszlávokat ingyen gyógyította és a spanyol szabadságharcban esett el.

Lírai hangvétel, nemesen egyszerű, közvetlen nyelvezet, mély lélektani mondaniáló jellemzi ezeket a gyermekekhez és felnőttekhez egyaránt szóló elbeszéléseket, amelyeket Csuka Zoltán, a jugoszláv irodalom kiváló ismerője, Andrić első fordítója ültetett át érzékletesen magyarra.

KOVÁCS MÁRTA

TÖRTÉNELEMÍRÁS — SZÉPSÉGHIBÁKKAL

SAROSÁCZ GYÖRGY: *Magyarország délszláv nemzetiségei.*

Különnyomat a Népi kultúra — Népi társadalom 1973. 7. számából.

Sarosácz György nagy szorgalmú és nagy tehetségű múzeológus Mohácson. A Kanizsai Dorottya Múzeum vezetője. Elévülhetetlen érdemei vannak a magyarországi délszlávok tárgyi történelmi és tárgyi néprajzi anyagának gyűjtése területén. Ha a mohácsi múzeum idővel hivatalosan is a magyarországi délszlávok történetének és néprajzának gyűjtőjévé válik, úgy ez Sarosácz soha el nem múló érdeme lesz.

Sarosácz azonban, amilyen tehetőséges múzeológus, annyira nem történész, noha ezt a tevékenységét is hihetetlen szorgalommal végzi. Hiszen idézett művének magyar szövege mindössze 18 oldal. Ezen a 18 oldalon 57 műre 155 alkalommal hivatkozik. Pontosabban 57 műből 155 alkalommal idézi! De honnét és miből. Felsorolom: A legrégebbi mű 1845-ből származik és 1900 előtti 9 mű. 1900-tól 1914-ig 6 mű, 1923 tól 1938-ig 8 mű és végül 1940-től 1969-ig 24 mű. Két műnek nincs meg a kiadási éve. Végül Ferdo Šišić polgári horvát történész műve, melynek első kiadása 1847-ben jelent meg, de a szerző az 1962. évi változatlan kiadást használta. És végül a monarchia történészein keresztül, Szerbia és a második világháború előtti magyar és délszláv, valamint a második világháború utáni, ugyancsak magyar és délszláv történelemkönyvek sora! A felhasznált munkák sorában egyetlen szerepel, amely történelmi kútfőket közöl (*A magyar honfoglalás kútfői*. Bp, 1900), a többi történelemkönyv vagy dolgozat. Valamennyi valamilyen, a legtöbb esetben nem marxista kritikai történelemszemléletű mű. De meg kell említenem, hogy a szerző a forrásművek idézése kérdésében nem megbízható, pedig Danilo Uroševićnek tesz szemrehányást, hogy *A magyarországi délszlávok története* című könyvében *A sokákok és bosnyákok* fejezetet *A Pécs környéki bosnyákok népviselete* című szakdolgozatomból másolta át, hivatkozás nélkül.

Marx tanítása szerint a népek nemzetté válása a kapitalizmusban történt. No Sarosácz György már VII—VIII. században ismer nemzeteket! (?). No de lehet, hogy ez fogalmazási hiba, amint a szövegből kiderül, hogy szlávokra gondolt, de szlovéneket írt!

Dolgozatának alapvető hibája, hogy felvet ivotosan néhány kérdést, de nem oldja meg. Hiszen a történészek körében két csoportról beszélhetünk a magyarországi délszlávok történetével kapcsolatban. Az egyik azt hirdeti, hogy a napjainkban itt élő szlávok őshonosak. A másik csoport később betelepülökként tartja nyilván. Sarosácznál ez a probléma nem is vetődik fel. Vagy legalább is elmosódik. Sarosácz kicédulázott csaknem 60 könyvet és dolgozatot. És csak azt idézi, ami kedvez a délszlávokra vonatkoztatva. Nincs kritikai véleménye a felhasznált művekről. Pedig a történelemírás egyik alapvető feladata a felhasznált irodalom kritikai feldolgozása. Napjainkban és szocializmust építő országban illik marxista kritikai szempontot alkalmazni. Erre annál is inkább szükség lett volna, mert Sarosácz az idealista idézeteket egyenértékűnek vette a marxista igényekkel. Annak bizonyítására, hogy összekeveri az őstelepes és a letelepedett kérdést, a közlemény 380 oldalán ezt olvassuk: »A Magyarországra *költözött* délszlávok helyzetéről...« Gyakorlatilag Sarosácz ismerteti a délszlávok letelepedését Pannoniában. Hiszen végül is megjegyzi:

»A hazánkban élő délszlávok horvát és szerb etnikai csoportjait semmi esetre sem tekinthetjük a honfoglaláskor itt talált szlávok egyenes utódainak, hanem jövevényeknek, akik a történelem különböző évszázadai alatt jöttek be önként, hívásra vagy kényszerből, és egy szűk őslakosságra települtek le, amely a nagy migrációk során teljesen felszívódott.«

Végül a következőket mondja:

»A mai etnikai csoportok több történelmi rétegből alakultak ki. Különösen vonatkozik ez a Duna-Tisza közére és a Baranyában található délszlávokra, ahol a gyakori helyváltoztatáson túl az egymás mellé vagy egyazon helyre történő letelepedésen, a válás megváltoztatásán kívül, az új környezet is hozzájárult az etnikai kép kialakulásához. Valamennyi etnikai csoport magán viseli volt szűkebb hazájának a jegyeit is.«

De nézzük meg, Sarosácz György hol talál ma Magyarországon délszlávokat. Hiszen ez a dolgozat legértékesebb része, amit jó átvenni, hiszen további kutatások során legalább ez nem vitás:

1. HORVÁTOK

a) BUNYEVÁCOK: Egy etnikai csoportot alkotnak, lakóhelyük: Baja, Bácsalmás, Csávoly, Csikéria, Felsőszentiván, Gara, Katymár, Vaskút és Mátételek.

b) SOKÁCOK: Négy etnikai csoportjuk ismeretes:

I. Bácskai sokácok: Hercegszántó (a többi falu Jugoszláviához tartozik).

II. Mohácsi sokácok: Mohács és Mohácsi-sziget.

III. Falusi sokácok: Nagykozár, Magyarsarlós, Lothárd, Birján, Olasz, Belvárdgyula, Monyoród, Versend, Lánycsók, Töttös, Erdősmárok, Maráza és Kátoly.

IV. Dráva menti sokácok: Kásád, Alsószentmárton és Beremend.

c) BOSNYÁKOK: Áta, Kökény, Németi, Pécsudvard, Pogány, Szalánta, Szemely, Szökéd és Szőke.

d) EGYÉB HORVÁT CSOPORTOK:

1. Dráva menti horvátok: Dravasztára, Révfülu, Drávakeresztúr, Felsőszentmárton, Lakócsa, Potony, Szentborbás és Tótújfalu.

2. Dráva menti horvátok »A«: Berzenye, Bélavár, Vizvár, Heresznye, Babócsa, Bolhó és Tarony.

3. Somogyi horvátok: Tótszentpál, Táska és Buzsák.

Muraközi horvátok: Murakeresztúr, Tótszentmárton, Tótszerdahely, Semjénháza, Petervente, Fityeháza, Légrádegy, Belezna és Molnári.

5. Nyugati-gradiscsei horvátok: Narda, Horvátzsidány, Peresznye, Ólmod, Felsőcsatár, Szentpéterfa és Horfátlövő.

6. Nyugati-gradiscsei horvátok: »A«: Bezenye, Fertőhomok, Hidegség, Horvátkimle, Kopháza és Und.

2. RÁC-HORVÁTOK: Bátya, Dusnok, Érd, Ercsi és Tököl.

3. SZLOVÉNOK: Alsószölnök, Apátistvánfalva, Felsőszölnök, Kétvölgy, Rábatótfalu, Szakonyfalva, Orfalu és Óriszentpéter.

4. SZERBEK:

a) Mohács és térsége: Mohács, Lippó, Illocska, Magyarbóly, Viltány, Somberek, Sáros, Erdősmedcske, Medina, Borjád, Nagybudmér.

b) Békés—Csongrád: Deszk, Szóreg, Újszentiván, Magyarcsanád és Battonya.

c) PEST és KÖRNYÉKE: Budakalász, Csobánka, Lórév, Ráckeve, Százhalombatta, Szentendre, Tököl, Szigetcsép és Budapest (kétfélmillió lakossal, köztük 500 szerb).

Tudomásul kell azonban venni, hogy az etnikai elnevezéseknél a szerző nem valamely tudományágat vett segítségül, hanem a nép által használt megkülönböztetést. Hiszen az etnikus jegyek ismertetésére nem tért ki.

Észrevételeink nem csökkentik Sarosácz György érdemeit, aki rendkívüli szorgalomról tett tanúbizonyságot. Ilyen szívós és óriási munkát csak népét szerető ember tud elvégezni. És gyakorlatilag jó szolgálatot tett az olvasónak, hiszen egy sor régi és már nagyrészt elfeledett olvasmányra hívta fel ismét a figyelmet.

DÁNIEL GYÖRGY

IVÁNYI ISTVÁN

VISSZAEMLEKEZÉSEIM ÉLETEM FOLYÁSÁRA

(Önéletrajz)

Ez a röpké életrajz — amely egyben nagyon szerény hangú, őszinte és igaz vallomás — Szabadka szellemtörténetének első jelentős szárnypróbálgatását tárja elénk. Egy ilyen határtalanul önzetlen, az áldozatos munkától még a legmostohább körülmények között sem visszariadó lélek egyszerűbb hangvétellel talán nem is tudta volna megírni élete történetét.

Ritka érték ez a szerény kis könyvecske, mert intim fejezeteiből nem csupán Szabadka város története írójának életrajzával ismerkedhetünk meg, hanem apró, részletekbe is bocsátkozó fejezetei mögül kirajzolódik a századforduló előtti és a századforduló kisvárosi polgári társadalmának életrajza is. Iványi István talán éppen azért írta meg egy tanár ember mindennapjait, hogy ezekben a kortörténeti képekben — ha nem is elmélyülő elemzéssel, csak a társadalmi osztályok határvonalait érintve — fölfedje azt a filiszteri közönyt, a dzsentri vagy parvenü köröknek azt a közönyt és zárkózottságot, amely a szellemi élet kibontakozásának szinte megkövesedett akadályja volt.

Iványi István nem riadt vissza ezektől az elháríthatatlannak látszó akadályoktól. A kezdeményezések embere volt. Mindig újabb és újabb vállalkozásokkal igyekezett feltörni a terméketlennek minősített szabadkai ugart, mert hitte, hogy ebben a felszínes jóléttől tespedő városban is lehet emberi összefogással olyan testületeket létrehozni, melyeknek nem a kártyacsata és a dáridó a kiélési formájuk, hanem az, hogy széles és szabad munkaterületeket biztosítsanak a művelődési tevékenységek számára. Ezek közé a kezdeményezések közé tartozott a kaszinó, a közkönyvtár, a történelmi társulat, a monográfiai bizottság, a szabad líceum, amelyeknek megalapítását a teljes embert követelő tanári munka mellett is elsőként ő javasolta a város vezetőinek, s volt annyi ereje hozzá, hogy a gáncsoskodások és abban a korban a mi vidékünket annyira jellemző nemtörődömség ellenére is megvalósítsa terveit. Egy élet árán annyi értékes adatot gyűjtött össze, amennyit előtte itt senki nem tudott fölmutatni.

Kár, hogy korán bekövetkezett vaksága megszakította tevékenységének, terveinek azt a sokat ígérő sorát, melynek folyamán a még érintetlen szellemi, közművelődési területeket akarta feldolgozni Szabadka és a környező városok, helységek számára intelemnek. Mert itt csak kemény, küzdelmes munkával lehetett a nyomtatott betűnek, a könyvnek, a folyóiratnak befogadó és minden törekvésében támogató olvasóközönséget toborozni.

Egy élet így — még mielőtt minden vállalkozását valóra váltva teljesen befejeződött volna — élve kihuny. Önéletrajza csöndes elhallgatással zárul, de életműve annál termékenyítőbben élt tovább, és munkatársainak jóvoltából a szellemi élet itt is otthonra talált és európai hírű költőket, írókat, kritikusokat nevelt az irodalomnak.

A 68 oldalas, 16 értékes dokumentumot közlő könyv előfizetési ára 5, bolti ára pedig 6 dinár.

MEGJELENT AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 5. KÖTETE

CSÁTH GÉZA

ÍRÁSOK AZ ÉLET JÓ ÉS ROSSZ DOLGAIRÓL

(Kritikák, cikkek, karcolatok)

Mikor Csáth Géza novelláinak gyűjteménye, *A varázsló halála* 1964-ben megjelent, az olvasó épp csak gyaníhatta, hogy e különös elbeszélések szerzője más műnemekben is fontosat alkotott. Illés Endre nagyhatású előszava is figyelmeztetett erre. Arra, hogy Csáth Géza Bartók megértésében, a modern képzőművészet tendenciáinak fölismerésében is megelőzte kortársait.

Ezt a figyelmeztető »előrebecslést« azóta olyan kötetek igazolták, mint a drámákat tartalmazó *Hamvazószerda* és zenei cikkeinek gyűjteménye, az *Éjszakai esztétizálás*. Ezek a könyvek nemcsak igazolták a várakozást, hanem új kíváncsiságot is szítottak, hiszen aki ennyi területen otthonos, arról joggal föltételezhető, hogy más kísérleteiben is figyelemre méltót alkotott. Bekövetkezett, ami jelentékeny művek utóéletében általában történni szokott: napirendre került a teljes mű megismerésének igénye.

S a kutatás, mely egyben-másban meg is előzte ezt az igényt, ismét gazdag anyagra bukkant. Van ebben az anyagban, ami talán csak arra jó, hogy a mű egészének hézagait kitöltse, hogy egy-egy vonást a szerző arcképén biztosabban lehessen általa kirajzolni. A lelet zöme azonban önmagában is értékes és méltó ahhoz a tehetséghez, melyet a novellákból és a zenei tárgyú cikkekből ismerünk. Jelentőség dolgában persze nem érnek föl a legjobb elbeszélésekhez, de a természettudományos szemlélet, az orvosi kultúra és a korszerű világnézet összeforrottsága folytán így is lényegesen fölülmúlják a kor átlagpublicisztikáját, s abban sajátos jelleget képviselnek.

Sajátos réteget alkotnak az életművön belül is, mert közvetlenebbül tükrözik Csáth napi gondjait, az aktualitást. E tulajdonságaik révén lehetnek hasznosak az író esztétikai szemléletét motiváló tényezők kutatói számára, s forrásul szolgálnak az egykori Szabadka kulturális életének megismeréséhez is. A Nyugat-nemzedék eszméi, igényei szembesülnek itt a korabeli Szabadka viszonyaival. A klasszikussá távolodó művészt a mindennapok áramában láttatják ezek az írások, képet adnak műveltségének terjedelméről. Olyan képességekről is, melyek talán még az író őszinte tisztelőit is meg fogják lepni. Annyi bizonyos, a torzóban maradt élet szomorú tényével szemben ezek a cikkek egy teljességre törekvő alkotót reprezentálnak. Művészt, aki a művészetten inneni tényekkel, problémákkal szoros kapcsolatban élt, a kor eleven sodrásában, cselekvő részeseként annak a történelmi folyamatnak, melynek emberi titkait íróként kutatta.

A több mint hetven írást tartalmazó, 340 oldalas, vászonkötésű könyv előfizetési ára 30, bolti ára pedig 38 dinár.